

Fekete Csaba

Debrecen imádságos énekeskönyvének (1641) imádságai (RMNy 1874)

Hazai protestáns imádságaink története, valamint a kéziratosság szempontjából tekintem át ennek az egyedi kiadványnak egyes vonásait. Remélem, a további kutatás kiegészíti vagy eldönti a kutatás eddig válasz nélkül maradt kérdéseit és legalább részben pótolja hiányos ismereteinket.

Keresztyéni imádságok egy-néhány szép énekekkel a kötet címe a hiányos címlap szerint. Nem az RMNy betű szerinti leírását idézem, átírom. A tanulmány végén közölt ábrák kiegészítik az RMNy leírását. Ezek sorban: a kolozsvári félcímlap és a mögüle kilátszó első lap egyik része, valamint a tulajdonbélyegző (1/1. és 1/2. ábra),¹ Lugossy kézirat címlap-kiegészítése a kolozsvári csonka példányban (2. ábra), a Lugossy-féle debreceni foszlány egyik levelének képe a kenyérbetűvel (3. ábra),² az OSZK példányából az előszó végét, a nagyobb fokozatú betűt, a kurzívot és a kötetben található záródísz mutatja (4. ábra).³ Elkeveredett korábban, de előkerült a kiáztatott pataki címlap töredéke is. Ez azonban nem az 1641-es címlap, hanem Fodorik másik nyomtatványához tartozik (5. ábra).⁴ Mindvégig HALA-ADASOK ES DICSIRETEK az előfej, a korai meghatározó kísérletek közül egyik ezt címnek tekintette, az OSZK példányán ezért olvasható kézírással: „Hálaadások és Dicséreték”. H. Hubert

---

¹ Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár, Különgyűjtemények (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca, Colecții Speciale), BMV 2193.

² TTREK (Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár) Rmk 1349. Vö. OLÁH Róbert, *A Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár RMK-katalógusa*, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen, 2021 (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai), 220.

³ RMK I. 713. — A Lipsiai Rheda és a Fodorik nyomda betűire és díszekre vö. BÁNFI Szilvia, PAVERCSIK Ilona, PERGER Péter, V. ECSEDY Judit, *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei, XVII. század*, 2. kötet, Kelet-magyarországi és erdélyi nyomdák, Lőcse, Kassa, Tanulmányok és Katalógus, Bp., Balassi, OSZK, 2014 (Hungaria Typographica, II), 67–69, IV/4.

⁴ A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, töredékek, N 1347 és N 1364. A kiáztató Harsányi István nem vette észre, hogy nem minden levél az 1641-es nyomtatványból származik, későbbi imádságos könyvből való egyik részük. Vö. PAVERCSIK Ilona, *A sárospataki könyvtár értékes töredékeiről* = Translatio librorum, Tanulmányok az Oroszországból Sárospatakra visszaszolgáltatót könyvek kapcsán, szerk. Jekatyerina Jurjevna Genyijeva, Kiss Ilona, Monok István, Bp., OSZK, 2007, 133–134.

Gabriella összegezte a gyér irodalmat.⁵ Csonka példányok meghatározási kísérleteként keletkezett, részben téves; például Szabó Károly a kolozsvári csonka példány formátumát 12°-nek vélte, az OSZK példányán is ez található kézírással. Maga a könyvműfaj a szakirodalomban csupán egy tucat kiadványra korlátozódik.⁶ Ide soroljuk legkorábbiként a mai példány szerint ismeretlen 16. századi unitárius kiadást, erre Enyedi György utal.⁷ Ezekben a kiadványokban rendezőelv az imádságok elsődleges jelenléte, úgy, hogy hozzájuk társulnak az énekek, és nem fordítva. Távollabbi ellenpéldái és rokonai a műfajnak azok a gyülekezeti énekeskönyvek, amelyekben hol csak néhány, hol egész sorozat imádság is van, függetlenül, de nem az énekek közé sorolva, és mindig az énekek közlése döntő. Másrészt különféle, főként kegyességi munkákhoz nemritkán csatoltak énekeket, némelykor valamennyi imádságot is.

Az imádság–ének szerkezethez képest van 1641-ben néhány eltérés. A négy hitvallást öt imádság tömbje követi, az Atyához, a Fiúhoz, és három a Szentlélekhez. Erre következnek, itt bevezető imádság nélkül, az egyházi év saját énekei, kezdve az adventiekkel. Folyamatos azonban a levélszámozás, azaz nem kezdték újra a nyomtatást, pedig a 18° formátumú kötetben a füzetek számozása megfordult, előbb 10 + 8 volt A–Z jelöléssel, Aa–Xx viszont 8 + 10. Végül a betegekért, meghalókért, utolsó ítéletért való hat imádság lezáró tömbje után egyetlen ének van, erre következik, újabb bevezető imádság nélkül, az összes halotti ének. A levélszámozás itt is folyamatos, ezért a szerkezeti eltérés magyarázata a felhasznált több eltérő, egykor létezett forrás lehet. Ezeket nem ismerjük, az alább felderített néhány kapcsolat mutatja, hogy nyomtatványok is lehetnek, valamint ezek kéziratok előzményei vagy származékai.

Többlet a példányok korábbi nyilvántartásához képest, hogy van Debrecenben is kötéstáblából származó, csupán tucatnyi levélre terjedő töredék, a kiáztatás Lugossy József érdeme,⁸ aki ezt Harsányival nagyjából egy időben végezte, és saját csonka példányát az Erdélyi Múzeumnak ajándékozta.⁹ Sárospatak nyolcvanhárom levélnyi csonka példányát szintén kötéstáblából áztatta ki Harsányi István a 19. század végén, közöttük, ő úgy vélte, a címlap alsó része is megvan.¹⁰

⁵ H. HUBERT Gabriella, *A régi magyar gyülekezeti ének*, Bp., Universitas, 2004 (Historia Literaria, 17, Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok, 2) 256–259, 458–460. – Nehézkessége miatt nem használom a H. Hubert Gabriella választotta 'ima-énekeskönyv' műfaji megnevezést, azért sem, mert a kötetben 'imádság' olvasható, nem a nyelvtörténetileg kései 'ima' szóalak.

⁶ Az itt tárgyalton kívül ide tartozik még az RMNy 746, 1290, 1459, 1552, 2146, 2319, RMK I. 1308–1309, 1334, 1558–1559.

⁷ RMNy 746: H. HUBERT 2004, i. m. 254–255, 388.

⁸ A könyv címe, amelynek kötéstáblájából származik, nem maradt meg; a töredék mai jelzete TTREK, Rmk 1349. Vö. OLÁH 2021, i. m. 220, a 3. lábjegyzetben.

⁹ Lásd az ábrákat, ezeket a Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár szívességéből közölhetem, a kollegiális segítséget Luffy Katalinnak köszönöm.

¹⁰ Nyizsnij Novgorodból (más töredékekkel) a Harsányi kiáztatta töredék hazakerült Patakra; a nyilvános olvasói katalógusban nem szerepel. Lásd PAVERCSEK 2007, i. m. ismertetését a 4. lábjegyzetben. Formátuma miatt sem lehet az 1641-es nyomtatvány címlapja, mert az 5 × 3,1 cm méret

Immár négy csonka példányról tudunk. Legteljesebb az OSZK címlaptalan példánya, ebből mindössze négy levél hiányzik. Néhány lapszám hibás: N8a — 160 recte 109; R5a — 124 recte 142; Mm6a — 350 recte 305.

Az imádságok jövőbeli kutatása és áttekintése érdekében szükségesnek látszott az RMNy tartalmi leírását kiegészítenünk, azaz elkészítenünk az imádságok saját mutatóját. Ennek megokolása alább következik. Előtte azt lássuk, hogy bár terjedelme ezt nem követelné, mégis műfajilag ide sorolhatunk még egy rokon tételt, főleg a megnyitó imádság kapcsolódása miatt.

Egy hasonló műfaj korábbi példája (1597)

Gratiarum actio a címe ennek az imádságos énekeskönyvnek. Nyolcleveles kis füzet.¹¹ Tartalma három imádság, egy himnusz, két zsoltárparafrázis és egy históriás ének. Előszava nincs, szerkesztője ismeretlen. Talán alkalmilag jelent meg. Szerencsére egy példányát valamelyik peregrinus diák magával vitte külföldre, Halléban érintetlenül megmaradt. H. Hubert Gabriella nem sorolja az itt tárgyalt műfajhoz. Részben terjedelme, valamint Gulyás Pál vélekedése miatt, aki iskolai kiadványnak tekintette. Helytelenül. Igaz, van benne egy levélen *Kicsin gyermekeknek, reggeli és estvéli* imádság. Ráfoghatjuk azt is a kiadványra, hogy az iskolásoknak ismerniük kellett az esti himnuszt (*Krisztus, ki vagy nap és világ*),¹² az 51. bűnbánati zsoltárt (*Úr Isten, irgalmazz nékem*),¹³ és Luther 46. zsoltárát (*Erős várunk*).¹⁴ Ahhoz már igencsak nyakatekert logika kellene, hogy kisiskolás tananyagának minősítsük Egri C. Miklós *Nagy keservesen felséges Isten seregekeknek ura* kezdetű históriás énekét.¹⁵ A három évvel korábban átélt tatár betörés borzalmaival panaszozza, egyetlenegyszer itt jelent meg, tizenhatos sorokból áll (5 + 5 +

---

nem 18°, hanem nagyobb, 8° kiadványhoz illik. Véleményem megerősítését Bánfi Szilviának és Pavercsik Ilonának köszönöm. Személyesen nem kutathattam most, Tanászi Árpádtól és Éger Gábertől kaptam tájékoztatást, a címlaptöredék képével együtt.

¹¹ *Gratiarum actio cum adjunctu precatone pro universis acceptis spiritualibus et corporalibus Dei optimi beneficij etc.*, RMNy 798.

¹² RPHA 804.

¹³ RPHA 1436.

¹⁴ RPHA 392.

¹⁵ A címben olvasható évszám nem jelenti, hogy még ugyanabban az évben megírta vagy meg is jelent volna, valójában 'ante 1597' a pontosabb keltezés. RPHA 1036. Vö. RMKT XVII, 128–130, 501–502. A két Wittenbergben tanult Egri Miklós közül nem a két évtizeddel idősebb, hanem a diáktestületbe 1585. május 28-án belépett Nicolaus C. Agrius Ungarus a szerző. 1590–1609 között ő volt Nagyszőlős prédikátora, és mert összeütközött esperesével, Beregtől elszakítva Ugocsához sorolták a helységet 1609-ben. A tatárok Ugocsán át törtek be. Ez az Egri Miklós volt többször zsinaton Bátorban, az nem bizonyos, hogy ő volt Sajóvelezd prédikátora (1620, 1623). Nincs adatunk, hogy milyen kapcsolata volt Debrecennel. Összegezi ismereteinket a szerzőről SZABÓ András, *Coetus Ungaricus, A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*, Bp., Balassi, 2017 (Humanizmus és Reformáció, 37), 135.

6), Nagybáncsai énekének dallamára énekelhető. A hasonmását 1909-ben kiadó Obál Béla az egész füzetet Nicolaus Agrius nevével jegyezte, mintegy őt vélte szerkesztőnek is, vagy kiadónak. Bizonygatni ezt sem volna nehezebb, mint azt, hogy ez a kiadvány kisiskolás tananyagként készült.

Továbbá az 1597-es füzet címe nem jelenthet, különösen kezdete nem is sejtet semmiféle iskolai műfajt; a kezdő imádságnak a gyermekeknek való imádságpárhoz viszonyított terjedelme miatt is aligha született kicsiknek. Alkalmas mindennapi könyörgésnek, templomban, otthon, akár úrvacsorai szertartásban. Elterjedt megnevezés volt az elbocsátás és áldás előtt elhangzó hálaadásra, például Alvinci *Kassai Ágendájában* (1622), nála emez imádság felirata *Gratiarum actio*. 1641-ben rövidítve jelent meg ez az imádság. A kéziratossággal való kapcsolatot is tetten érjük ugyanitt. Budakeszi György 1621-ben összeírt *Ágendája* után imádságok is következnek,¹⁶ az első közöttük: *Oratio quotidiana*. Ez nem más, mint hosszabb változata az 1641-ben, az (I)-es szakaszban olvasható egyik reggeli imádságnak, a *Gratiarum actio* füzetében pedig ez a kezdő imádság. Csúzbán, Komárom megye udvardi járásában (Érsekújvártól keletre) működött vagy élt akkor a leíró ifjú prédikátor. Felvidéken tehát szintén ismert és használt lehetett a Szenci Molnár Albert közreadta imádság. Ez az *Oppenheimeri Bibliához* (1612)¹⁷ mellékelve jelent meg, csaknem teljesen egyező párja annak, amit a *Gratiarum actio* első lapjain találunk. Szenci Molnárnál felirata: *Hála adás az elvölt jókért, és könyörgés az elvejendőkért*. Ez a felirat is megjelenik 1641-ben. Hagyományos imádság a párja is, amellyel együtt közölte Szenci Molnár, az *Oppenheimeri Biblia* élőfeje szerint, megmondva, hogy e kettő a debreceni eklézsia imádsága. Rövidebb bekezdésekre tagolódik a nyomtatott változat, mint Budakeszi kézírata. Zsoltárköltőnk forrására nem utal, debreceni diák korában tanulhatta. A szöveg összehasonlítása azt mutatja, hogy a csúzi kéziratossá változat nem lehet egyik nyomtatott forrás gépies másolata. Szó szerint egyező szakaszok közben ismételtlen fölbukkannak apróbb-nagyobb különbségek, hol a *Gratiarum actio*, hol az *Oppenheimeri Biblia* szövegétől eltérő szószerkezetek vagy mondatok, ezek használatával is, de szóbeli és kéziratossá terjedéssel magyarázhatók sokkal inkább, mint tudatos szerkesztői változtatással. Hasonlítsuk össze a két változatot:

¹⁶ Bukarest, Akadémiai Könyvtár, Mss Maghiar, No. 32. Vö. FEKETE Csaba, *Csallóközi formula avagy református ágens a 16–17. századból = Monographia*, Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára, szerk. Nyerges Judit, Verók Attila, Zvara Edina, Bp., Kossuth, 2016, 202–208. Tervezem későbbi kiadását, több kéziratossá *Ágens*, töredék és kéziratossá imádság jegyzetelt példái-val együtt. Ezért itt nem foglalkozom a kérdés részleteivel.

¹⁷ RMNy 1037.

1621 Csúz

Örök mindenható kegyelmes Atya, élő Úr Isten, ki vagy mennynek és földnek teremtő Istene, az mi Urunk Jézus Kristusnak szerelmes szent Atyja!

Hálákat adunk mi te szent fölségednek, mint kegyelmes Atyánknak és Istenünknek, az te mi hozzánk való jó voltodért és kegyelmességédért, hogy te minket ez világra az te személyedre teremtőtől, föl tartottál, neveltél, és az te egyetlen egy Fiadnak, az mi Urunk Jézus Kristusnak szent halálával meg szabadítottál az ördögnek hatalmából.

Annak fölötté ez éjjel is meg ótalmaztál minden lölki és testi veszedelemtől, egészséggel és békességgel jutattál ez máj napra is, kiért hála légyenn te szent fölségednek mind örökké! Te szent fölségednek kezeibenn ajánljuk mind lelkünket, és mind testünket, minden egyéb féle ajándékkal egyetembenn. Könyörgünk azért te szent fölségednek, miként kegyelmes Atyánknak, bocsásd meg az mi sok számtalann bűneinket, és őrizz meg minket minden te ellened való bűnben esséstül.

Adjad minékünk, óh, Úr Istenn, az te Szent Lelkedet, hogy ez máj naponn is, és életünknek minden idejében, élhessünk az te szentséges nevednek tiszteletire, lölkünknek idvességére, és felebarátinknak épületekre.

Őrizz meg minket, óh, Úr Istenn, mindenn lelki és tésti veszedelemtől, az ördögnek csalárdságától, ellenséginknek gonosz szándékjoktól, és kegyetlenn birodalmoktól, dög halaltól, hertelen halaltól, mindenn nyomorúságtól és kárvallástól.

1641 Debrecen

Örök, mindenható, kegyelmes Úr Isten, mennynek és földnek teremtője, mi Urunk Jézus Kristusnak szerelmes szent Atyja!

Hálákat adunk mi te néked, hogy minket ez világra az te képedre teremtettél, föl tartottál, neveltél, és az te szent Fiadnak halálával az pokolbéli ördögnek hatalmasságából meg váltottál

Annak fölötté, hogy minket ez éjjelen meg őriztél minden testi és lelki veszedelmektől, egészséggel és békeséggel virrasztottál ez máj napra, légyen hála te szent fölségednek, Ez napon is az mi testünket és lelkünket te szent fölségednek kezeiben ajánljuk, minden te ajándékkal egyetemben, És viszontag könyörgünk te szent fölségednek, bocsásd meg az mi számlálhatatlan sok bűneinket, őrizz meg, ótalmazz meg ellened való bűnben esséstül.

Adjad az te Szent Lelkedet, hogy ez máj napon és minden időben élhessünk te szent nevednek tisztességére, lelkünknek idvőségére, felebarátunknak épületire.

Őrizz meg testi és lelki veszedelemtől, az pokolbéli ördögnek incselkedő gonosz csalárdságától, gonosz embereknek gonosz szándékoktól, dög haláltól, hírtelen haláltól, minden nyomorúságtól, kétségben való esséstül, és kárhozattól.

Nem csupán némileg bővebb a kéziratos változat, hanem van még folytatása, amely mindenestül elmaradt 1641-ben, mert alighanem más forrásból került Debrecenbe. Erre alább visszatérünk.

Van aztán egy másik imádság, amely csekély különbséggel két év múlva ismét megjelent egyik több szempontból érdekes *Ágendában*, és majdnem fél évszázaddal később ismét föltűnt, méghozzá egy Biblia függelékeként. Ez az RMNy szerinti (XXV), helyesbítve (XXIV) számú szakasz kezdő imádsága. Láthatjuk ebből, hogy lehet több évtizedes háttére és lehetett a gyakorlatban folytatódó használata szinte bármelyik imádságnak, amely alkalminak vagy egyszerűnek látszik.

*Paksi K. György Ágendája (1643)*¹⁸

Pataki diák volt a dunamelléki püspök (kb. 1615–1651/1652), majd kecskeméti és rimaszombati prédikátor. Ismeretlenek forrásai, könyvtára, a hagyományhoz való kapcsolódása. Nincs miért feltételeznünk, hogy azonnal átvett imádságokat az 1641-es debreceni nyomtatványból. Nála föltűnik két reggeli imádság, helyesírásuk eltér a debrecenitől. A harmadik imádságnak a helyesírása hasonlít az 1641-es kiadáséhoz, de a központosítás gondosabb, nem hiányoznak az ékezetek, mindez semmit nem dönt el a származásáról. A bekezdések ugyanolyan rendben következnek egymás után, egyes szóalakok változása mellett néhány mondatban vannak eltérések, nincsen azonban semmiféle utalás az 1641-es kiadás beilleszthető reggeli imádságára, nem úgy, mint 1685-ben. Paksi *Ágendájának* az OSZK-ban őrzött példánya néhány helyen kéziratos kiegészítést tartalmaz 1700 tájáról, ezek egyike sem helyesbítés, de értelmileg beleillik a mondatba és a gondolatmenetbe, azaz ennek az imádságnak ismeretes lehetett és terjedhetett is helyenként eltérő vagy módosult változata.

¹⁸ RMNy 2043, 26–31. – Az imádság változata fölbukkan Drégelypalánki Jánosnál; róla tudjuk, hogy átszerkesztette vagy toldalékolta a *Praxis pietatis* imádságainak átvett részleteit. Vö. FEKETE Csaba, *A Pataki Ágenda és a Praxis pietatis = Könyv és Könyvtár*, 25(2003), 65–98. Losonczy András török elől menekült debreceni diák Sárospatakon őrzött kéziratos gyűjteményének (1660–1662/1663) imádságai között, amelyek között valószínűleg nem saját szerzése egy sem, szintén megvan. Lásd a további részleteket FEKETE Csaba, *E' mi nyomorult városunkban... A Losonczy András-féle gyűjtemény (1660–1663) egyik imádságának szertartási háttére = Református Szemle*, 102(2009), 432–438; Uő, „...még a fészekből kieső verébfiókára is...”, *Adalék a Losonczy András-féle imádságok (1660–1662) háttéréhez és forrásaihoz = Egyháztörténeti Szemle*, 10(2010/4), 87–89. Legutóbb áttekintette Paksi életét és munkáját PAP Ferenc, *Paksi György ágendája = A Komáromi Selye János Egyetem 2015-ös „Innováció és kreativitás az oktatásban és a tudományban” nemzetközi konferenciájának tanulmánykötete*, szerk. Juhász György et al., Komárom, Selye János Egyetem, 2015. A lehetséges forrásokra, a részletes feltártság hiányára és egyéb részletekre itt nem térek ki.

*Tótfalusi Kis Miklós közlése (1685)*¹⁹

Hálaadás az elvött jókért és könyörgés az elveendőkért ennek a terjedelmesebb imádságnak a felirata az Aranyas Bibliában, ahelyett, amit 1641-ben így olvassunk: *Az Istennek minden lelki testi el vött és el-veendő jóvájért való hálaadás és könyörgés*. Paksi K. Györgynél a cím: *Hála-adás és könyörgés az Istennek minden lelki és testi el-vött és el-veendő jó teteményiért*. Különbség még, hogy 1685-ben alkalmilag választható rövid toldalék is van, vele egy szintén beiktatható reggeli vagy esteli szakasz. 1641-ben ennek helyén szintén van egy beiktatható szakaszra utalás a reggel vagy este egyaránt mondható imádságból. Paksinál el- lenben nincs nyoma.

Párhuzamosan elég itt látnunk egy jellemző szakaszt. Többnyire szó szerinti az egyezés, csupán egy-egy bővítmény marad el a Biblia végén közölt imádságból.

1641 Debrecen

Oltalmazz meg, Uram Isten, szomszédságinkban lévő keresztyén országokkal, tartományokkal, városokkal, falukkal, és azokban lévő híveiddel és szolgálóiddal egyetemben, minket is, városunkkal, eklézsiánkkal, és házunk népével egyetemben, minden lelki és testi veszedelmektől, kiváltképpen az ördögtől, annak álnokságától, csalárd-ságától, hamis tudományától veszedelmes kísértetítől, ártalmas tagaitól, veszedelmes hadaktól, rablástól, dúlástól, tüztől, éhségtől, drágaságtól, veszedelmes betegségektől, hirtelenben való haláltól, égi háborúktól, szélvészektől, ragyáktól, kő-essőktől, menny-ütő kövektől, veszedelmes árvizektől, bűnben való eséstől, gonosz hírtől, névtől, gyalázattól, gonosz lelki-ismérettől, kétségben való eséstől és kárhozattól.

1685 Amszterdam

Oltalmazz-meg Uram Isten, szomszédságinkban lévő keresztyén országokkal, tartományokkal, városokkal, falukkal, és azokban lévő híveiddel és szolgálóiddal egyetemben, minket is, városunkkal, eklézsiánkkal és házunk népével egyetemben minden lelki és testi veszedelmektől, kiváltképpen az ördögtől, annak álnokságától, csalárd-ságától, hamis tudományától, veszedelmes kísértetítől, ártalmas tagaitól, veszedelmes hadaktól, háborúságtól, rablástól, dúlástól, tüztől, éhségtől, drágaságtól, veszedelmes betegségektől, hirtelen való haláltól, égi háborúktól, vészektől, ragyáktól, kő-esőktől, menny-ütő kövektől, veszedelmes árvizektől, bűnbe való eséstől, gonosz hírtől névtől gyalázattól, gonosz lelki esmérettől, kétségbe való eséstől és kárhozattól.

¹⁹ RMK I 1324.

Ótalmazz meg, Uram Isten, mind most, mind ennek utánna való időkbén, idegen népeknek messze földről hírtelen rejánk jöveletektől; közel valóknak pedig ki ütésektől, kártételektől, és fegyverektől.

Oltalmazz-meg Uram Isten, mind most, s mind ennekutánna való időkbén, idegen népeknek reánk ütésektől, kár-tételektől, és fegyverektől.

Legnagyobb a különbség a szabadon választható és tetszés szerint beilleszthető függelékben van, ennek csak a nyitánya azonos. Ez az a részlet, amely Paksi K. Györgynél teljesen hiányzik.

1641 Debrecen

1685 Kolozsvár

Más könyörgés, melyet mind reggel s mind estve mondhatni

Reggel

Úr Isten, mi kegyelmes szerelmes és szent Atyánk! Ki minden állatoknak, nagyoknak és kicsinyeknek, kegyelmes gondja viselője, oltalmazója, és tápláló Atyja vagy! Nagy hálákat adunk te szent fölségednek, minden időbeli gond-viselésedért, (*ez éjtszakai*) (*ez mái táplálásodért*), oltalmazásodért is, szent Fiadnak, az Jézus Krisztusnak általa. Ámen.²⁰

Úr Isten, mi kegyelmes szerelmes és szent Atyánk, e jelen való napot is tedd nekünk békességessé és egészségessé, hogy a mi keresztyéni tisztünkben szorgalmatosban eljárassunk.

Estve

Úr Isten, mi kegyelmes szerelmes és szent Atyánk, e következő éjszakát is tedd minékünk békességessé és nyugodalmassá, hogy a hólnapi napra felvirradván a mi keresztyéni tisztünkben szorgalmatosban eljárassunk.

Hány imádság jelent meg 1641-ben?

Nem hetvenegy imádság jelent meg 1641-ben. Azért látszik ennyinek, mert csak az énekek incipitjét és lapszámát mutatózta az RMNy 2000-ben. Imádságok énekekkel azonos mutatózása alig is lehetséges, mert nincs hasonló kezdősoruk. Láthattuk a feliratok vagy címek főntebbi néhány példájában, hogy azonos tartalmú vagy teljesen megegyező szövegű imádságoknak lehet eltérő vagy csak nagyjá-

²⁰ Csak a szabadon beilleszthető bekezdés kezdetét jelzi a kézirat: „Úr Isten, mi kegyelmes szer[ető] mennyei Atyánk] *Vide supra fol. 5.*” — Ez a mind reggel, mind este mondható imádság része, végén ámennel, amint láttuk. Következik még utána egy szakasz, amely teljesen elmarad 1641-ben.

ból egyező címe, felirata. Sok imádság (nem ritkán többszörösen) bővített megszólítást ismételt kezdetként, a folytatása viszont eltér. Ez az indexelés terjedelme miatt gond. Nem elég azonosításhoz az első nyomtatott sor, vagy csak pár szó, gyakran elkerülhetetlen hosszabb incipit részlete mellett még néhány jellegzetes szószerkezet, azaz több félmondat közlése.

Az RMNy tehát a kötet tartalmát (I)–(LXXI) szakaszra bontotta. Csak a szakaszt kezdő imádság feliratát közli, a többiét nem. Azt sem jelzi, ha egymás után még másik vagy több imádság következik. Az énekektől való elkülönítés érdekében hiányzik az imádságok kötetbeli lapszáma. Mindjárt az (I) számhoz öt imádság tartozik; ennek „Reggeli és esti imádságok” összefoglaló felirata nem is a kötetből való, ott az első négy imádság után következnek a reggeli énekek; majd külön szakaszt alkot az egyetlen esti imádság, ez után következnek az esti énekek. 1641-ben tehát nincs összevonás. Más szakaszok sem mind egyetlen imádságot jelentenek. Például az asztali áldás kettőt, az étel utáni hálaadás hármát, a foglyoknak való és a keresztelési szakasz négyet-négyet, a hálaadó úrvacsorai szakasz ötöt stb.

Tévedés a (XVII) szakasz imádságként való mutatózása: *Az mi urunk Jézus Kristus kín-szenvedésének és halálának rövid históriája* nem magában álló imádság felirata, hanem a megelőző (XVI) szakaszhoz tartozó rimes-strófikus passió-éneké. Kezdősora: *Az mi urunk Jézus Kristus | mint szenvedé mi érettünk.*²¹ Ez a szakasz törlendő az imádságok közül. A javított számozás így (I)–(LXX). Ez volna, ámde ezen még más pontosítani való is akad.

Összegző címmel egybefoglalhatta volna az RMNy a kereszteléshez kapcsolódó imádságokat, mint az (I) szakaszban, de itt nem tette. Ellenben a házások imádságát három szakaszként értelmezte, holott nyilvánvaló, hogy a házas ember, a házasszony, majd mindkettőjük által mondott imádság egyetlen egység, ezt külön a férfi vagy a nő mondhatja, és együtt is mondhatják, közöttük nincs ének, csak a harmadik imádság után. Sőt csak a harmadik imádság végén van ’ámen’, nincs az első két részlet után. Itt tehát az RMNy egy imádságot számozott háromnak. Külön-külön egységként számozta az utolsó szakaszt alkotó hat imádságot is az RMNy, lapszám nélkül; az 1641-es nyomtatott mutató mindig közöl lapszámot, ennél a hat imádságnál is. Közöttük nincs ének. Összetartozó négy imádság következik a keresztelési szakaszban, hálaadással és megemlékezéssel; közük egyetlen ének sem ékelődik. Végül a halottas énekek osztatlan tömbje követi a valójában egybetartozó (LXVII)–(LXXI) számozású szakaszt, ezt a betegség, halál mellett a feltámadás reménysége és az utolsó ítélet összefogott témája jellemzi.

Kedvezőtlen az imádságok kutatására bibliográfiai kézikönyvünk azon gyakorlata, hogy a kötet eredeti szakaszolását tükrözi vissza, és nem sorolja fel egyenként az egyes szakaszokban közölt imádságokat. 1641-ben az eredeti tagolás szerinti 71 imádságcsoporthoz jóval több imádság olvasható 71-nél.

²¹ 1600 előtti ének, megjelent Debrecen, 1602-től ismételt (RMNy 983, RMNy 117. stb.), RPHA 0026, dallamának kiadása RMDT I 748.

Az alább következő felsorolás, incipittel és lapszámozással, felöleli és mutatóba foglalja az ötvenkét szakaszt és százkilenc (vagy ha a házások imádságát háromnak számoljuk, akkor száztizenegy) imádságot.

Árulkodó 'í'-zés

Ugyanaz a személy a kötet gyűjtője, összeállítója és az előszó írója. Erre utal egyes nyelvjárási szóalakok következetes használata 1641-ben. Tehát nem valaki más írt az elkészült kötethez ajánlást utólag, például a nyomdász.²² Ez lehetetlen, mert az első füzet levélszámozása folyamatos, ezt főntebb láttuk, a kötet előszavát nem nyomtathatták a könyvtest nyomtatásának befejezése után.

Az előszó mondanivalója illeszkedik az egész munkához, aztán például ugyanúgy a latin nyelvű Biblia alapján idéz, fejből és szabadon magyarítva, és csak részben követi Szenci Molnár Albert kiadását, akár csak az imádságok bibliai hivatkozásaiban és jelöletlen idézeteiben. A kötet keletkezéséről, céljáról, forrásairól semmit nem árul el az ajánlás.

Az egységes indexelés érdekében az RMNy nem őrizte meg, de az élőfőjében végig 'dicsiretek' olvasható. Csaknem kivétel nélküli néhány szó következetes írása (í betűje nincs a nyomdának, a korabeli helyesírás nem is jelöli a hosszú magánhangzókat): 'dicsír', 'dicsírteffel', 'igír', 'igírted', 'igíje', 'igíjjet', 'igíjében', 'ítilet', 'ítileti' stb. Azért akad néha kivétel, mert az énekek nyelvjárása nem azonos, más szóalakokat szintén tartalmaznak. De ez a jellegzetes 'í'-zés végig megvan. Akkor is, ha például egy-egy ének vagy strófa végig 'ö'-ző. Ezeket vagy egyáltalán nem írta át a szerkesztő, vagy ha mégis, nem következetesen. Emellett más, egykor elterjedt szóalakok is vannak, például: 'szörzöttem volt', 'csendes', 'békeség', 'el jű itilni', 'kéncset' stb. Ezek nehezen köthetők egyetlen vidékhez vagy egyetlen szerzőhöz. Egyes hangzók jelölésében is van helyenként különbség, mert a szokásos 'cz' (vagy 'tz') helyett 'cs' is fölbukkan a leghosszabb imádságban, a Dánielhez kapcsolódóban, azaz: 'gerlicse', 'kacsag', 'orca', 'utcsa' ('úcsáinkban'!). Alább visszatérünk erre az imádságra, földerített forrása miatt.

Debrecenben debreceni 'í'-zés várható, és az ország keleti részének 'í'-zése eltér a máshol tapasztalhatótól, például a Sylvester Jánosétól. Hallhatók voltak sűrűn még a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben is piacon, kerteségekben, boltban, utcán a debreceni nyelvjárás 'adjík', 'bújjík', 'faljík', 'jüjjík', 'tötsík', 'várjík' stb. szóalakjai. Azóta ez ritkult, részben a beköltözők más nyelvjárása miatt, részben a média hatására. Vajon kinek a nyelvhasználatára illik ez 1641-ben? A nyomdászéra? Valamelyik Debrecenből származott vagy Debrecenben tanult prédikátoréra? Azt mutatja a futólagos vizsgálódás, hogy nem lesz könnyű dolga annak, aki rá akarja bizonyítani a szerkesztőséget valamelyik korabeli deb-

²² Kérdőjelesen Fodorik Menyhártnak tulajdonítja H. HUBERT Gabriella 2004, i. m. 257, 458–460. Több példa van arra, hogy a nyomdász írt előszót, ajánlást, nevét aláírva. 1641-ben sem keltezés, sem helynév, sem név nincs.

receni prédikátorra vagy professzorra. Még nehezebb azok helyzete, akik az egész kötetet vagy legalább az előszót a nyomdásznak akarnák tulajdonítani.

1641-ben a helyesírás eléggé kialakult és következetes. Állandósult példákat találunk: 'Anyaszent-egyház', 'föllýül', 'úgy-mint', 'uyjitjad' stb. Ugyanakkor szinte egymás mellett találunk ellenpéldákat is, mint 'meg és megh', 'Ország és Ország', 'ß. Lelek' és 'Sz. Lelek', 'ßent Lelek' és 'Szent Lélek' stb. Kevés kivétellel mindig nagybetűsek egyes szavak, mint 'Angyal', 'Föllýég', 'Kereßtyén', 'Tabor', 'Varas' stb. Van eltérés a kötet két fele között. Eleinte kisbetűs az 'igije', 'igidet', majd a kötet további részében ismételten 'Igije', 'Igidet'. Igen gyakran hiányzik minden ékezet egyes szavakról, sorokon át, mint 'bekeßfeggel', és csak elvétve van 'á', 'é', 'ó', például 'ád vala', 'nád Bállal', 'égben', 'vagyé', 'Bóm-is' stb. Mutatja, mikor az ékezet elszórtan nem hiányzik, hogy például a 'hála' egykori ejtése 'hálá' volt, mint ez a mondat szemlélteti: 'ez fok jokat hálá-adáßjal és lelki örömmel vegyük túled'. A kötet második felében a határozott névelő 'az' alakja mellett fölbukkan az 'a' értékben használt 'à'.²³ Gyakori, hogy bizonytalanok a mondatatharok, és eltér elvárásainktól az írásjelek használata. Ismétlődik a kettőspont vagy pontosvessző, ahol a mondat végét várnánk, de ömlik tovább a szöveg, és a folytatás hol kisbetűvel, hol meg nagybetűvel kezdődik. A kötet második felében valamivel gyakoribb a kérdőjel és felkiáltójel. Mindez fölbukkan Rheda idején is, vagy Fodorik más nyomtatványaiában. Olyan lényeges és következetes eltérések alig vannak, amelyekből vitatható szerzőségi kérdéseket eldönthetnénk. Sajnos, az ékezetek hiányától a központoságig, az eddigi vizsgálódás nem kínál igazi fogódzót. Kínál mégis lehetséges kapcsolódást.

Fölbukkan a keleti országrészre jellemző 'í'-zés Margitai Láni Péter (1577?–1629) Debrecenben megjelent munkáiban (ő Vizsoly, Huszt, Kálló, Nagybánya prédikátora is volt), bár korántsem olyan mértékben, mint az 1641-es kötetben. Szemléltető különbség, hogy munkáinak a Keresszegi Hermán István gondozta későbbi kiadásait 'ö'-ző, nem 'í'-ző szóalakok jellemzik. Ezzel szemben 1621-ben, Margitainak a Jónás könyvét magyarázó prédikációiban így találjuk:²⁴ 'Dicsirjetek', 'dicsiretne', 'dicsiretnek aldozattanak', 'dicsiretnek fjavanak', 'dicsiretnek fjavaval', 'dicsiretnek aldozattyaval' stb. Egy-két ilyen példa is van, mint: 'firfiak', 'firfiu', 'itiletiböl'. Valamint: 'igiret'. Sőt a Miatyánkra utalva: 'ne vigyen az kifirtetben'. Nem végig következetes, más alakokkal vegyesen, például: 'iteltek' [= ítélték], 'jo iteletben' stb. Hasonlóan végig nem 'í'-ző az 'igejeböl', 'igek', 'igejenek', 'igekben', 'igejet', 'igeket'. Aztán a Dániel könyvéhez kapcsolódó imádsághoz hasonlóan néha a 'cs' = 'c' hangjelölés is föltűnik: 'palcsahoz', 'csikelnék' [= cikelynek], 'csikkellynek'; máshol mindig 'czikely' írásmód mellett. Korábban a Miatyánkot szintén tagról tagra végig elmagyarázó debreceni kötetben (1616)²⁵ hasonlóan van 'dicsiret', 'dicsirlek', 'igireti', ellenben következetesen 'igeket', 'igéknek', 'igéjével' stb. A XII. prédikáció címe: *Es ne vity minket az kifirtetben, etc.* Lapokon

²³ BÁNFI XVII/2, 2014, i. m. katalógus.

²⁴ RMNy 1237; a TTREK példánya Rmk 118.

²⁵ RMNy 1108; a TTREK példánya Rmk 563.

át ismétlődnek a 'kijfirtet', 'kijfirtettről', 'kijfirtik', 'ne kifirtsjed', 'kijfirtetek', 'kijfirtetik', 'kijfirtgetik', 'kijfirtö', 'kijfirtöt' stb. szóalakok. Nyomatékosan ismételnünk kell, hogy ez nem Fodorik idején kezdődött. Háportoni Forró Pál Curtius-fordításában (1619)²⁶ szintén az első lapoktól megjelennek az 'i'-zű szóalakok: 'igik', 'igikkel', valamint 'dicsiretes', 'dicsiretire', 'dicsiretiben', 'dicsiretben', 'dicsiretnek', 'itilem' stb.

Túl a nyelvjárási jellemzőkön, Margitai Láni Péter prédikációinak stílusa, fogalmazása szintén rokon az 1641-es kötet imádságainak tekintélyes részével az állhatatos könyörgés bibliai példáinak szüntelen hangoztatása miatt, különösen a Szentháromsághoz intézve és a Lélek vezetéséért könyörögve. Margitai Láni a prédikátori és esperesi működése során elhangzott könyörgéseket nem fűzte a nyomdába adott prédikációkhoz. Gyakorló prédikátorként és esperesként lennie kellett kéziratot, illetve akkor még kéziratban fennmaradt imádságainak. Tanítványának, káplánjának diktálhatott ilyeneket, ezek nyomán másolhatták le a könyörgéseit. Az 1641-es kötet imádságainak közel fele keletkezhetett működéséhez kapcsolódva, eltűnt forrásokból átvételként. Ezt az erőteljesen kiütköző vonást jó volna igazolnia a további kutatásnak. Döntő érv, hogy ezek a nyelvi sajátosságok már Rhéda idején nyomtatott munkáiban is megvannak, tehát nem eredhetnek a nyomdásztól, hanem csakis az evidéki szerzőtől.

Egyszerűbbnek látszik a kiadó kérdése. Jobb híján nevezte meg H. Hubert Gabriella a debreceni gyülekezetet feltételezhető kiadóként. Debrecen városa megokoltnak látszik. Nem úgy, mint Kolozsvárott, Debrecenben a nyomda városi tulajdon volt, a nyomdász városi alkalmazott, elszámolással tartozott; ezt jól mutatja a szakirodalomban a Csűrös Ferenc közlése óta (1911) ismert szerződés 1633-ból, eszerint „kiváltképpen teológiát az városnak becsületes prédikátori és az becsületes tanács híre nékől kibocsátani nem merészellen”.²⁷ A cívisváros kiadási joga tehát vitathatatlan.²⁸ A város tanácsában nem hagyható ki a számításból a kollégiumi professzorok, a város lelkészei és a szuperintendencia képviselője, ilyen kormányzó testület kötelezte elszámolásra a nyomdászt. Szóbeli egyeztetéssel mindig elintézhettek kiadási kérdéseket ilyen szabályozás alapján, ha pedig volt ilyen ügyekkel kapcsolatos írásbeli anyag, az megsemmisült.

²⁶ RMNy 1174; a TTREK példánya Rmk 789.

²⁷ CSÜRÖS Ferenc, *A debreceni városi nyomda története 1561–1911*, Debrecen, Debrecen Szab. Királyi Város Könyvnyomda-vállalata, 1911, 97–99; BENDA Kálmán, IRINYI Károly, *A négyszáz éves debreceni nyomda (1561–1961)*, Bp., Akadémiai, 1961, 27. számú dokumentum, a város levéltárában őrzött kézirat a 32. számú képmellékleten látható.

²⁸ A mindennapi könyörgésről, azaz a Miatyánkról elhangzott prédikációkat (RMNy 1108) Margitai Láni Péter a Debreceni Tanácsnak ajánlotta, név szerint említvén Imre deák főbíró és még két tanácsagot.

Az imádságok néhány jellemző vonása

Huszár Gál *Komjáti graduálja* (1574) arról is nevezetes, hogy közöl szertartási imádságokat, többségében egészen rövideket. Ugyanakkor a hosszabb vagy hosszú meditációk sem hiányoznak kiadványából.²⁹

Az 1641-es kiadásban van egy verses alakú könyörgés, belekerülhetett volna az RMNy énekkezdet-mutatójába, mert sorai nagybetűvel kezdődnek a prózaszedésben:³⁰

Rövid könyörgés az keresztben és kísértetben

Hallgass meg, Uram, kegyessen,
Vidámíts meg az keresztben,
Ínségemből ments ki engem,
Hogy híven azt cselekedjem,
Az mi dicsőségedre néz.
Minden gonosztúl védelmezz!

Rövid, általában egystrófás vers követett a 18–20. századi imádságos könyvek egyik típusában egy-egy imádságot. Verses summák alkották az oktatásban használt *Arany ábécé* típust. A hagyományos gyülekezetek tagjai templomba lépéskor meghajtott fővel rövid fohászt mondanak, napjainkban sem halt ki ez a szent házat megtisztelő szokás; 30-40 éve is voltak helyek (például Szatmárban, Délvidéken, Abaújban stb.), ahol csoportosan bevonultak vagy kivonultak a templomból, hangosan, kórusban mondtak verses imádságot. Valaki elkezdte, és mindenki folytatta. Az imádság és szokás eredetét legtöbbször nem tudták, megtanulták az öregektől gyermekként. Ilyen kérdésekkel az utóbbi évtizedekben a vallási néprajz foglalkozott, de e munkákban közvetlenül 1641-es kötetünkhöz kapcsolódó adalékot nem sikerült találnom.

Átvétel ez a rövid könyörgés, méghozzá vagy Szenci Molnár Albert *Imádságos könyvecskéjéből* (1621) közvetlenül, vagy pedig valamilyen közvetett forrásból. Erre a kérdésre is vissza kell még térnünk.

Egyetlen imádságnak van latin felirata, megelőzi a *békességért* könyörgő imádságot. Rövid, ezért ezt még idézem.³¹

²⁹ Összegyűjtve és mutatózva kiadtam korábban a két Huszár közölte imádságokat, lásd *Huszár Gál & Huszár Dávid, Imádkozó könyv, 1561, 1574, 1577*, Debrecen, Református Kollégiumi Nyomda, 2000 (A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Teológiai Tanszékének Tanulmányi Füzetei, 10 – Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár, Kiadványok, 2).

³⁰ 1641, 107a. Ugyanez megvan Szenci Molnár Albertnél 1621-ben, erre alább visszatérünk. Az RMNy nem versnek tekintette, az incipit-mutatóban egyik előfordulást sem regisztrálta.

³¹ 1641, 322a.

Quovis tempore

Uram, mi rejánk az te szemeid vigyázzanak, s az mi országunkra, és országunknak fejedelmére, s az mi városunkra, és minden helyben lévő keresztyénekre, szent bölcsességgel, békés szeretettel, és minden szükséges dolgainkban jó szerencsével, kegyelmes hozzánk lévén, minket áldj, s ajándékozz.

Kegyelmes hozzánk, etc.

Nem befejezetlen ez az imádság sem, hanem bármikor hozzáadható egy rövid foháshoz, vagy betoldható más imádság részeként, szintén ismétlődik több toposz a főntebb idézettekben. Láttuk, ilyen panelek közbeillesztése is része volt az egykori gyakorlatnak.

Hosszú imádságok példájaként 1641-ben három, pestises időben mondandó engesztelő könyörgés sorakozik tíz levélen, közöttük a főleg Dániel prófétára alapuló meditáció a leghosszabb az egész kötetben, hét levélre terjed. Ennek nyelvezete is eltér némileg az imádságok zömétől. Forrását szerencsére megnevezhetjük. Kismarjai Veszelin Pálnak a Debrecen városában pusztító tűzvész idején, 1640-ben elmondott 21 prédikációjához³² függelék járul, itt jelent meg nyomtatásban ez a hosszú imádság, majd ezt követi néhány ének, köztük a szerző időmértékes sorai. Kötetében is megjelenik az 'í'-zés: 'firfi', 'Igirete', 'igiretek', 'igireti', 'igiretiben', 'itileti', 'itiletid', 'itilheti', 'itilik vala' stb. Gyakori 'cz' helyett a 'cs', még Debreczen helyett is bukkanunk 'Debrecsen' helynévre, egymást érik az ilyen példák: 'csegeres', 'cselő' [= célom], 'csifran', 'Hercsegnek', 'kacsagnak', 'kacsagnának', 'Kacsagvan', 'Kilencsedik', 'orcsádat', 'orcsával', 'piacson-való', 'farcsoftatáfit', 'ucsában', 'ucsának' stb. Az imádságok között az említettben ez jelen van, de egyetlen másikra sem jellemző az imádságos énekeskönyvben. Ez az egy imádság tehát átvétel Kismarjai ugyanakkor megjelent kötetéből, akár ő maga a szerző, akár valaki más.

Ezek a megfigyelések készítetnek bennünket a források és a szerkesztő vagy szerző személye tekintetében két állításra. A Debreczenben 1629–1645 között prédikátor Kismarjai Veszelin Pál és az 1630–1641 között prédikátor Keresszegi Hermán István nem lehetett a kötet szerkesztője vagy összegyűjtője. A kötet anyagát összegyűjtő vagy megszerkesztő prédikátort Margitai Láni Péter körében vagy az örökségének gyakorlati végzésében járatos személyek körében kell keresnünk. Erősen korlátozottak ismereteink, például az 1639–1644 között Debreczenben működő prédikátorról, Váczi Jánosról semmit nem tudunk. Találghatjuk a kötet célját, erről hallgat az ajánlás, ez lehetett a 17. század elején tapasztalt helyi és országos megpróbáltatások közben magánosan és szertartásosan végzen-

³² RMNy 1875; a TTREK példánya, amelynek hiányait kézírással pótolták, Rmk 550. Vö. FEKETE Csaba, *Magyar Ierusalem, Időmértékes verssorok egy prédikációs kötetben = A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Annales Musaei Debrecinensis de Friderico Déri nominati*, 1980, Debrecen, 1982 (A Déri Múzeum kiadványai, 61), 427–441.

dő könyörgések ápolása, segítőanyaggal való ellátása. Ez végig jelen van Margitai Láni Péter életművében és a névtelen sajtó alá rendező ismereteiben. Ezekre a széles körű ismeretekre mutat rá a következő néhány megjegyzés.

Igen hangsúlyos szakasza az 1641-es kiadványnak négy hitvallás. Az imádságok trinitárius hitvallás-cikkelyeket visszhangoznak a bekezdések többségében, bibliai utalások és parafrázisok mellett. A stílus és a nyelvezet egyaránt ugyanazt tükrözi, ami a kiválasztott énekekben is megjelenik. A főntebb idézett imádságban például 1641-ben az van, hogy „ez világra az te képedre teremtettél”; viszont az 1621-es kéziratban az, hogy „ez világra az te személyedre teremtöttél”. Egyezik a kézíratos változattal az egyik (alig rímelő, a Szentháromság személyeihez intézett) 1569 előtt keletkezett ének részlete, amelyben ugyancsak így van: „mert ő minket személyére teremte, ékesíte”.³³ Erről az előtűnő koncepcióról akkor mondhatnánk bizonyosabbat, ha ismernénk a szerkesztő személyét, tanultságát, nézeteit, könyvtárát. A reformáció első két évszázadának szemlélete imádságok tekintetében sem azonos mindenben a későbbivel, illetve a maival. Mutatja ezt, többek között, hogy imádságnak számítottak a hitvallások, az ’én ezt hiszem és vallom’ jegyében. Erre figyelmeztető példa a magyar *Niceanum* és a *Te Deum laudamus*.

Huszár Gálnál a *Niceai Hitvallás* megtalálható a reggeli szertartás anyagában hangjegyesen.³⁴ Ünnepen, úrvacsorás szertartásban a gregorián tónus szerint szólt, aztán eltűnt a 17. század második felétől. Mondhatjuk, mindmáig. Közel fél évszázada ugyan elfogadták hazánk történelmi egyházai új ökumenikus fordítását, benne van a 2021-es új református énekeskönyvben, udvariasságból szokták közölni ökumenikus rendezvényeken, ennek ellenére a református szertartásban ismeretlen. Latinul megmaradt a prédikátorok vizsgai és szentelési szertartásán, talán még a 18. században is. 1641-ben megjelent nyomtatásban, tehát használata a 17. században még nem szűnt meg. Huszár Gál imádságot is közölt hozzá.³⁵ Athanasius hitvallását is recitálták gregorián tónus szerint, erre a graduálokban van bizonyosság, nem csupán közlik, mindenütt ott vannak a kézírásos neumák Huszár Gálnál és az *Öreg graduál*ban a nyomtatott szövegsorok fölött.

A *Niceanum* magyarsága futólagos összehasonlításban is jobb, teljesebb 1641-ben, mint amit Huszár Gálnál találunk, ahol sajtóhibára is gyanakodhatunk, vagy hibás kézíratos forrásra. Az is lehet, hogy a 16. században sem egyetlen fordításban volt használatos nálunk, de az is, hogy a nehezkesebb, vélhetően akár a reformációnál korábbi nyelvezetű változathoz képest a 17. századra kialakult újabb magyarítása. Egyelőre annak örülhetünk, hogy ez az eddig ismeretlen példa gazdagítja hitvalló és kegyességtörténeti ismereteinket.

A 18. század tájától hiányzik a mai református köztudatból, így a szertartási életből is a *Te Deum*. Egykor Ágoston és Ambrus doktor közös hitvallásaként

³³ 1641, 46b; *Jer: dicsírjük mindnyájan Urunkat az Atya Isten*. RPHA 0643.

³⁴ RMNy 353, 88b–92a.

³⁵ Felirata: *Ez igaz hűtnek vallása szerént az Istennek keresztyén módra való segítségül hívása*. RMNy 353, 92a.

méltatták. Az 1641-es szöveg teljesen egyezik azzal, amit például a *Ráday graduál*-ban találunk, természetesen hangjegyesen. Ebből az is következik, hogy az András-templom akkori (majd a labancok által 1705-ben szétszaggatott, végül az 1802-es tűzvészben elpusztult) graduálja (graduáljai) a Batthyány–Óvári–Ráday testvér-graduálok hagyományához tartoztak. Ha kideríthetnénk, hogy máshol történt a gyűjtés és/vagy szerkesztés, nem Debrecenben, akkor az ott elérhető kéziratot graduál volt a forrás.

Tehát a kéziratosság ismételt hangsúlyos. Nem az *Öreg graduál* nyomtatott változata, hanem a kézírásos graduáloké jelent meg 1641-ben. Erre máskor is van példa. Kecskemét és Nagykőrös egyaránt kapott az erdélyi fejedelemtől az *Öreg graduál*ból, de mikor az egyik sérült vagy kiszakított lapjait pótolták, nem az elérhető nyomtatott példányból, hanem egyik részben eltérő szövegű kéziratból másolták le a hiányt.

Szerkezeti eltérések

Van különbség az 1641-es kötet első felében található és a második felében sorakozó imádságok között. Nem lehetetlen, hogy a háttérben már elindult az örökölt hazai liturgia, gyakorlat és értelmezés elleni hadjárat, ez részben válasz az ellenreformációs törekvésekre, később egyes puritánok szélsőséges irányát is jellemezte. Hangsúlyoznunk kell, hogy polemikus hang sehol nem jelenik meg az imádságokban, az ajánlásról nem is szólva. Ott sem, ahol esetleg ezt természetesnek találhatnánk, ilyen a hamis tanítók és hamis tanok elhárításáról szóló két könyörgés. Igazoló adat hiányában nem mondhatunk semmi biztosat arról sem, hogy esetleg az irénikus irány, David Pareus hatása nincs-e a háttérben. A kötet két felének a sejthető határvonalát nagyjából a Tízparancsolat két táblájához fűződő imádság után, tehát az úgynevezett katekizmusi szakasz után vonhatjuk meg.

Többször bonyolultabb, betoldásokkal teli a mondatok szerkezete, régies a felépítése, némelykor meglepő a fogalmazás a kötet második felének néhány imádságában. Arra mutatnak a jelek, hogy a szélesebb körben és huzamosan használt imádságok fogalmazása tisztul, rövidül. A nehezebb felépítésűek tehát a kevésbé elterjedtekhez sorolhatók. Gyakoribbnak látszik néhol a 16–17. század stílusára általában jellemző paratagma-készlet (hasonló értelmű szópár) is, mint 'meg gondoltuk' és 'buzgósággal meg eszméllettük', 'nevededik' és 'öregbül', 'ítélet' és 'szentencia', 'ocsmányul' és 'fajtalanul', 'fortélyoz' és 'csal', 'csintalanság' és 'szilajság', 'elementom' és 'éltető dolog' stb. Az efféle eltérések egyben bizonyítják, hogy az összegyűjtő nem írta át, nem egységesítette kötete anyagát, úgy hagyta, ahogy találta.

Az imádságok néhány szerkezeti eleme csak a kötet első felében található, később nem; ezek is a reformáció évszázadából maradtak. Ilyen például az, hogy Melius Juhász Péternél a keresztség, úrvacsora és a házasságkötés szertartását befejező áldásnak az „Ábrahámnak, Izsáknak, Jákóbnak Istene” a kezdő szavai. 1641-ben ez is föltűnik több imádságban – Paksinál szintén –, megtoldva azzal,

hogy „és nekünk is”. Hálaadó és magasztaló motívumok után gyakori volt a „Viszontag kérjük” kezdetű új szakaszkezdet. Hasonló a lezáró rész bevezetéseként az „Így tégy mivelünk” indítás. Túlzás nélkül vélhetjük ezekből, hogy az imádságok legalább fele, hasonló vagy azonos alakban a reformáció századában már kialakult és szélesebb körben terjedt.

Nincs előre eldöntött és végig szorosan követett szerkezete a gyűjteménynek. Laza kapcsolódást, de egyezést nem képzelhetünk Szenci Molnár már említett *Imádságos könyvecskéjével*. H. Hubert Gabriella észrevette, hogy a gyülekezeti énekeskönyv 1600-as évek táján már fő vonalakban kialakult debreceni típusára hasonlít a szerkezet. De használta, ismerte a gyűjtő a lőcsei és kolozsvári énekeskönyveket is, valószínűleg számunkra ismeretlen egyéb források mellett. Biztosra vehetjük, hogy nem az énekekhez keresett, még kevésbé írt imádságokat a gyűjtő. Mutatja ezt, hogy van, ahol egyetlen imádságot követ több ének, máskor pedig több imádságot tartalmazó szakasz után csupán egyetlen éneket talált alkalmasnak. A halottas énekcsoporthoz pedig egyetlen imádság sem tartozik, liturgikus célzás sem, hogy mely énekek voltak szokásosak háznál, melyek temetőben. Az eszerint tagolódó imádságokat vagy nem gyűjtötte, vagy a beteg melletti, a halálra készülők által mondott és a feltámadást váró imádságokat nem tartotta illőnek a kötet megalkotója.

Öt hálaadó imádság alkot önálló szakaszt az úrvacsorai szertartás után, aztán egyetlen ének következik. A gyűjteményben egyedüli módon ezután, kétféle Mi-atyánk-parafrázis kíséretében, még egy hatodik hálaadó imádságot találunk, ez a 103. zsoltárra és Pál apostol római levelére épül.³⁶ Szenci Molnár Albert közölte 1612-ben, kiadva az *Oppenheimi Biblia* tartozékaként Pfalz református fejedelemségének rendtartását, benne ezt az imádságot. Módosítva megvan az 1929-es, Ravasz-féle *Istentiszteleti rendtartásban*, azaz máig ismert. Az 1641-es kiadásban az egyik bibliai verset elhagyva, szórendi módosításokkal találjuk, ez kéziratos terjedésre utalhat. Az idézett bibliai zsoltár verseinek mindegyike külön bekezdést alkot. Ugyanakkor a Pál apostoltól idézett részletek nem. Ugyanez az imádság egyetlen bekezdés, többek között a *Pataki Ágendában* (1658) vagy Szenci Molnárnál a *Pfalzi Ágendában*. 1621-ben viszont ugyanígy tagolva találjuk Szenci Molnár Albert *Imádságos könyvecskéjében*, és ott a szöveg hiánytalan. Ideje, hogy a korábbi utalások nyomán külön foglalkozzunk zsoltárköltőnk és az 1641-es imádságos énekeskönyv kapcsolatával.

Szenci Molnár Albert példája

Hitvallásokat zsoltárköltőnk is beiktatott az imádságok sorába, *Tria Symbola* összegző címmel közölte az *Apostolicum*, a *Niceanum* és az *Athanasianum* szövegét. Hat rendbe tagolt munkája a mindennapi könyörgésektől indul el, majd különféle foglalkozásúak, hivatásúak, aztán szertartásokon és a magánéletben,

³⁶ Zsolt 103,1–5a, 8–10. Róm 5,9–10; 8,32.

valamint az üdvtörténeti ünnepek mellett a sajátos élethelyzetekben alkalmas imádságok közé beiktatott genfi zsoltókat és más énekek sorát. Műfaját tekintve így beleillik az 'imádságos énekeskönyvek' sorába. Ennél fontosabb, hogy hozzájárult az 1641-ben megjelent mű tartalmi gazdagításához. Szó szerinti átvételeket jelent ez, többször eltérő feliratokkal vagy címekkel. Sehol nem közli azonban a margón sorakozó bibliai hivatkozásokat. Nem követi a szerkezetet sem, amelyben többször vannak visszautalások, és egyes imádságok valamelyik rendbe sorolása nem egészen következetes. 1621-ben az imádságok megnevezése a tartalomjegyzékben sem mindig azonos azzal, amit az illető imádság előtt olvasunk. Eltér az átvett imádságok helyesírása, nem 'í'-ző szóalakokat tartalmaz. Lássuk felsorolásukat! Azonosításukhoz az alábbi táblázat utolsó oszlopában megadtuk a tanulmány végén közölt Mutató szakaszszámát is.

Felirat	1621 lapszám	Szakasz sorszáma
<i>Más [imádság feltámadásért]³⁷</i>	117–118	=18=
<i>Más [imádság Szentlélekért]³⁸</i>	143–144	=20=
<i>Imádság gyermek keresztelésekor</i>	220	=27=
<i>Imádság gyermek keresztelés után</i>	221	=27=
<i>Könyörgés az keresztségről való megemlékezésünkben</i>	222	=27=
<i>Megvallása az bűnünknek és könyörgés azoknak meg bocsátásáért az Úr Vacsorájának osztogatása előtt, és isteni félelem szerint való életnek megnyeréséért</i>	71–73	=29=
<i>Megemlékezés, hála-adás és könyörgés az szent vacsora után</i>	224–225	=30=
<i>Más formája az hála-adásnak, ugyan azon Szent Vacsora után</i>	226–227	=31=
<i>Az Tíz parancsolat Az első táblán lévő isteni parancsolatoknak meg tartására való kegyelemért</i> — <i>Az második táblának meg tartására való kegyelemért</i>	53–57	=32=
<i>Imádság az Úr Istenhez részegség és tisztátalanság ellen</i>	295–299	=34=
<i>Keresztyéni alázatosságért való könyörgés</i>	301–303	=34=

³⁷ 1621-ben más a cím: *Húsvét, Kristus Feltámadása.*

³⁸ 1621-ben más a cím: *Imádság a Sz. Lélek Istenhöz, és annak megírása.*

Felirat	1621 lapszám	Szakasz sorszáma
<i>Keresztyéni igaz örömért</i>	303–304	=34=
<i>Házass férfinak könyörgése</i>	96	=36=
<i>Házass asszonyi-állatnak könyörgése</i>	97–98	=36=
<i>Mind az két házass személynek egy-aránt való imádsága</i>	98–99	=36=
<i>Rövid könyörgés az keresztben és kísirtetben</i>	261	=42=
<i>Segítségért az keresztben és nyomorúságban</i>	268	=42=
<i>Vigasztalás az keresztben</i>	267–268	=43=
<i>Imádság égi háborúban és ártalmas zúr-zavar időben</i>	289–291	=46=
<i>Drágaságban és halálos időben</i> ³⁹	208–211	=50=
<i>Imádság ez világ végezetinek és az utolsó itéletnek meg gondoltjéért</i> ⁴⁰	315–316 Elias Hutter	=52=

Jelenleg nincs magyarázatunk arra, hogy miért éppen ezek és csak ezek az imádságok alkotják részét az 1641-es gyűjteménynek. Közöttük nincs egy sem Ágostontól, Kálvintól vagy a kötetet alkotó neves szerzőktől. Két imádságban is szó van az üldözött keresztyénségről és a törökről, a hazai helyzet ellenére nem kerültek bele az 1641-es gyűjteménybe. Szó szerinti az átvétel, kivéve a szóalakkok, helyesírás és nyelvjárás már korábban említett eltérését.

„Sajnos 1621. évi megjelenése után méltatlanul elfeledték e művét” – jegyezte meg P. Vásárhelyi Judit Szenci Molnár Albert *Imádságos könyvecskejéről*, miután a művet eleddig legalaposabban feltárta a hasonmás kiadás kísérő tanulmányában, megemlítve a közelkorú, 1645-ben megjelent Janson-féle Biblia (RMNy 2091), a *Németalföldi Hitvallás* 1650-ben megjelent fordítása (RMNy 2304) függelékében újraközölt néhány könyörgést.⁴¹ Értékelése a kolozsvári szemelvényes és átírt kiadással⁴² hasonlítva még súlyosabb. Úgy kell-e látnunk ezután is, hogy

³⁹ 1621-ben a cím hosszabb, bibliai utalást is tartalmaz: *szedetett az Szent írásból Deut. 28. 10. I. Reg. 8. Dan. 9. Nehem 9. es az Soltarokból Henric Bullinger és Rod. Gualter által.*

⁴⁰ 1621-ben a cím hosszabb, bibliai utalást is tartalmaz: *mellyről emlékezet vagyon Sz. Matth. 13. cap.*

⁴¹ Szenci Molnár Albert, *Imádságos könyvecske*, [Kísérő tanulmány], Bp., Balassi–MTA Irodalomtudományi Intézete–OSZK, 2002, (BHA XXXV), 37.

⁴² Szenci Molnár Albert, *Imádságos könyvecske*, s. a. r. P. Vásárhelyi Judit, Kolozsvár, Koinonia, 1999.

Szenci Molnár művének hatása a református imádságok történetében már a maga korában sem igazán érvényesült?

Az itt előtártak szerint az 1641-es imádságos énekeskönyv mintegy ötödrésze közvetlenül kapcsolódik Szenci Molnár Albert életművéhez, az éppen négyszáz esztendeje megjelent *Imádságos könyvecskéhez*.

Ösztönzi mindez a további kitartó kutatást, hogy megmondhassuk, ki lehetett az 1641-es kötet önálló koncepciójának megformálója, hogyan kapcsolódik a hajdani örökséghez és a reformáció korának mindennapos gyakorlatához az 1641-es imádságos énekeskönyv. Minden bizonnyal e vidéki gyakorló prédikátor és teológus volt a névtelen, aki gyűjtötte vagy sajtó alá rendezte az imádságos énekeskönyvek terjedelmében és tartalmában kiemelkedő debreceni opusát.

Befejezésül

Várható, hogy az imádságok többségéhez nem sikerül feltárnia olyan kapcsolatok, pontos körülményeket és forrásokat a későbbi kutatásnak, amelyeket néhány példában láttunk.⁴³ Azonos vonások mellett a stílusbeli különbségek arra mutatnak, hogy sokrétű napi gyakorlat övezte a szabad királyi városok és a református iskolahálózat imádságos életét a három részre szakadt hazában. Óvatosan körvonalazhatjuk talán később, hogy az 1641-es kötetben megjelent imádságok választéka elsősorban a debreceni András-templom és a plébánia egykori könyveire, irattárára és liturgikus kézirataira alapult, vagy ugyanakkor inkább a tágabb egyházvidék prédikátorainak könyveire, kézirataira, beleértve főleg Váradot, de nem mellőzve a keleti országrész mezővárosait sem.

Kérdezzük meg, vajon miért nem elégedett meg énekek valamilyen gyűjteményével vagy válogatásával az 1641-es szerkesztő? Mi szükség volt arra, hogy szakaszokat alkosson egy vagy több imádságból? Vagy az imádságok felől megközelítve, miért nem imádságos könyvet rendezett sajtó alá? A sok ismeretlen körülmény miatt aligha adódik kész, főként végleges válasz e református műfaj legterjedelmesebb és összetettségében a hasonló kiadványokat jócskán felülhaladó képviselője körül felmerülő kérdésekre.

⁴³ Megköszönöm Bajági Ritának, hogy az imádságok adatbázisa alapján felhívta figyelmemet további lehetséges kapcsolatokra. Feltűnő hasonlóságok vannak egyes imádságokban a *Rimai-kódex*ben találhatóéhoz, így a *Gratiarum actio* szövegével, vö. a kódex kiadását http://real.mtak.hu/33236/1/01_bajaki.pdf. A háttérben ismeretlen 16. századi nyomtatott mű lehet. Továbbá az *Arany tömjénező* (https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_1641/?pg=48&layout=r) és a SIDERIUS János, *Kisded gyermekeknek való katekizmus, azaz rövid kérdések és feleletek által való tanítás a keresztyéni hitnek fő ágazatiról*, Lőcse, 1662 egyes imádságai azonosak. Be kellett látnom, hogy mindezeket több területen folytatott kutatással lehetne esetleg tisztázni. Például feltáratlan, hogy ki és miért változtatta meg a későbbi kiadásokban a Siderius-kátéban közölt imádságokat, és milyen forrásokból dolgozott például Paksi K. György. Jelen pillanatban így ezekről lemondtam.

Gyaníthatjuk, hogy valláslélektani és szertartási okokat rejt a talányos gyűjtemény. Kötött és kötetlen, mértékelt és szabad megnyilvánulás ellentétes egységét. Igen hasonló az énekek és az imádságok nyelvezete. Az ének formája kötött, a sor, szótagszám, rím, dallam szabályai miatt. Az imádság kötetlen, akkor is, ha vannak kialakult fordulatai, elvárt elemei, ilyen például a lezáró háromságos doxológia. Régen hangos szóval imádkoztak, és beszédüknek volt lejtése. A mai közbeszédhez képest dallamosabb. Gyermekes – pedagógusok bosszúságára – ösztönösen felviszik hangjukat, mikor nem kellene, alakítják a beszéd dallamát. Ha nem hadarás vagy motyogás a közösség imádkozása, a beszéd dallama átminősülhet dallamos beszéddé, mint a jó mesemondóé. Innen már csupán egyetlen lépés valamilyen imatónus alkalmazása, ezt jelenlegi kultúránkban inkább éneklésnek tekintjük, de a régi világban ez illendő megszólaltatásnak számított, és a hajdani Kelet öröksége jórészt meg is maradt a latin szertartás énekbeszédében. Ilyen nekifohászkodás előzi meg a hosszú, bibliai históriákat, amelyek ugyanazt mondják, de másként. Az imádság nem közönséges beszéd. Illik az éneklés elé vagy mellé.

Mutatja ez a néhány eddig felderített kapcsolat, hogy szóbeliség és írásbeliség láthatatlan hálója vette körül a nyomtatásban megjelent munkákat. Fejből tudtak, fiatalon vagy gyermekként megtanultak a régiek sok imádságot, később emlékezetből írták le, vagy diákjaiknak diktálták fejből. A kéziratos gyűjtemények összeírása mellett kötetek üres lapjaira, nyomtatványokhoz köttetett levelekre, ívekre is írtak vagy másoltak imádságokat. Forrásaikat igen gyakran nem árulták el. Az imádságok széles körű összegyűjtésére érthetően nem történt eddig kísérlet,⁴⁴ de ha erre ma van is törekvés, nem számolhatunk az elhasználandó vagy elpusztult nyomtatványok példányainak kéziratos toldalékaival. Ezért becses minden aprócska adalék, amely valamelyes világosságot vet erre a háttérre.

***

Mutató

Az RMNy 1874 leírásában az imádságoknak nincs mutatója. Alább a kezdőszavak után néhány jellegzetes szószerkezet, nem teljes mondat következik, két vagy három sorban, hogy a kutató, ha rábukkan az imádságra, lehetőleg ráismerjen. A nyomtatvány eredeti szakaszbeosztása, amelyet az RMNy 1874 leírása is tükröz, római számmal szerepel a mostani arab számos jelölése után. Ez mutatja a használonak a különbségeket és az összefüggést. A hosszabb imádságoknak nemcsak az első, hanem további bekezdéseiből is szerepelnek jellegzetes szavak, fordulatok. Az egyazon szakaszba tartozó imádságokat * választja el. Ha az imádság belső

⁴⁴ Kivétel a Pázmány Péter Katolikus Egyetem kezdeményezése, az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoportban folyó ima-adatbázis építése (távlatban a mutatózáshoz szövegkiadás is járul majd): Az 1800 előtti magyarországi imádságok adatbázisa, <http://ima.btk.ppke.hu/>.

címmel tagolódik, akkor nincs újabb lapszám, gondolatjel mutatja az elválasztás helyét, nem csillag. Határuk az utánuk következő egy vagy több ének, ezek incipit-jét az RMNy 1874 tartalmazza.

=1=

(I)

Reggeli imádság (1a — A8a)

Mennynek és földnek Ura, Istene! Hálát adok... veszedelemtől meg óltalmaztál... angyalid légyenek én vélem...

*

Más [reggeli imádság] (1b – A8b)

Örök, mindenható, kegyelmes Úr Isten... képedre teremtettél... békeséggel virrasztottál... viszontag könyörgünk... Adjad az te Szent Lelkedet... ótalmaz meg... hírtelen haláltúl... kétségben való eséstül...

*

Más, kivált képpen való könyörgés (2b – B1b)

Minden irgalmasságnak és kegyelmességnek Istene... Hálát adunk... ez máj napnak világosságára juttattál... Viszontag... hallgasd meg az szegény kórokat... véghetetlen kegyelmességed... jó vóltod szerint...

*

Más könyörgés, melyet mind reggel s mind estve mondhatni (5b – B4b)

Úr Isten, mi kegyelmes szerelmes és szent Atyánk! Ki minden állatoknak... tápláló Atyja vagy... hálát adunk... oltalmazásodért...

*

=2=

Estvéli imádság (10b – B9b)

Hálát adunk te néked mi mennyei szent Atyánk, hogy... az ördögnek álnakságátúl... meg őrizvén... lelki kenyérrel is tápláltál...

*

=3=

(II)

Úton járónak való imádság (12b – C1b)

Ó, emberi nemnek igaz őrizője... kinek őrizése nélkül senki bátorsággal nem járhat... utat mutattál az Ábrahám szolgájának... Tóbiás fiának is...

*

Más [imádság útra indulónak] (13a – C2a)

Mindenható Úr Isten, én mennyei szerelmes szent Atyám... útra el indulok... Tóbiás... Rafáel angyaltúl vezéreltetett... vissza hozattatott...

*

=4=

(III)

Hivatalban jól forgolódásért (19a – C8a)

Uram Isten, mi mennyei szerelmes szent Atyánk... intettél, hogy... vigyázzunk... hivatalunkban... vigyázva találtassunk...

*

=5=

(IV)

Gazdagsággal jól élésért (23b – D4b)

Úr Isten, mi mennyei szerelmes szent Atyánk... adjad... ajándékkiddal jól élhesünk... vezérljed az mi lelkünket...

*

=6=

(V)

Istennek ajánlani magát (27a – D8a)

Én Uram, Istenem, ki az mennyégben vagy... irgalmasságodnak... ajánlom... elmémet, szóllásomat, bé meneteletem...

*

=7=

(VI)

Istennek jó téteményiért (30b – E1b)

Hálákat adok néked én Uram Istenem... méltóztattál... képedre... teremteni... Fiadnak vérével... fogadott fiaddá tenni... éltetni...

*

=8=

(VII)

Lelki testi jókért (38b – F1b)

Úr Isten, mi kegyelmes, szerelmes szent Atyánk... Fiad által nekünk meg ígíted... oltalmaz meg az ördög... csalárd tudományátul...

*

=9=

(VIII)

Az Szent Háromságához (44a – F7a)

Ó, egy Istenségnek állatjában való Szent Háromság... Ki lakozol az... meg foghatatlan világosságban... bírod ez világnak kerekességét...

*

=10=

(IX)

Az apostoloknak és egyéb Szent Írás magyarázó doktoroknak vallás-tételek az Szent Háromságról (48b – G1b)

Symbolum Apostolicum (49a – G2a)

Hiszek egy Istenben, Mindenható Atyában... és Jézus Kristusban... ki fogontaték Szent Lélektől... szálla alá poklokra...

*

Symbolum Niceanum (46b – G2b)

Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában... látható és láthatatlan állatoknak teremteőjében... Kristusban... ki által mindenek löttenek...

*

Symbolum sancti Athanasii (50b – G3a)

Valaki akar idvözülni... tudja az közönséges keresztyéni hitet: melyet... meg nem tart... örökre el vész... Szent Háromságot az egységben tiszteljünk... azoknak állatját meg se szaggassuk...

*

Symbolum Sancti Ambrosii et Augustini (53b – G6b)

Téged, Isten, dicsírünk... minden földi állat tisztel... kerúbín és szeráfin angyalok szüntelen szóval dicsírnek... Teljes menny-ország... szentségednek dicsőségével...

*

=11=

(X)

Az Atya Istenhez (55b – G8b)

Örök mindenható Atya Úr Isten... az kerúbímokon ülsz, és az mélységeket nézelled... Te vagy Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak kegyelmes Istene... keresztyéneknek igaz és irgalmas Istene...

*

=12=

(XI)

Az Fiú Istenhez (58a – H3a)

Uram, Jézus Kristus, ... mi édes... oltalmazónk... siketeket, sántákat, bél-poklosokat meg gyógyítottál, segíj meg minket szegény juhaidat...

*

=13=

(XII)

Az Szent Lélek Istenhez (62a – H7a)

Uram, Szent Lélek Úr Isten, ki egyenlő, egy állatú... mindkettőtől egyenlőképpen származván, meg mondhatatlanul... tanítványira pedig tüzes nyelveknek képében szállottál...

*

Más [imádság a Szent Lélekhez] (63a – H8a)

Jövel Szent Lélek Úr Isten! Töltsd bé... mennyei ajándékoknak osztogatója... lelkünknek igazgatója, vigasztalója és édes vendége...

*

Más [imádság a Szent Lélekhez] (63b – H8b)

Ó, szenteknek drága záloga Szent Lélek... tisztítsd... homályosított lelki szemünket... minden gonosz kívánságot... égess ki az mi tagainkból...

*

=14=

(XIII)

Kristus isméretiért és az benne való hitért (67b – I2b)

Úr Isten, mi szerelmes szent Atyánk! Ki meg tekintéd... nyavalyás az mi nyavalyás voltunkat, és pásztorúl és tanítóul adtad... igjével legeltessen... örökös fiaddá tégyen...

*

Más [imádság Kristusban való hitért] (68a – I3a)

Úr Isten! Hálákat adunk... bűnös embereket... isméretedre hoztál... teljes lélekkel higgyünk... az ő benne való hit által idvözülhessünk...

*

=15=

(XIV)

Kristus testben meg jelenéséért (75b – K2b)

Uram Isten, mi kegyelmes... egy szülött Fiadat ez világra el bocsátottad... az mezőn lévő pásztoroknak meg parancsoltad, hogy ne féljenek...

*

Más [hálaadás Kristusért] (76a – K3a)

Úr Isten, mi mennyei szent Atyánk... Fiadat ez világnak ki jelentetted... hogy minékünk lenne bölcsességünk, igazságunk, szentségünk, világosságunk...

*

=16=

(XV)

Kristus környül-metélkedéséért (94b – M3b)

Kegyelmes Atya, mindenható... az szegény bűnösöket nem utálád,... Fiadat az törvény alá vetted, hogy... haragodat meg engesztelnéje...

*

=17=

(XVI)

Krisztus kín-szenvedéséről és haláláról (99a – M8a)

Hálákat adok te néked... Kristus... igaz Isten és igaz ember... érdemem nélkül... az örök veszedelemből meg váltottál...

*

(XVII)

Más [hála-adó imádság Kristus haláláért] (100b – M9b)

Légyen néked dicsőség és hála-adás... engedelmes lévén mind az keresztnak haláláig... az törvént bé töltötte... kétség nélkül hiszem...

*

=18=

(XVIII)

Nagyszombatra (109b – N7b)

Ó, Jézus... Hálát adunk... el is temettétél... koporsónk ne lenne nekünk örökké való tömlöcünk, hanem ideiglen való aluvó szállásunk...

*

(XIX)

Krisztus föl támadásáról (109b – N8b)

Uram, Jézus Kristus... Atyádnak ábrázatja vagy,... ki vagy egyenlő istenségben és el változhatatlan természetben... Téged hílak...

*

Más [imádság feltámadásért] (110b – O1b)

Ó, mindenható örök Isten, ki... Fiadat az halálból föl támasztottad... Adjad, hogy... új életre támadjunk föl.

*

=19=

(XX)

Krisztus mennyben föl menéséről (123a – P4a)

Uram, Jézus... Atyádnak dicsőséges jobbára ültél... uralkodol mind az földön és égen lévő állatokon... bocsásd el az te Szent Lelkedet, és adj... tudós, bölcs és jámbor egyházi szolgákat...

*

=20=

(XXI)

Pünköstre (127b – P8b)

Uram, Jézus... ez máj napon... az Szent Lelket csudálatosképpen el bocsátotad... adjad nekünk is... mely igazgasson és vezéreljen...

*

Más [imádság Szentlélekért] (128b – Q1b)

Ó, dicső Szent Lélek, ki harmadik személye vagy az egy örökké való Istenségnek... az egész keresztyénségtől Szent Léleknek nevezetel...

*

=21=

(XXII)

Templomban menéskor (136a – Q9a)

Mindenható Úr Isten... bé megyek az te házadban... örömezt lések jelen az te szentidnek gyülekezetiben...

*

=22=

(XXIII)

Praedicatio előtt (138b – R1b)

Úr Isten, mi mennyei szerelmes szent Atyánk! Hálákat adunk... hogy az te szent ígdet... Fiad által ki nyilatkoztattad...

*

=23=

(XXIV)

Praedicatio után (159a – T4a)

Úr Isten, mi mennyei szent Atyánk! Hálákat adunk... meg éhezett lelkünket tápláltad lelki kenyérrel... gyökereztesd meg az te szent ígdet...

*

Más [hálaadás prédikálásért] (159b – T4b)

Hálákat adunk néked... szent Atyánk... hogy ez világnak utolsó... állapotjában... bűvön prédikáltattad, mostan is prédikáltatod...

*

=24=

(XXV)

*Az Istennek minden lelki testi el vött és el vejendő jóvájért való
hálaadás és könyörgés (166a – V3a)*

Örök mindenható Isten... Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak, s minékünk is kegyelmes Istenünk... hasonlatosságodra teremtettél...

*

=25=

(XXVI)

*Isten igéje hallgatóinak imádsága, mind magokért, s mind pedig keresztyén
tanítójokért (172b – V9b)*

Minden irgalmasságnak és kegyelemnek Istene... minden jóknak kút-feje... taníts... akarotodnak cselekedetire, vivén minket az igaz úton...

*

Más [imádság a keresztyén tanítókért] (173a – V10a)

Örök mindenható fölséges Úr Isten... Hálákat adunk... Anyaszent-egyházadban... lelki pásztorokat adtál... nagy jó kedvvel hirdetik...

*

=26=

(XXVII)

Igaz hitben való megmaradásért (178b – X5b)

Kegyes és kegyelmes Atya Úr Isten, szabadíts meg... öregbítsd mi bennünk az igaz hitet... csak te hozzád egyedül ragaszkodván...

*

=27=

(XXVIII)

Keresztségért való hálaadás

Hálát adok néked Uram Jézus Kristus... Atyáddal meg békéltettél, az örök haláltól, pokoltól szent halálod érdemével meg váltottál...

*

(XXIX)

Imádság gyermek kereszteléskor (182b – Y1b)

Ó, mindenható örök Isten... az víz özönnel az... meg jobbúlatlan világot meg büntetted, és az hívő Nőét nyolcad magával... meg tartottad...

*

(XXX)

Hála-adás gyermek keresztelés után (183b – Y2b)

Mindenható irgalmas Atya Úr Isten... nekünk és az mi gyermekinknek bűneinket meg bocsáttad... egy született Fiadnak tagjaivá töttél...

*

(XXXI)

Könyörgés az keresztségről való meg emlékezésünkben (184b – Y3b)

Ó, mi urunk, Jézus... Hálákat adunk... Isten fiainak száma közé fogadtál... Szent Lelkednek élő vizével meg mosogatsz...

*

=28=

(XXXII)

Az poenitentiáról. Meg vallása az bűnünknek és könyörgés azoknak meg bocsátásáért az Úr vacsorájának osztogatása előtt, és isteni félelem szerint való életnek meg nyeréséért (188a – Y7a)

Én nyavalyás bűnös ember, meg vallom... vétkeztem te ellened... parancsolatodat... által hágtam...

*

Más [bűnvalló imádság Úr vacsorája előtt] (191b – Y9b)

Igaz és irgalmas mindenható bölcs Isten... vallást tészek... bűnben fogontattam és születtettem... teljes szívből, lélekből nem szerettelek...

*

=29=

(XXXIII)

Úr vacsorájakor (200a – Aa1a)

Úr Isten, mi mennyei szent Atyánk... minékünk szent vacsorát szerzettél melyben az ő szent testét és vérét vesszük igaz hitünknek általa...

*

=30=

(XXXIV)

Meg emlékezés, hála-adás és könyörgés az szent vacsora után (206a – Aa7a)

Uram, mindenható Isten... buzgósággal meg eszméllettük... minémű... titok legyen, az melynek meg szentelésével... mi mostan élünk...

*

Más [hálaadás] (207a – Aa8b)

Örök mindenható áldott Úr Isten... nagy hálákat adunk... minden időbeli kegyelmes atyai gondviselésedért... igaz ismeretedre juttatál...

*

Más [imádság] (208b – Aa10b)

Örök mindenható Isten... hálákat adunk... hogy tennen magadat, az te Anyaszent-egyházadnak ki jelentetted... Kristust ez világra bocsáttad...

*

Más [imádság] (210b – BB1a)

Hálákat adunk te néked... véghetetlen... nagy szerelmedért... drága árnon... az örök haláltúl meg váltottál... meg szenteltél...

*

Más [hálaadás] (211b – Bb2b)

Hálákat adunk mi te néked... kegyességédért, hogy... az evangéliomnak prédikáltatását és az szent jegyeket... minékünk szerzetted...

*

=31=

(XXXV)

*Más formája az hála-adásnak, ugyan azon Szent Vacsora után
(215a – Bb6a)*

Áldjad én lelkem az Urat... Ki meg szabadítja az koporsóból... életedet... tulajdon fiának sem kedvezett...

*

(XXXVI)

Miatyánk magyarázatja (213a – Bb7a)

Mi mennyei szerelmes szent Atyánk, szenteltessék meg mi bennünk az te szent neved, hogy vallást tegyünk azzal, és dicsekedjünk...

*

Más [imádság a Miatyánkból] (219a – Cc2a)

Úr Isten, mi Atyánknak vallunk... teremtettél és meg váltottál... Fiad által... hatalmasnak is vallunk...

*

=32=

(XXXVII)

Az Tíz parancsolat (223a – Cc6a)

Az első táblán lévő isteni parancsolatoknak meg tartására való kegyelemért
Ó, mindenható Isten, adjad nékem... hogy én csak te benned higgyek... babonát, bálványozást, el távoztassak... ígédet örömet hallgassam...

—

A második táblának meg tartására való kegyelemért

Könyörgök, Uram, te néked, az mi közönséges atyáinkért is, az egyházi szolgálkért... fejedelminkért... ne keressék csak az ünnön tisztességeket...

*

=33=

(XXXVIII)

Teremtésért való hála-adás (231b – Dd4b)

Mindenható Úr Isten... ki mindöröktől fogva voltál... imádlak, magasztallak... igíddel teremtetted, és szépen meg ékesítetted...

*

=34=

(XXXIX)

Keresztyéni életről (235a – Dd8a)

Úr Isten, mi kegyelmes gondviselő Atyánk... igazgasd az mi életünket... te bened való félelemben élhessünk... fegyheteretlenül járassunk...

*

(XL)

Imádság az Úr Istenhez részegség és tisztátalanság ellen (235b – Dd8b)

Kegyelmes Úr Isten... teremtettél és engedted... vidámulásunkra, az mint az bort is... hogy az embernek szívét meg erősítse...

*

(XLI)

Keresztyéni alázatosságért való könyörgés (240a – Ee5a)

Mindenható Úr Isten... az kevély szív utálatos te előtted... elől-járója az veszedelemnek... adj igaz keresztyéni alázatosságot énnékem...

*

(XLII)

Keresztyéni igaz örömeért (242a – E7a)

Ó, kegyelmes Atya Úr Isten!... mondottad, hogy örüljünk... az te orcád előtt... ez világnak átkozott örömeiben részesek ne légyünk...

*

=35=

(XLIII)

Urak és fejedelmek imádsága (255b – Gg2b)

Mindenható Úr Isten... hatalmadban vannak mind azok, az kiket te fejedelmekké és regnálókká rendelsz... nevednek tisztessége öregbítessék...

*

(XLIV)

Fejedelmekért és egyéb tisztség-viselőkért (256 – Gg3a)

Örök mindenható, fölséges Úr Isten... fejedelminket kegyelmes szemmel néz-
zed... követhessék minden példájokat... Józsuének, Gedeonnak, Dávidnak, Ezé-
kiásnak, Józsiásnak, Theodosiusnak...

*

Más [könyörgés tisztség-viselőkért] (257a – Gg4a)

Úr Isten, ki meg parancsoltad... légyenek te hozzád könyörgések... hálá-adások
az királyokért, fejedelmekért... tiszta szívből könyörgünk...

*

=36=

(XLV)

Házass férfinak könyörgése (260b – Gg7b)

Uram, mindenható... szeressem az én feleségemet, az mint Kristus szerette az ő
gyülekezetit... okossággal lakjam...

(XLVI)

Házass asszonyi-állatnak könyörgése

Ó, kegyes Atya Úr Isten... légyek engedelmes az én férjemnek... végyem az hívő
Sárának példáját...

(XLVII)

Mind az két házass személynek egy-aránt való imádsága

Adjad mind kettőnknek... hogy mi az elégséget, mellyet... mi nekünk engedsz,
takarékosan tartsuk,... semmit el ne tékozzunk...

*

=37=

(XLVIII)

Titkos szükség, testi nyavalya, avagy háborúság ellen (264b – Hh1b)

Úr Isten, ki az te ítéletből... nyavalyák alatt akarsz tartani...

*

Más [imádság könyörületért] (265a – Hh2a)

Fölséges mindenható kegyelmes Úr Isten... nem kívánod az bűnös... halálát,
hanem inkább hogy megtérjen és éljen...

*

Más [imádság vigasztalásért] (265b – Hh2b)

Úr Isten, mi mennyei szent Atyánk... háborúság alá vetettél... veszélyt... mi re-
jánk bocsátottál, az bűnnek el távoztatásáért...

*

Más [imádság megszabadításért] (266a – Hh3a)

Uralkodó hatalmas Úr Isten! Légy kegyelmes... ments meg az jelenvaló nyomorúságimból az Kristusért... ő érette magasztalni akarsz...

*

=38=

(XLIX)

Foglyoknak és mártíromoknak imádsága (281a – Ii10a)

Örök mindenható Isten... teremtetted [a] mennyet... bé rekesztetted az mélységek... én peniglen vétkeztem...

*

Más [imádság] (282a – Kk1a)

Mindenható, nagy irgalmú Úr Isten! Ki uralkodol... senki te ellened nem állhat... Könyörgünk tenéked mind azokért, az kik... nyomorgattatnak...

*

Más [imádság] (283b – Kk2b)

Úr Isten, híveknek gond viselője... méltóztassál... az te angyalidat alá küldeni... győződelmessen vigyenek te fölségednek széki eleiben...

*

Más [imádság szenvedésben] (284 – Kk3a)

Úr Isten, mi mennyei szent Atyánk... meg engedted, hogy... szentid... szenvedjenek, mint az szent István protomartír...

*

=39=

(L)

Ördög és annak dühössége ellen (286a – Kk5a)

Úr Isten, mi mennyei szent Atyánk... látja szent fölséged, hogy az mi régi ellenségünk, az pokolbéli Sátán, ólálkodik utánnunk...

*

Más [imádság ördög ellen] (286b – Kk5b)

Úr Isten, mi kegyelmes szent Atyánk... hisszük... szent Fiadat azért bocsátottad ez világra, hogy... az gonosz ellenségtől meg óltalmazzon...

*

Más [imádság ördög ellen] (287a – Kk6a)

Uram, Jézus Kristus, örök mindenható Istennek bölcsessége, és ki metszett ábráztatja... haláloddal meg váltottál... Szent Lelkeddel el jegyeztél...

*

=40=

(LI)

*Hamis tanítók, az eklézsiának és abban lévő igaz keresztyéni hit vallóinak
kegyetlen ellenségei ellen (292b – L13b)*

Úr Isten, mi kegyelmes szent Atyánk, hálákat adunk... Igidnek igaz ismételre
hoztál... oltalmazd meg... igaz tanítóidat tévelygéstől...

*

Más [imádság védelmezésért] (293a – L14a)

Ó, Uram Isten, miért zúgolódnak... hamis tudománt plántáljanak az te Eklézsiád-
ban...

*

Más [imádság megtartásért] (294b – L15b)

Úr Isten, mi mennyei szent Atyánk... érdemljük az büntetést... búsulásodban ne
büntess ennyire az pogányokkal...

*

=41=

(LII)

Kétség ellen való imádság (302b – Mm3b)

Irgalmas Isten... Vallom... magamat bűnösnek... parancsolatidat gyakorta, sőt
minden szem-pillantásban által hágtam...

*

=42=

(LIII)

Rövid könyörgés az keresztkben és kísértetben (307a – Mm8a)

Hallgass meg, Uram, kegyessen, Vidámíts meg az keresztkben...

*

(LIV)

Segítségért az keresztkben és nyomorúságban (307a – Mm8a)

Ó, Úr Isten... szegény híveidnek segítségére jűj... Ihon, én... nem tudom, hová
térjek, és kihez folyamodjam...

*

=43=

(LV)

Vigasztalás az keresztkben (309a – Nn2a)

ÉN édes Uram, Istenem, én... el vagyok burítottván... haragod valamennyire ke-
ményen és sanyarúan mutatja nekünk magát...

*

=44=

(LVI)

Hadi könyörgés (312a – Nn5a)

Úr Isten, mi atyáinknak Istene! Lásd... ellenséginknek táborát... az sötétség meg környékezé őket. Ezenképpen legyenek ezek is...

*

Más [könyörgés hadas időben] (313a – Nn6a)

Örök, fölséges, mindenható Atya Úr Isten... fölségednek bűnös fia... vallást tészünk... méltán érdemlettük... ostorodat és büntetésidet...

*

=45=

(LVII)

Quovis tempore (322a – Oo5a)

Uram, mi rejánk az te szemeid vigyázzanak... jó szerencsével, kegyelmes hozzánk lévén, minket áldj, s ajándékozz...

*

Békeségért (322b – Oo5b)

Örök Atya, mindenható Úr Isten, ki békeségnek vagy szeretője... az egész keresztényi társaságot... hadak és vér ontások között... oltalmazd meg...

*

=46=

(LVIII)

Imádság égi háborúban és ártalmas zúr-zavar időben (325a – Oo8a)

Ó, mindenható Úr Isten, az zsoldárokból való jeles megírásokról...

*

(LIX)

Az földi gyümölcsökért (327a – Pp2a)

Örök mindenható Úr Isten... nagy jó voltodból mind az teljes földet meg ékesítetted minden féle szép nevésekkel... kikkel mind az emberek... magokat táplálják...

*

=47=

(LX)

Mindennapi táplálásért való imádság (330b – Pp5b)

Mindenható Úr Isten, minden állatoknak gondja-viselője és eltetője... kiáltunk... adj mi nekünk irgalmasságodból minden-napi kenyeret...

*

=48=

(LXI)

Asztal áldás, avagy étel előtt való imádság (337b – Qq2b)

Mindeneknek szemei te rejád néznek... adsz... eledelt alkalmatos időben, és bé töltesz minden állatokat az te áldásoddal...

*

Más [imádság étel előtt] (338a – Qq3a)

Örök mindenható... ki mindeneket semmiből teremtettél... ki az Izráel fiait az pusztában mannával,... negyven esztendeig el tartottad...

*

=49=

(LXII)

Étel után való hála adás és könyörgés (339a – Qq4a)

Így szól az Úr a Mójzses ötödik könyvének nyolcadik részében: Mikoron ejéndel és megelégedénel, hálákat adj...

*

Más [hála-adó imádság étel után] (340a – Qq5a)

Adjatok hálát az Úrnak, mert jó, és az ő irgalmassága örökké meg maradandó: ki ad eledelt minden testnek, és az holló fiaknak...

*

Más [imádság étel után] (340b – Qq5b)

Úr Isten, mi mennyei szent Atyánk, hálákat adunk te néked az te el vött javaidért, melyekkel az mi halandó testünket táplálad...

*

=50=

(LXIII)

Drágaságban és halálos időben (341a – Q6a)

Mindenható, örök, irgalmas Úr Isten... igídben... orcámat ti ellenetek fordítom... büntetlek... háborús fergeteggel... szélvésszel, hadakkal...

*

(LXIV)

Vallástétel és imádság, mely az Dániel könyörgéséből és az Szent Írásnak egynéhány áhítatos lókusiból egyben szedegettvén, az Úr házában az romlásnak idején, buzgó fohászzkodásokkal az hívektől Istenhez emeltetett az Úr haragjának engesztelésére (343a – Q8a)

Jehova, Jehova, seregeknek Istene... méltatlan bűnös fiaid és és leányid ez mi mostani siralmas romlásunkban... az Dániel prófétával mind imádkozunk tenéked... tekints kegyelmesen minket... ki megtartod a fogadást és az irgalmasságot azokhoz, akik... meg őrizik az te parancsolatidat...

*

(LXV)

Dög halál ellen (350b – Rr7b)

Örök, mindenható, élő, igaz... Atyánk, Úr Isten! Valljuk... színednek előtte...
bűnösök vagyunk... melyekért ez keserves dög-halál rejánk szállott...

*

=51=

(LXVI)

Bóldogságnak meg nyeréséjért (355a – Ss2a)

Ó, emberi nemzetnek drágalátos váltsága... sebeidért... gyógyítsd meg az én lel-
kemnek sebeit, és őrizd meg ellened való bűnben eséstül, hirtelen és vélhetetlen
haláltúl...

*

=52=

(LXVII)

Halálra való vigyázás (357a – Ss4a)

Úr Isten, mi mennyei szent Atyánk... meg jelentetted... hogy... az mi testünk föl
támad a porból... készíthessük magunkat józanságban...

*

(LXVIII)

Betegnek imádsága (387b – Ss4b)

Uram Isten, én kegyelmes gond-viselő Atyám... könyörgök... elégeld meg... be-
tegségemet... erősítsd meg tagaimat...

*

(LXIX)

Lelkét Istennek ajánlani (358b – Ss4b)

Örök, mindenható Úr Isten... könyörgök... szükségemnek idején... halálom órá-
ján segélj meg... hogy vígan mehessek te hozzád...

*

(LXX)

Az meg halók fölött való imádság (360a – Ss7a)

Mindenható kegyelmes Úr Isten... Kérünk tégedet... emlékezzél meg... atyánkfi-
áról, ki... igaz hitben és vallásban múlik ki...

*

Az föl támadásról (360b – Ss7b)

Úr Isten, mi mennyei szent Atyánk... Fiadat ez világra bocsátottad ezért, hogy...
föl támadásának ereje az mi föl támadásunkra is el hathasson...

*

(LXXI)

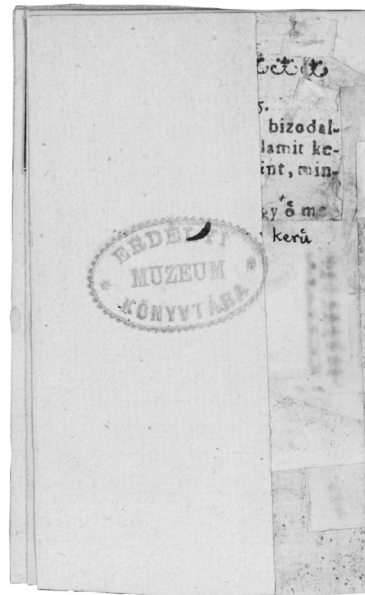
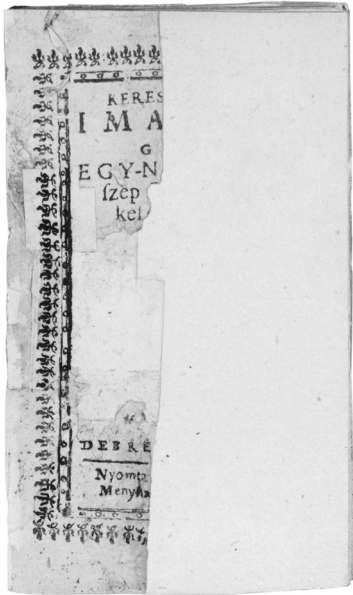
Imádság ez világ végezetinek és az utolsó ítéletnek meg gondolatjáért

(361a – Ss8a)

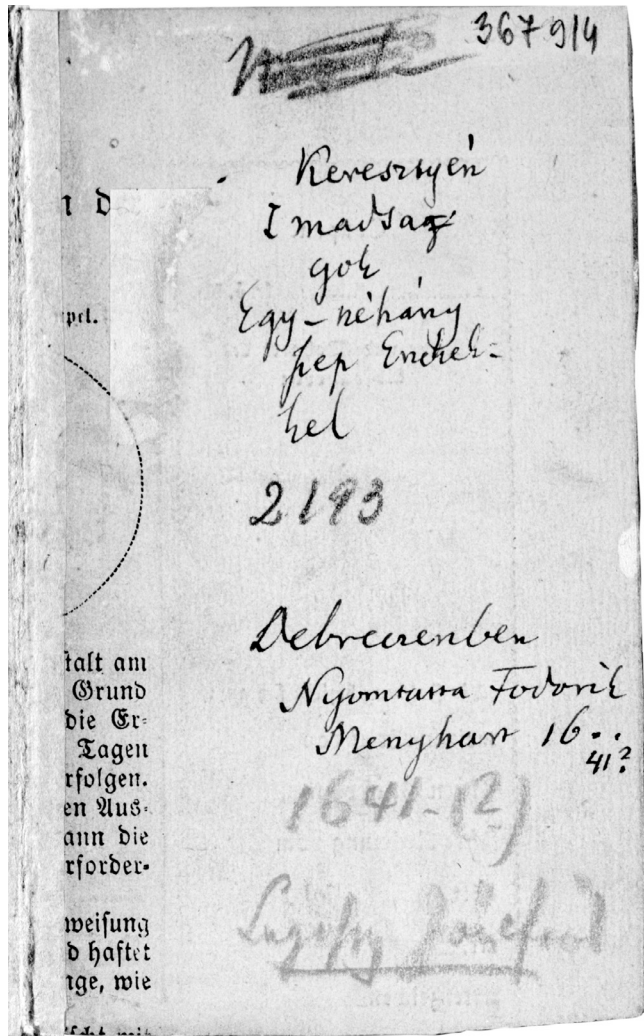
Ó, Úr Jézus! Mely rettenetes dolog érteni, hogy... az ördög... Anyaszent-egyházad-
ban... a gonoszságnak sok fiait gyűjthesse... ez utolsó és vissza-vonyó időben...

***

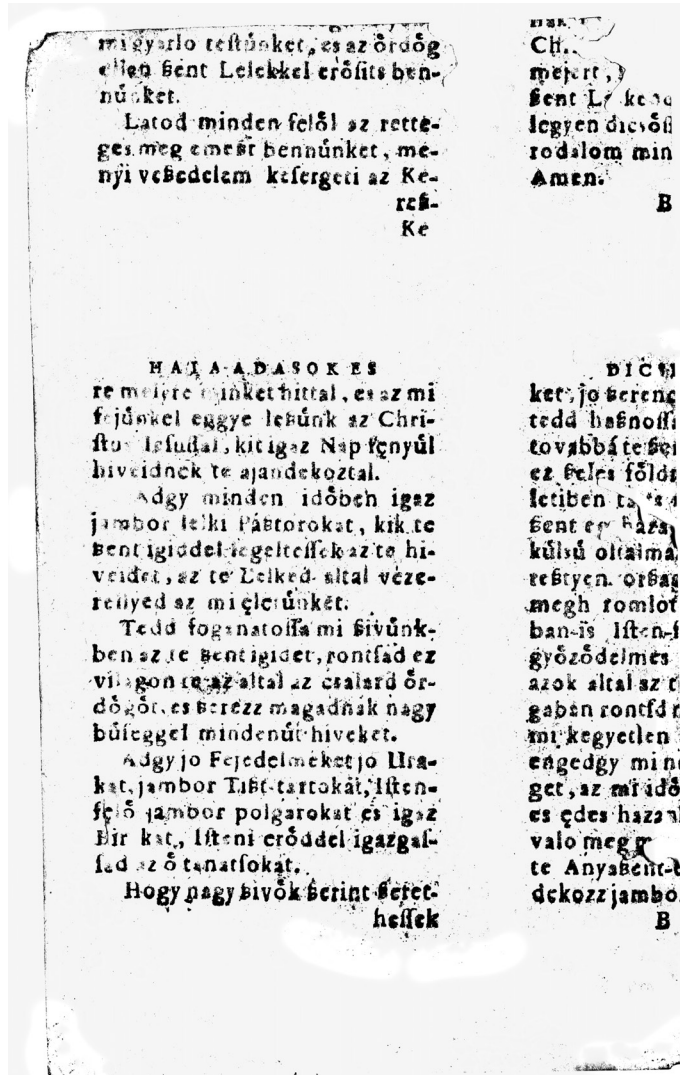
Mellékletek

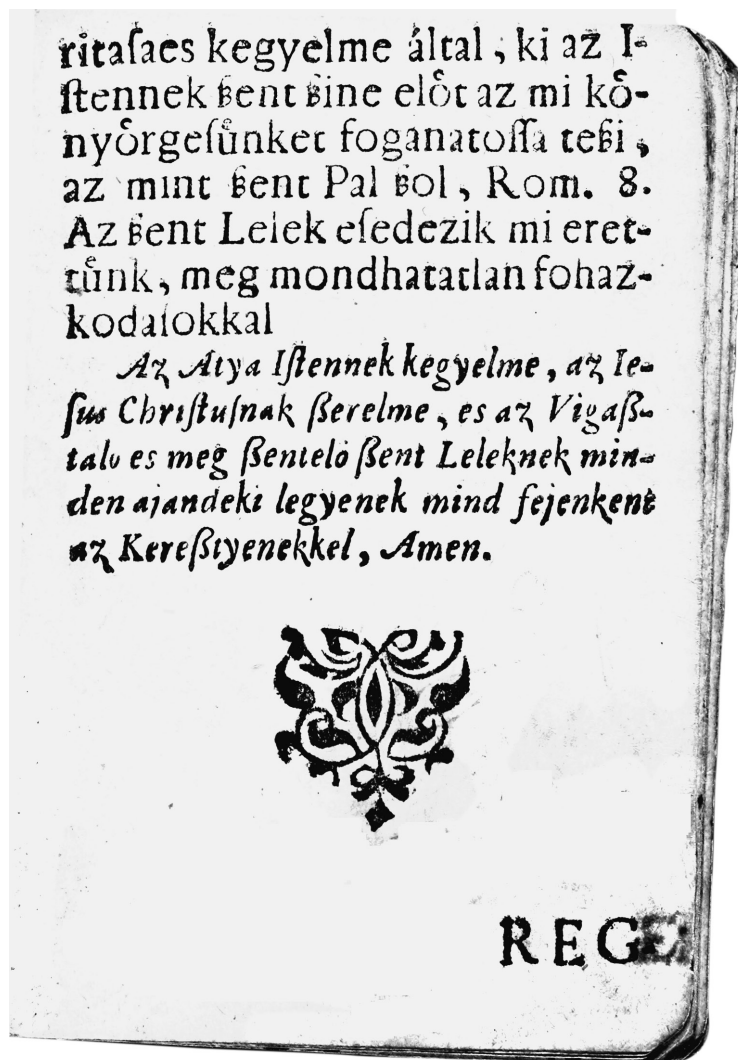
1/1. és 1/2. ábra. A Kolozsvárott őrzött félcímlap, és az eredeti bélyegző, a mögötte kilátszó első lappal (lelőhelyét lásd az 1. lábjegyzetben)

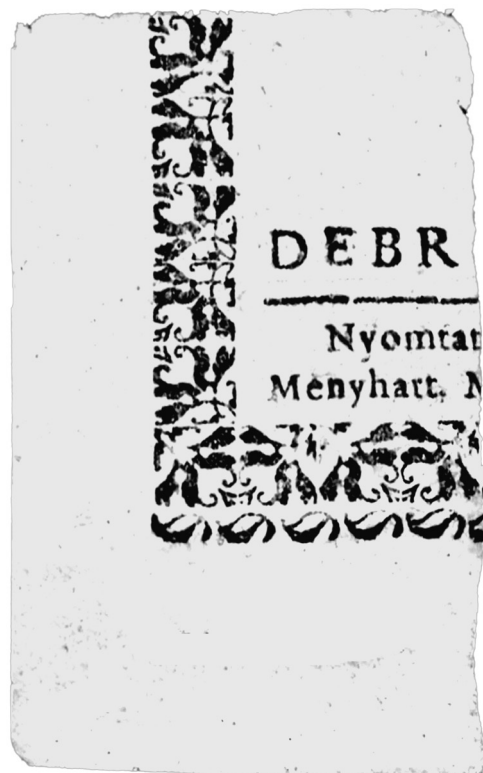
2. ábra. A cím kiegészítése az ajándékozó Lugossy József kézírásával

3. ábra. A debreceni töredék, Lugossy József áztatmánya. Lelőhelyét lásd a 2. lábjegyzetben.
A B jelű füzet 5. (egy példányban), 9. (három példányban) és 11. levele (hat példányban),
különböző nagyságúra tépve, 35 × 95 mm-től 158 × 98 mm-ig

4. ábra. Az előszó vége a stilizált levelekből álló, háromszög alakú záródisszel az OSZK példányából (lelőhelyét és a záródisz katalógusbeli számát lásd a 3. lábjegyzetben)

5. ábra. A Sárospatakon őrzött címlaptöredék, Harsányi István áztatmánya.
Ismeretlen, magyar nyelvű, valószínűleg 8° formátumú műhöz tartozik
(lelőhelyét lásd a 4. lábjegyzetben)

Fekete, Csaba

A Collection of Prayers with Hymns of 1641, Debrecen (Early Hungarian Prints 1874)

This analytical study detects some of the thus far unclarified connections between similar types of old Hungarian prayers, and adds a suggestion on how to index them, since it is missing from the most important bibliographies like the Early Hungarian Prints (RMNy), volume III. The main problem is that prayers haven't got a characteristic first line (*incipit*) similar to hymns, on the contrary, these are very often indicated by generalized initiating words such as 'O my God', 'Eternal Father', and so on. Many of them have a general inscription of nothing more, than another, i. e. prayer of the same type or custom. On the other hand, unaltered texts have different titles or inscriptions.

The book type analysed in this study contains topics or one or more prayers in every section, in total 109, each piece is followed by one or more old Hungarian hymns. Nicean, Athanasian Creed and the *Te Deum laudamus* are considered as prayers. No authors or editors are named. However, dialectal versions of words and orthographic rules in Debrecen during the period in question are outstanding features in this edition, so the circle of the unknown authors and the possible collectors and editors can be narrowed down to this time, i. e. the 17th century.

Twenty prayers are taken from Bullinger's Collection of Prayers, translated into Hungarian by Albert Szenci Molnár (1621). Other prayers had been published in the 16th century, survived in manuscript song collections or appeared decades later in liturgical books or Bible editions, like the one published by Miklós Tótfalusi (1685).

Further investigations have to clarify the connections between the unwritten and the written tradition and dispersion of prayers in the daily use of the community, and in the Reformed worship services in the 16th and 17th century Hungary.

Keywords: Prayers and prayer collections in Hungarian, 16th and 17th centuries, Written and unwritten tradition of liturgy and prayers in the early modern era, Reformed prayer collection of 1641, Debrecen, Hungary.

Tusor Péter

**„*Sieur Secretaire du Palatin d’Hongrie...*”
Gyöngyösi István, a magyar Ovidius szerepe,
helye a murányi udvarban és a rendi szervezkedésben**

Bonae memoriae Josephi Jankovics

2020–2021-ben, egy új pandémia árnyékában volt és van a Wesselényi Ferenc nádor nevével fémjelzett rendi szervezkedés, összeesküvés kirobbanásának, illetve az azt követő megtorlásoknak a 350. évfordulója. A Szelephény György kalocsai, majd esztergomi érsek, királyi kancellár, majd főkancellár érintettségét bizonyító nunciusi jelentés kiadásához és feldolgozásához végeztem különféle pótkutatásokat. Többek között a Nádasdy család nádasdladányi levéltárában, mely házasság révén Rottal János iratait őrzi.¹ Próbáltam továbbá alaposan végigolvasni Jacques Bretel de Grémonville lovag (1625–1686), bécsi francia rezidens (1664–1671) kiadott jelentéseit.² E közlemény közvetlen genezise innen eredeztethető.

Előjáróban egy korai, Bécsben kelt Gyöngyösi-misszilizt fogok röviden elemezni, történeti, irodalomtörténeti szempontok mentén. Információi, a költő adathozható nádori prokurátorsága figyelembevételével kísérem meg értelmezni ezt követően a francia diplomata két követjelentését, ahol Wesselényi titkáráról („*Sieur Secretaire du Palatin d’Hongrie*”), a vele folytatott bizalmas megbeszéléséről szól. A már ismert adatok újraértékelésével, rendezésével, tanúvallomási technikák párhuzamos vizsgálatával megkísérem megérteni a költő szerepét a rendi szervezkedésben. Főúri udvari analógiák segítségével igyekszem meghatározni kamarásként Gyöngyösi helyét, szerepkörét a murányi udvarban. Számba veszem hasonló feladatkörű – hozzá hasonlóan kivétel nélkül a jezsuitáknál tanult – kollégáit a nádori adminisztrációban. A különféle szerepek és titkári habitusok összevetése, az összeesküvésbeni részvétel további elemzése alapján mind erősebb gya-

¹ BAKÁCS István et al., *Magyar Országos Levéltár: Kisebb családi és személyi fondok II*, Bp., 1969 (Levéltári Leltárak, 47), 114–115. A levéltári anyag korai ismertetése rendezőjétől, KÁROLY János agárdi, majd tétényi plébánosától: *Oklevelek gróf Nádasdy Ferencz nádas-ladányi levéltárából*, Bp., MOL, 1879, 3–19. – A „murányi udvar” kifejezést metonimikus értelemben, ‘pars pro toto’ használok a pontosabb „nádori udvar” helyett. Ebben magát Gyöngyösit követem, aki annak ellenére írja magát „murányi szolgának” (lásd alább, 99. j.), hogy Wesselényi és udvartartása szinte állandóan úton volt, s vele ő maga is. Vö. alább a nádor itineráriumát, 38. 39. és 103. j. – Itt is megköszönöm Szabó András Péternek hasznos észrevételeit, kollegiális tanácsait, melyekkel hozzájárult kéziratom jobbításához.

² *Acta coniurationem Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan nec non Francisci Nadasdy illustrantia (1663–1671)*, ed. Balthasar Bogisich, Zagrabiae, Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalu, 1888 (Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium, 19).

nút fogalmazok meg arra nézve, hogy a francia rezidenssel Bécsben tárgyaló Wesselényi-familiáris nagy valószínűséggel a költő lehetett. Nem biztos, hogy ő volt. De jelen ismereteink szerint inkább lehetett ő, mint bárki más Murányból.

A „Magyarország nádorának titkár ura” személyének azonosítása során tett megfigyelések, a feltárt új adatok, szempontok a Dugonics András óta kíváncsian kutatott, ám újra és újra tévútra vitt biográfia részleteire világítanak rá.³ Pótolni kezdik az ungi historiográfiai hasonmás leválasztásával elveszett, jó évszázadon át értékesnek vélt, ám végül hamisnak bizonyult információkat.⁴ A tanulmány eredményei pedig remélhetőleg segítenek átértékelni a költő korábban ellentmondásosnak vélt pályáját. A művei alapján kialakított politikai, nemesi rendi/nemzeti karakterét⁵ pedig a valós és nem egy – számos korábbi életrajzi adatát tekintve – tulajdonképpen fiktív történeti alakhoz kezdik mindinkább kötni.

Megállapításaim számos esetben Jankovics József munkásságára épülnek, az ő Gyöngyösi-kutatásait gondolják tovább, árnyalják, helyenként módosítják. Tanulmányom 2021. március 14-én gyakorlatilag már készen volt,⁶ kisebb ellenőrzésekre, adatpótlásokra várt. Leginkább pedig arra, hogy elküldjem a mesternek, véleményét, bírálatát várva. Ez már nem történhetett meg. Sok támogatást, biztatást kaptam tőle 1996-tól kezdődően, ezt köszönöm meg most, amikor írásomat emlékének ajánlom.

Egy Gyöngyösi-autográf és tanulságai

Miután a Thaly Kálmán által tévesen identifikált 1658-as és 1663-as levelei kiomlálásra kerültek, a recens kritika álláspontja szerint Gyöngyösi István első misszilise csupán 1669-ből maradt fenn. Sőt 1664 január vége előtről egyetlen biztos adat sem ismert közvetlenül a költőtől. Ez a biztos adat nem más, mint maga

³ További irodalommal lásd a költő életét „rendbe tenni” hivatott alapközleményeket és az eredményeket kanonizáló monográfia életrajzi részeit: NAGY Iván, *Gyöngyösi István életrajzi adatainak s származásának megállapítása = Irodalomtörténeti Közlemények*, 7(1897), 424–448. Dokumentumközlései: *Oklevelek Gyöngyösi István életéhez = Irodalomtörténeti Közlemények*, 8(1898), 81–88, 202–214, 362–368, 481–488; BADICS Ferenc, *Megoldott problémák Gyöngyösi István életrajzában*, Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1928 (Irodalomtörténeti Füzetek); Uő, *Gyöngyösi István élete és költészete*, Bp., a Gyöngyösi István Társaság kiadása, 1939. Vö. még *Gyöngyösi István (1629–1704), Bibliográfia*, szerk. Nyerges Judit, Bp., 2006, <http://mek.niif.hu/03800/03890/03890.htm>.

⁴ Vö. TUSOR Péter, *A gömöri prókátor és az ungi fiskális. Megoldott problémák Gyöngyösi István életrajzában? = Irodalomtörténeti Közlemények*, 121(2017), 85–98.

⁵ Minderre a korábbi irodalom számbavételével: LACZHÁZI Gyula, *Politikum és allegorikusság Gyöngyösi István költészetében = Szépirodalmi Figyelő*, 15(2016), 1, 30–40.

⁶ Párhuzamosan készült ikerpárjával egyetemben (*Új adatok, szempontok a költő Gyöngyösi biográfiájához*), s. a. Vö. alább 30. j.

a *Murányi Vénus* és az előszavában említett komornyiki alkalmazás.⁷ A költemény előszava tudniillik datálva jelent meg nyomtatásban. Eszerint 1664. január 27-én kelt a – kerek két év múlva a Wesselényi-összeesküvés kezdő értekezletének helyéül szolgáló – „stubnyai hév vízben”.⁸ Az a Gyöngyösi-szöveg, melynek betűhív publikálására és kontextusba helyezésére most sor kerül, e ponton lép tovább. A Bécsben, 1664. január 21-én papírra vetett és mindvégig, a külcímzést is beleértve s. k. írt szöveg az immáron legkorábbi ismert levele a költőnek. Sőt nemcsak az első ismert levele, hanem egyúttal Gyöngyösi eddigi első „saját” megszólalása a történelem forráslapjain. Ugyan mindössze hat nappal előzi meg a *Murányi Vénus* előszavának stubnyai szignálását, ám ez csak növeli a szöveg történeti értékét. Címzettje tudniillik a murányi Vénusz költeménybeli társalkodótársa, maga Wesselényi Ferenc nádor. Lássuk hát, mi is foglalkoztatta a költőt és urát az eposz előszavának megírása, magyarárn a mű befejezése előtti napokban, hetekben:⁹

Kegyelmes Uram

En ennek az Labyrinthushoz hasonló dolognak ezideigh sem tuthatok ki menekednem ezer tekeruenyébüll. Az meddigh Markes Piótu¹⁰ az General Commissarius¹¹ nem informaltatott, addigh tiz oda menetelemreis nem volt egyeb válaszom: hanem uarjam ell azon informatiot, s az megh léuén nem léssen touáb tartoztatásom. Azon informationak sok sűrgetesemmell ualami nehezen ennek előtt e' negyed nappal szerit teuén s- megh aduán edgyütt Moracz Urammal¹² az Gene-

⁷ SZABÓ András Péter, *A költő három élete – gondolatok Gyöngyösi István leveleinek és jegyzeteinek kiadása kapcsán = Irodalomtörténeti Közlemények*, 122(2018), 649–678, 670 és 654–655.

⁸ Vö. 1998. évi modern kiadását JANKOVICS József és NYERGES Judit által: <https://mek.oszk.hu/06000/06075/html/> (Letöltve: 2021. január 9.).

⁹ A külcímzést is beleértve mindvégig autográf irat lelőhelye: Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (MNL-OL), Nádasdy család levéltára (nadasdladányi) (P 507), 1 (Levelezés), Series A (Rottal Jánoshoz címzett levelek), 495. tétel, 19. sz. (12. doboz) (régibbi jelzete: 14. cs., 359–360. fol.). Az alábbiakban a régi jelzetek további megadását mellőzöm. A teljes irat hasonmását és a pecsétfotót lásd a tanulmány mellékleteként. *Online* itt tanulmányozható: https://institutumfraknoi.hu/repositoryum/gyongyosi_facsimilia.

¹⁰ Azonosítását lásd alább, a 37. j.-nél.

¹¹ Ferdinand Freiherr von Hohenfeld 1663–1674 között volt császári és királyi főhadbiztos. Hivatalára és személyére: *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. I/1: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*, hg. von Michael Hochedlinger, Petr Mata, Thomas Winkelbauer, Wien, Böhlau, 2019, 671–675, itt: 674. Az Udvari Kamara és a Haditanács mellé/alá tartozó Főhadbiztosság működésére, kompetenciáira, tevékenységi köreire (többek között a császári és királyi csapatok ellátása, fizetése, felszerelése, élelmezése) magyar nyelven: OROSS András, *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése a 17–18. század fordulóján*, Bp., Szentpétery I. Tört. tud. Alapítvány, 2013 (Fons Könyvek, 4), 47. ssk.

¹² Személyét egyelőre nem tudom biztosan azonosítani. Talán Morócz István alországbíró, később a pozsonyi 'iudicium delagatum' tagja? Vö. alább, 31. j. Netalán nem ő, hanem bécsi nádori

rál Commissariusnak remeltem hogy touáb valo uontatás nélkül jo uálás-szal bocsatana.

Azonban talált megént az tetouazo ember okott, az mellyen touáb uessen, azt allituán uyionnan [!], hogy jollehett markes pio az maga reszerúll informálta, mind azon által azon Regimentnek az elebbeni Oberstereis az ki immár megh holt uett fell bizonyos summa pénzt, az Nagyságod mellett valo Nemett Gyalogioh [!] fizetésére azért aztis ratificalni kell elsőben s az után ha miuel ő Felsége Nagyságodnak ados lészen, requiraluán az Aulica Camerát¹³ contentallyák Nagyságodott.

En nem hattam semmit hátra Porcia Herczeghez¹⁴ ualo folyamodasombanis azon dologh előb mozdítására, de ottan sem lehetett sok surgetesemreis // kett-cernel többszor accessusom,¹⁵ azért talám hogy egessegtelenkedik, uolt akkoris válaszom az mint uolt, ugy látom hogy Coruus coruo non effodit oculos.¹⁶ Itt Anastul Caiphashoz s onnét Pilatushoz igazgatnak. Az melly infinitus processus¹⁷ leuen, soká uolna ennekem annak bizontalan ki menetelere itten uarakoznom, hanem mint hogy ma attam egy Memorialét¹⁸ ugyan azon Commissarius javállásibul az Kamaróra, migh onnét talis qualis¹⁹ válaszom lészen (noha abbanis belé telik egy hétt) megh uaruán, az után el sietek Nagyságod után, adgya Isten jo egészségben talállyam Nagyságodat.²⁰ Datum Viennae di 21 Ianuarii 1664. Nagyságodnak mint kegyelmes Uramnak

Alazatos legh kisebbik szolgaja
Gyöngyössi²¹ István m.p.

ágens, aki hírszolgálat mellett azonban főként csak egyszerűbb rutinügyekben járhatott el? Az 1620-as években a nagyszombati jezsuitáknál tanult Moróczra (alországbíró 1656–1686 között, 1646-tól pedig pozsonyi alispán) lásd PAULER Gyula, *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeküvése 1664–1671*, I–II, Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadóvállalata, 1876, II, 244, 261, 310; FEDERMAYER, Frederik, *A jezsuita iskolákban végzett diákok és karrierlehetőségeik a Magyar Királyság 17. századi fővárosában = Történelmi Szemle*, 60(2018), 215–236, 226 és 232.

¹³ Az Udvari Kamarára: HOCHEDLINGER, MATA, WINKELBAUER hg. 2019, i. m. 834–847.

¹⁴ Johann Ferdinand Porzia, I. Lipót nevelője, majd főminisztere (1605–1665): SIENELL, Stefan, *Die ersten Minister Kaiser Leopolds I: Johann Ferdinand von Portia und Wenzel Eusebius von Lobkowitz = Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten in der Frühen Neuzeit*, hg. von Michael Kaiser, Andreas Pečar, Berlin, Duncker & Humblot, 2003 (Zeitschrift für Historische Forschung, Beiheft, 32), 317–330.

¹⁵ ‘eléje járulásom’

¹⁶ ‘holló hollónak nem vájja ki a szemét’

¹⁷ ‘végtelen folyamat’

¹⁸ ‘kérvényt’

¹⁹ ‘olyan-amilyen’

²⁰ Mint tudjuk, nem kellett ennyi idő, január 27-én már – a Béctől mintegy 300 km-re fekvő – Stubnyán volt. Óránként 6–8 km-rel és napi 8–10 óra utazással számolva 4–5 nap kellett az út megtételéhez.

²¹ A jelek szerint a költő Gyöngyösi a vezetéknevét a korai években még rendre két ‘s’ betűvel írta. Lásd alább a Petröczy Istvánnak szóló autográfot 1667 nyaráról (51. j.), illetve az 1669. május 4-ei, ‘in arce Balogh’ kelt levelének fakszimiléjét is a 27. j.-ben idézendő levelezéskötetében [497].

† Meltóságghos Magyar országghi Palatinus Kegyelmes Uramnak Eő Nagyságának alazatoss etc.²²

Az hol eő nagysága lészen Cito Citissime [L.S.]²³

A levél stílusa, hangvétele hamisítatlan „gyöngyösis”. Bécsi ügyintézéséről épp ugyanazzal a könnyed iróniával ír, mint majd öt évvel későbbi híres soraiban Széchy Máriának.²⁴ A rövid, mindössze másfél kéziratoldalmi iromány számos értékes információt hordoz az életrajzra nézve is. A költő fontos részfeladatokról mutat rá a nádor mellett. Mint komornyik/titkár²⁵ Wesselényi képviselőként különféle ügyeket intéz a császárvárosban, vagyis udvari prokurátori, sollicitátori avagy ágensi feladatokat is ellát – idézzük a korszakban használatos kifejezéseket bécsi ténykedésére. A viszonylag újonnan a Haditanács és az Udvari Kamara alá, részben pedig mellé szervezett Főhadbiztosság, a Camera Aulica, illetve a mindenható császári főminiszter, I. Lipót korábbi nevelője, Girolamo Porzia herceg palotája között közlekedik. Porziához, a Titkos Tanács elnökéhez és egyben főudvarmesterhez a nádor nevében kétszer jut be. A Generalkriegskommissariatnál többször is megfordul. Ott a beosztott tisztviselők nem előszobáztatják Wesselényi nádor képviselőjét. A „tétovázó ember”, báró Ferdinand von Hohenfeld főhadbiztos maga méltóztatik előállni kifogásaival, de tanáccsal is, melynek nyomán a költő kérvényt ír és ad át ura nevében az Udvari Kamara tanácsosainak.

Mindebből úgy tűnik, Gyöngyösi meglehetősen rutinnal jár már el ekkor az udvarnál. Ismeri az izmosodó kora újkori hivatali bürokrácia bécsi útvesztőit, formai kívánalmait, tudja, hogyan kell egy kamarai kérvényt megfogalmaznia és megformálnia. Az ilyesfajta iratoknak mindenhol sajátos tartalmi és alaki kritériumai voltak a korabeli Európában.²⁶ Nyilvánvaló, hogy a költő nem először lép fel az udvari prokurátori szerepben. Ha két nagy támadó török hadjárat között – amire közel fél évszázada nem volt példa a Királyságban – a nádor ilyen fontos feladatot bíz rá, kellő jártasságra, tapasztalatra kellett már szert tennie az ilyesféle ügyekben. És nemcsak ő ismerte az ügymenetet, hanem a jelek szerint őt magát is ismerték

²² Külcímzés a pecsét alatt. A destináció a címzés alá, balra írva.

²³ Gyűrűs kispécset.

²⁴ *Gyöngyösi István levelei és iratai*, sajtó alá rendezte Jankovics József, Nyerges Judit, Tusor Péter, Bp., Balassi, 2017 (Régi Magyar Könyvtár, Források, 15), 15–17, n. 5.

²⁵ Acsádytól kezdve a kutatás Gyöngyösi komornyiksága és titkársága közé egyenlőségjelet tesz. Vö. ACSÁDY Ignác, *Széchy Mária (1610–1679)*, Bp., Magyar Történelmi Társaság, 1885 (Magyar Történelmi Életrajzok), 185. A kérdésre alább még visszatérek, vö. különösen a 70. j.-nél.

²⁶ A kora újkori kérvényekre és kérvényezési gyakorlatra középpontban a császári udvarral és a Reichshofrattal lásd a *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs* (BRGÖ) 2015. évi 2., tematikus számát, különösen HAUG-MORITZ, Gabriele, ULLMANN, Sabine, *Frühneuzeitliche Supplikationspraxis und monarchische Herrschaft in europäischer Perspektive: Einleitung* = BRGÖ, 5(2015), 2, 177–189; további irodalommal: BRANKENSIEK, Stefan, *Supplikation als kommunikative Herrschaftstechnik in zusammengesetzten Monarchien* = BRGÖ, 5(2015), 2, 309–324.

már úgy a különféle udvari hivatalokban, mint a császári ’primado’, Porzia főminiszter ’anticamerá’-jában. (A herceg tényleg betegeskedése miatt fogadta csupán kétszer a nádor képviselőjét. Jó egy év múlva, 1665 februárjában eltávozott az élők sorából.) Beletörődő, már-már unottan indignálódó sorai alapján tulajdonképpen bizonyítottan vehetjük, hogy Gyöngyösi István már korábban is eljárt Bécsben Wesselényi nevében. Fellépése hitelét pedig aligha adhatta más, hogy korábban többször láthatták ura kíséretében feltűnni a császárváros utcáin.

Nádori komornyikként... de a 17. században elterjedt szó helyett – a későbbiekben rárakódott libériás inasfelügyelő stb. konnotációk miatt – használjuk inkább az eredeti latinhoz (’camerarius’)²⁷ közelebb álló, nem szláv átvételű ’kamarás’ elnevezést! Tehát nádori kamarásként, vagyis a főúri udvartartás belső tagjaként nem is annyira meglepő, hogy nemcsak együtt utazik kenyéradó gazdájával, hanem önállóan is eljár megbízásából annak különféle ügyeiben.²⁸ Wesselényi levelei keltezése alapján Badics Ferenc úgy véli, hogy a nádor 1663. december 16. és 1664 között folyamatosan „in castello nostro Teplicensi” (azaz Stubnyán) időzött, és a *Murányi Vénus* január 27-ei előszava nyomán azt állítja, hogy „itt volt vele a költő-komornik is... valószínűleg mindvégig itt maradt urával Gyöngyösi.”²⁹ Nos, e következtetés téves. Január 21-én a költő még Bécsben tartózkodott. Ugyancsak hibádzik Badics egyébiránt is hamis forráson alapuló okoskodása, miszerint Gyöngyösi 1663 derekánál előbb nem kerülhetett Wesselényi környezetébe. Ilyen megbízatáshoz – a nádor képviseletében tárgyalni a császári főminiszterrel – a nádor részéről bizalom, kamarása részéről megfelelő tapasztalat, az ügyintézéshez pedig megfelelő képzettség és jártasság kellett, nem szólva a szükséges kommunikációs, tárgyalási készségekről. Mindeme dolgok pedig aligha lehettek meg egy nem egyetemjárt,³⁰ a nádori udvarba viszonylag újonnan került familiárisban.

*

²⁷ A ’Kammerherren’ másik, talán gyakoribb latin elnevezése ’cubiculari’, az olaszban viszont leginkább csak a ’camerieri’ használatos.

²⁸ A komornyiki munkakörökre lásd alább (59–60. j.-nél). Sokat segít az értelmezésben, ha tudjuk: magyar nyelvű okleveleiben maga Wesselényi is így nevezi meg császári és királyi kamarási méltóságát: „My Groff Vesseleni Ferench Muran Váranak örökös Ura, Filek Váranak Feő Gondviselője, az Hatalmas és Felsőges Római Czászár és Magyar Ország Koronás Királynának Tanácsza, Komornikja, Cassai Király Képe és Felföldi Feő Generalissa”. Rozsnyói Állami Kerületi Levéltár (Štátny Okresný Archív v Rožnave), A rozsnyói magisztrátus iratai (Fond Magistrat Rožnava), *ord. cron.* (Kassa, 1648. november 3.).

²⁹ BADICS 1928, i. m. 13.

³⁰ Lásd Szabó András Péter újabb megfontolásait Gyöngyösi életkorára, nagyszombati egyetemi tanulmányaira: SZABÓ 2018, i. m. 670. skk.; illetve erre vonatkozó reflexióimat: TUSOR Péter, *Esterházy Pál levelezése a római Szentszékkal = Magyar Könyvszemle*, 135(2019), 125–137, itt: 125, 2. j.; és újragondolásukat az életkor vonatkozásában: TUSOR Péter, *Új adatok és szempontok a költő Gyöngyösi István biográfiájához, Irodalomtörténeti Közlemények*, 125(2021), s. a. A revidálás lényege, hogy immár elfogadhatónak tartom a költő 1637 körüli születését, ez azonban nincs ellentmondásban az 1651/52. évi nagyszombati egyetemi tanulmányokkal.

De mi is volt az a feladat, aminek elintézésével Wesselényi megbízta a *Murányi Vénus* utolsó simításain dolgozó költőt, és milyen eredménnyel járt Gyöngyösi labirintusi tekerzése Annás–Kajafás–Pilátus között? A küldetés előzményeül a decemberi végi, Nádasdy Ferenc és Rottal János részvételével tartott teplicei tanácskozás szolgált, melynek központi témája a felkészülés volt a következő évben várható újabb török támadásra.³¹ A nádor 1663. december 24-én intézett levelet Tepliceről, azaz Vágtapolcáról³² a Hofkriegsrathoz, melynek folyományaként a Haditanács 1664. január folyamán átiratot intézett a Kamarához, az pedig az uralkodóhoz fordult. Wesselényi kérése 300 lovas katona tartására, a magyarországi német csapatok fizetésére és a bányavárosok bevételeinek hasznosítására irányult.³³ Ennél is jelentősebb az a kamarai átirat, melyet a Regensburgban tartózkodó I. Lipót január 26-án tárgyalt mintegy tíz titkos tanácsos jelenlétében, és a magyarországi mezei katonaságnak a nádor által kért fizetéséről intézkedett. Itt ugyancsak a bányavárosi kamarák jövedelme, illetve az alsó-ausztriai egyházi javadalmak felajánlásai szolgáltak volna forrásul.³⁴ A Hofkriegsrat február eleji és közepi kamarai átirataiból arról értesülünk, hogy Wesselényinek össze kellett állítania egy jegyzéket a hadra fogható katonaságról és szükséges fizetésükről, a kamara pedig ennek alapján nyújt majd fedezetet.³⁵ Végül az uralkodó úgy határozott, hogy a nádor 4000 katonát fogadjon fel, melyre 16 000 forintot kötelesek biztosítani.³⁶

³¹ A teplicei tanácskozásra: TOMA Katalin, *Gróf Nádasdy Ferenc politikai pályaképe*, ELTE, PhD-disszertáció, Bp., 2005, 146–149; PÁLFFY Géza, *Zrínyi Miklós nagy napja, A vati hadimustra 1663. szeptember 17-én*, Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2013, 30–31. – A nádor dunántúli helyettesítője Zrínyi Miklós helyett Nádasdy lett. Ennek alapján képzelhető el, hogy „Moracz Uram” esetleg az alországbíró, aki felettese képviselőként járt el Bécsben, miként Gyöngyösi a nádoréban. (Vö. fentebb, 12. j.) Vitnyédy felháborodott levelei Zrínyi „mellőzéséről” a nádor részéről: FABÓ András, *Vitnyédy István levelei (1652–1664)* I–II = *Magyar Történelmi Tár*, 15(1871), 1–272; 16(1871), 7–268, itt: II, 139–144, n. 345–347.

³² A Zsolna melletti településen (*Teplička nad Váhom*), a nádornak kastélya volt, ennek templomában nyugodott 2009-ig eredetileg Sztrecsényben (Sztrecsnó) eltemetett felesége, Bosnyák Zsófia. A Vág menti falut a modern szakirodalom is rendre összetéveszti Trencséntepliccel. Vö. JANKOVICS József, *Wesselényi Ferenc nádor szemantikai érdeklődése = Ötvös Péter Festschrift*, szerk. Font Zsuzsa, Keserű Gizella, Szeged 2006 (Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 29), 97–106, 97; PÁLFFY 2013, i. m. 30; valamint *corrigé* CST I/1, n. 424–425 és *ad indicem* (506). BADICS 1928 szintén tévesen azonosítja Stubnyával (lásd az imént, i. m. 13). – Ez a Wesselényi születési helyeként feltüntette Teplice, és nem az azonos nevű csehországi település.

³³ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Hofkammerarchiv (HK), Hoffinanz Ungarn, Kart. 496 [r. Nr. 217], fol. 33–45 (1664. január 26.). A kamarai anyag kutatása során Oross András bécsi levéltári delegátus volt segítségemre, amit ezúton is köszönök.

³⁴ ÖStA HKA Hoffinanz Ungarn, Kart. 496 [r. Nr. 217], fol. 25–26 (1664. január 26. és február 2.).

³⁵ ÖStA HKA Hoffinanz Ungarn, Kart. 496 [r. Nr. 217], fol. 2–3 és 23–24.) (1664. február 1. és március 4.).

³⁶ A *Hofkriegsrat* átirata a Kamarához. ÖStA HKA Hoffinanz Ungarn, Kart. 496 [r. Nr. 217], fol. 25–27 (1664. február 2., hivatkozással a január 26-aira). Vö. *Uo.*, fol. 64–68 is. – 1664. április 17-ei levelében Wesselényi arról írt, hogy a pénz még nem érkezett meg, és az általa fogadott katonák oszlani kezdenek: „Az felföldön fogadott hadaknak addig hallaszták fizetéseket, ám kapitán-

Gyöngyösi e hadfogadás intézésében vett részt. Levélbeli utalása alapján („tíz oda menetelemre is” – amit valamennyire szó szerint érthetünk) legkésőbb 1664. január 10. körül már a császárvárosban lehetett. Fentebbi sorai tanúsága szerint a költő aktív részese volt a magyar rendiség 1664-es török hadjáratot megelőző védelmi előkészületeinek, még hozzá a központi szervezési feladatok munkatársaként. Akár szimbolikusan is tekinthetjük, hogy levelét január 21-éről, épp Zrínyi Miklós téli hadjáratának kezdőnapjáról keltezte. Soraiban a Pio-regimenthez tartozó, a nádor „mellett való” német gyalogok fizetésének kérdését taglalja részletesebben. Az általa magyaros kiejtéssel írt, levelében központi szerepet kapó Markes Pio nem más, mint – a magyar szakirodalom lapjain tévesen Marco vagy Markus Pio formában megjelenő – Marchese Pio, vagyis Filiberto Pio di Savoia márkai, aki Érsekújvár ostrománál megsebesült, majd ezredével harcolt a szentgotthárdi csatában is.³⁷ Emellett azonban más, még fontosabb ügyben is el kellett járnia. Porzia főminisztert ugyanis nem csupán emiatt kereste, ami a vonatkozó sorok megfogalmazásából nyilvánvaló.

Az 1664. január 21-ei levél alapján árnyalható Badics kijelentése, miszerint Gyöngyösinek „ideje legnagyobb részét” a nádorral kellett töltenie. Az vitathatatlan, hogy Wesselényi itineráriuma részben Gyöngyösié is lehet, kérdés persze, hogy mettől kezdve. A nádori levelek módszeres vizsgálata adhat majd választ arra, hogy merre és mikortól járhatott Gyöngyösi úrával együtt.³⁸ Ami nem feltétlenül esett mindig egybe, gondoljunk Gyöngyösi önálló küldetéseire, mint például a most tárgyalt bécsi volt. Jelen esetben jószerével egy teljes hónap távollét igazolható. Legkésőbb 1664. január 1-jén már nem tartózkodik kamarása a nádor mellett. Wesselényi 1664. január 1-jén Bécstől ellenkező irányba, Lőcsére indult. A vágtapolcai kastélytól 20 km-re fekvő falujából, Terhováról (Terhely) írt aznap

---

jok nyakában hánván zászlójokat.....” kezdi panaszát. HANTHÓ Lajos, *Wesselényi Ferenc nádor egy érdekes levele 1664-ből* („*Litterae Palatinae propriae*”) = *Századok*, 3(1869), 743–744.

³⁷ A szakirodalomban „Erberto” keresztnévvel is feltűnedező katonatiszt azonosítása a következő kortárs krónikák alapján: BRUSONI, Girolamo, *Le campagne dell’Ungheria degl’anni 1663 e 1664*, Venezia, Valentino Mortali, 1665, 35, 122, 134; Gregorio LETTI, *Ritratti storici, o vero, historia dell’Imperio Romano in Germania II*, Amsterdam, A spese dell’Autore, 1689, 14. A család (*Signori di Carpi e Sassuolo*) nem tévesztendő össze a savoyai uralkodóházzal, melyből Savoyai Jenő is származott. A Pio-regimentre: FALLENBÜCHL Zoltán, *A császári hadsereg összetétele Magyarországon 1663-ban = Hadtörténelmi Közlemények*, 110(1997), 322–325, 324; valamint Raimondo MONTECUCCI, *A magyarországi török háborúkról*, szerk. Hausner Gábor, közreműk. Nagy Levente, ford. Tóth GERGELY et al., Bp., Dialóg Campus, 2019 (Pro Militum Artibus, 2), 227 és 387: „Pio császári gyalogezred, 1642–1769 (utána 8. gyalogezred), tul. Herbert Marchese Pio di Savoia tábornagy (1661–1676).”

³⁸ Erre egyébként BADICS 1928 is utal, i. m. 13. – Wesselényi itineráriuma SZABÓ András Péter nagyszabású adatgyűjtésének köszönhetően kéziratban újonnan hozzáférhető: *Wesselényi Ferenc (1605–1662) itineráriuma (kiadványjegyzéke)*, ms. 2021; Uő, *Megjegyzések Wesselényi Ferenc ideiglenes itineráriumához (kiadványjegyzékéhez)*, m.s. 2021 (mindkettő letölthető: <https://tti.academia.edu/AndrásPéterSzabó/Unpublished-papers>). Vö. alább, 66. j. is.

egy újévi köszöntést.³⁹ A költő ugyanakkor tudtában volt annak, hogy gazdája is úton van: „...az után elsietek Nagyságod *után*” – a levélbeli szövegrész egyértelműen erre utal.

Az elmondottak ismeretében sokkal pontosabban értelmezhető a *Murányi Vénus* előszavának az alkotás alkalmatlan helyszíneire és feltételeire utaló sorai:

„mindazonáltal azmint engedte az vékony értelem s ahhoz elégtelen készültem s alkalmatlan helyem (mivelhogy nagyobbbrésrül úton s sok értetlen csöcselék kiáltásával zajgó szállásokon írtam, Ovidius mondása szerint pedig: *Carmina scribentes secessum et otia quaerunt*), addig toldoztam sokszor félbenszakasztott munkámat, hogy sokára mégis újonnan felvett pennámmal dolgom végeig ballagtam...”

– olvashatjuk Gyöngyösinek itt tárgyalt levele keltezése után hat nappal, Stubnyán szignált sorait. (Az előszó végén található aláírásában szintén a „legkisebbik szolgája” kifejezéssel aposztrofálta saját magát.) Írta tehát eposzát Murány, Zólyomlipcse, Vágtapolca, illetve a kastélyról kastélyra vándorló nádori udvartartás megannyi helyszíne mellett Bécsben is, és bárhol máshol, ahová a nádor és hitvese szolgálata szólította.⁴⁰ Cáfolhatók egyúttal Acsády Ignác sorai is, miszerint a „költő azonban kevésbé volt élelmes, gyakorlati ember, s azért nem is emelkedett jelentékenyebb szerepre sem a nádor, sem utóbb özvegye udvartartásában”.⁴¹

Régóta ismeretes lengyelországi útja, hová Széchy Mária „jóságai eladása ügyében kiküldötte”, tehát nem előzmény nélküli, komoly ügyintézői rutin állt ekkor már mögötte.

³⁹ A teplicei/vágtapolcai uradalomhoz tartozó „Terhova falumból” – mely kitétel a nádor szerzőségének evidens bizonyítéka, a pálos Ivanovich Pál tinnini/scardonai választott püspökhöz intézett levél kiadva: JANKOVICS József, *Wesselényi Ferenc nádor nyelvi játéka = Summa, Tanulmányok Szelestei László tiszteletére*, szerk. Maczák Ibolya, Piliscsaba, PPKE BTK, 2007, 128–131. – Ugyanakkor Gyöngyösi értesülései ura hollétéről nem voltak és nem is lehettek naprakészek. Wesselényi már 1664. január 10-ét követően visszaindult Lőcséről, január 25–29. között Trencsénben időzött, február 1–4. között Vágtapolcán, 5-én Sztrecsényben van, Stubnyáról február 7-én keltezi először levelét. SZABÓ 2021, i. m., n. 4024–4218. Mint korábban előkerült, a *Murányi Vénus* előszavának datálásából ismeretes, hogy a költő január 27-én már Stubnyán volt Bécsből. Ami azt jelenti, hogy költeményét gazdája és egyben hőse ideiglenes távollétében fejezte be Gyöngyösi.

⁴⁰ BADICS Ferenc, *Jegyzetek Gyöngyösi István életrajzához = Beöthy-Emlékkönyv*, Bp., Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. T., 1908, 202–211. éppen ennek ellenkezőjét állítja, és a – sosem volt – füleki seregbírótság helyére, idejére teszi a költemény születését. Lásd az előző jegyzet végén mondottakat is!

⁴¹ ACSÁDY 1885, i. m. 185.

A költő és a rendi szervezkedés

Erről az 1667. szeptemberi lengyelországi utazásáról⁴² Lőcsén, 1670. szeptember 9-én vagy a következő napok egyikén maga Gyöngyösi is említést tett a Wesselényi-féle összeesküvést követő perfolyamban felvett tanúvallomásában.⁴³ A régi-új kutatás szinte egyöntetűen foglal állást abban, hogy Gyöngyösinek semmi szerepe nem volt a patrónusa nevével fémjelzett összeesküvésben.⁴⁴ A történeti ítélet alapja a költő imént említett, 1670. szeptemberi tanúvallomása, mely érthetően tagad bárminemű tevőleges részvételt. A stubnyai gyűlés általa elősorolt résztvevői közül többen Erdélybe menekültek akkorra. Leginkább terhelő vallomást a szintén Erdélybe távozott Fábrián Farkasra, kisebbrészt az ugyanott lévő Wesselényi Pálra és a Lengyelországban élő Wesselényi Lászlóra tett. Vallomásának éle a ténylegesen fogságban lévő Makay Györgyöt érte, akit a költő a jelek szerint nemigen kedvelhetett, és akinek a személye alább még előkerül. Gyöngyösi vallomásából egyúttal kiderül, hogy hallott a körmöci aranyszállítmány elrablásának, valamint Szelephény primás elfogásának tervéről – vagyis saját bevallása szerint két főbenjáró dologról is tudomása volt. Amit elmulasztott a megfelelő időben és helyen feltárni, jelenti – fűzzük hozzá. Pozíciójánál fogva sok mindent látott, sok mindent hallott.⁴⁵ De hogy csupán annyit, amennyit elmondott vallomásában, erősen kétséges.

Az nyilvánvaló, hogy beosztott, még meglehetősen ifjú kamarásként nincs önálló szerepe, nem vesz részt a tanácskozásokon. Am több forráskritikai érv szól amellett, hogy megbízatásaiban, küldetéseiben aktívabb szerepe lehetett, mint amennyi vallomásából kiderül. Az egyik, hogy kitapintható: a murányiak vallomásaikban nemcsak magukat mentik. Szemlátomást igyekeznek egymásra is minél kevesebb terhelőt mondani. Széchy Mária a különféle, más vallomásokból is tudható tárgyalások, leve-

⁴² 1667. szeptember 22-én írt alá szerződést úrnője nevében. *Uo.*, 231, 1. j.

⁴³ „Dominum fatentem etiam in alio negotio similiter misit in Poloniam, et licet Dominus fatens satis inquirebat, quid ibi Fabianus Farkas fecerit, et in quem finem legatus fuerit”, JANKOVICS József, SZÖRÉNYI László, *Gyöngyösi István vallomása a Wesselényi-perben = Irodalomtörténeti Közlemények*, 120(2016), 80–92, itt: 90; JANKOVICS, NYERGES, TUSOR 2017, i. m. 395; PAULER 1876, i. m. II, 162–163. Vö. Badics 1939, i. m. 52–58. A Bágyoni Benedek egri kanonok és Berthóti Gábor előtt tett vallomás helye és időpontja SZABÓ 2018, i. m. 673–674 alapján (a szakirodalomban Eperjes is feltűnik).

⁴⁴ „A régiebb dolgokról majdnem legtöbbet beszélt Gyöngyössy István, ki ugyan közvetlenül semmiben sem vett részt, de legalább valamit tudott Wojenskiről [*Széchy Mária lengyel kapcsolatairól*], és tudta elmondani, kik voltak Murányban a nádornál? kik tanakodtak a bálnál ugyancsak ott és Lipcsén? kik voltak jelen a szendrei conventen?” – adta meg az alaphangot PAULER Gyula (1876, i. m. II, 163). További értékelések: JANKOVICS, SZÖRÉNYI 2016, i. m. 82–84. – Elsősorban lengyelországi küldetéseire (!) hivatkozva, ugyanakkor „beavatottságáról” ír RUPP Kornél, *Gyöngyösi István és Listius László = BEÖTHY Zsolt, A magyar irodalom története, I, A legősibb időktől Bessenyei felléptéig*, Bp., Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat, 1896, 383.

⁴⁵ Az imént már többször idézett vallomás teljes szövege kiadva magyar fordítással együtt: JANKOVICS, SZÖRÉNYI 2016, i. m. 84–92.

lek és instrukciók közelebbi tartalmára éppen sosem emlékszik.⁴⁶ Néhai férje és annak bizalmasa, Iványi Fekete László francia kapcsolatairól pedig igazolhatóan konfabulál, mindent a már halott Vitnyédyre hárítva.⁴⁷ Ugyancsak Széchy Mária szól arról, hogy például az 1666. augusztusi murányi találkozóra Wesselényi „némely törvényes dolgok színe alatt” hívta meg a résztvevőket,⁴⁸ mely mozzanat igazolhatóan végigkíséri a szervezkedés történetét: megyegyűlések, esküvők, nádori oktávák stb. szolgálnak rendre fedőtevékenységül.⁴⁹ Akár a régebbi, akár az újabb irodalomból, a publikált forrásokból tudható, hogy a lengyel kapcsolatok milyen fontos szerepet játszottak a tervezgetésben, úgy a különféle konföderációs elképzelésekben, mint egy Bourbon herceg lengyel királlyá választása, ami jelentősen erősítette volna az összeesküvők stratégiai helyzetét és diplomáciai mozgásterét. Ebben a kontextusban, bár nem kizárható, kevéssé valószínű, hogy Széchy Mária kizárólag birtokügyek intézésére küldte volna Lengyelországba kamarását ekkortájt, miközben ilyen szintű ügyek bonyolítására nyilván akadt alkalmas ember az ottani birtokok tisztviselői között is. A fentebb közölt bécsi levél tartalma inkább afelé mutat, hogy a különféle fontos ügyeket szóban, írásban végző ’camerarius’ fontosabb, bizalmasabb ügyet is intézhetett, melyet azonban vallomásában tagad. Sem magára, sem gazdáira nem vall terhelően.

Mindennél jobban szimbolizálja Gyöngyösi szerepét, annak valódi jellege történészi tettenérésének problematikáját a következő, a kutatás számára eddig nem ismert misszilise. Első látásra valóban csupán szomszédos földesurak ajándékozási gesztusáról van szó 1667. július végén, jöllehet a Kaszavár és Sztrecsény közötti 80 km-es távolság nem annyira nevezhető szomszédoságnak. A gyanú árnyéka óhatatlanul feltornyosul, hogy netalán mégsem ilyen egyszerű a helyzet, ha tekintetbe vesszük: a címzett az a Petrőczy István báró, aki 1666-ban Vitnyédvel I. Lipót elfogását tervezte, akinek az 1668-as felkelési tervben Trencsén elfoglalása volt a feladata, majd a tulajdonában álló Kaszavárát pedig (ahol a császárt fogva akarta tartani) 1671 novemberében Esterházy Pál szabályosan megostromolta. Petrőczyre a merénylet terve miatt a pozsonyi ’iudicium delegatum’ különösképpen fente a fogát, de ő már Kaszavár ostroma előtt Erdélybe menekült, a bujdosók egyik vezetője lett, s mint ilyen a Portán is járt követségben segítségért.⁵⁰ A gyanú megfogalmazásán túl adódó feltételezéseket mindazonáltal az olvasóra bízom, tegye meg őket bátran a levél olvasása után:

⁴⁶ JANKOVICS József, *A „Murányi Venus” – tanúvallomásainak tükrében = Irodalomtörténeti Közlemények*, 119(2015), 399–417, 411. skk. Frissített apparátussal, a tanúvallomások szövege nélkül: Uő, *A történelemalakító nő. Széchy Mária szerepe a Wesselényi-„összeesküvés” felemelkedésében és bukásában = Műhely*, 42(2019), 1, 56–67.

⁴⁷ TUSOR Péter, *Tractatus puncta inter regem Galliae et Ungaros*. *Forráskritikai megjegyzések a Wesselényi-összeesküvés történetéhez*, 2021, s. a. (Századok).

⁴⁸ JANKOVICS 2015, i. m. 413.

⁴⁹ A szervezkedés fontosabb alapirodalmát elősorolja és értékeli: R. VÁRKONYI Ágnes, *A Wesselényi-szervezkedés történetéhez 1664–1671 = Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, szerk. Fodor Pál, Pálffy Géza, Tóth István György, Bp., Győr, MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, Palatia, 2002, 423–460, 430–436.

⁵⁰ PAULER 1876, i. m. I, 109, 206, 211, 213, 240, II, 91, 98, 183, 188, 233, 427.

„Nagyságodnak alázatossan szolgállok. Az Nagyságod embere ma deutan [!]
2 ora tayban érkezvén ide, az küldött gyümölcseött az Nagyságod nevévell
Aszszonomynak eö Nagyságanak Hadnagy Uram eö *kegyelme* itt nem letében
be *praesentaltam*, mellyet eö Nagyságha igen keduessen vett, az Nagyságod
jo emlekezetivel el költi eö Nagyságha. Ha miben tudvan eö Nagyságha arva
allapottyában szolgálni, ajanlya Nagyságodnak böcsülletell valo keszségétt.
Enis maradok Nagyságodnak Mindenkor alazatos kész szolgálaya
Gyöngyössi István m.p.

Sztreczebe [!] 28 Julii 1667. [Kívül:] Spectabili ac magnifico Domino Stephano Petroczi (titulus) Domino Colendissimo [P.H.]⁵¹

Visszatérve a költő vallomására. *Mutatis mutandis* mintha úgy járna el ennek során Gyöngyösi, miként a köztudottan kulcsfigura Lessenyei Nagy Ferenc 1671. október 15-ei összegző beszámolójában. Ő leginkább a már halott Bory Mihályra, Nádasdyra, kisebbrészt Zrínyire, Wesselényire mond terhelő adatokat, és szemlátomást Rottal Jánost igyekszik gyanúba keverni Johann von Hoher osztrák udvari kancellár előtt. Úrnőjére szinte semmit nem vall, saját magát minden módon menti. Tagadja részvételét az 1666. februári stubnyai találkozáson, 1666. szeptemberre teszi csak beavatottsága kezdetét, igazán részletesen a már ismert dolgokat tárja fel. Bár beismeri, hogy egy ízben ő öntötte végső formába Wesselényi nádor Grémonville-hez írott rövid levelét, a tartalmára csak nem akar emlékezni.⁵² Mindez egy pillanatra sem jelenti Gyöngyösi és Lessenyei közös nevezőre hozatalát akár a szervezkedésben játszott szerepük, akár morális megítélésük tekintetében – Lessenyei korábbi vallomásai nagyban hozzájárultak Zrínyi és Nádasdy elítéléséhez –, csupán az alkalmazott védekezés párhuzamai szembetűnők.⁵³

Ugyancsak ez a stratégia: a maga, majd úrnője és a murányiak lehetőség szerinti mentése áll Lessenyeinek Lőcsén pár nappal Gyöngyösi után tett vallomása középpontjában. Ekkori magatartásának lényege az elhatárolódás az igazán fő-

⁵¹ S. k. eredetije, a fekete viaszba mártott unikornisos pecséttel: MNL-OL Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archívuma (MKA), Archivum familiae Petröczy (E 189), A/1 t., 228. sz. A teljes irat hasonmását és a pecsétfotót lásd online: https://institutumfraknoi.hu/repositoryum/gyongyosi_facsimilia. A pecsétfotó sajnos nem a legjobb minőségű. Az unikornis azonban kivehető rajta, és az is, hogy az 1664-esnél (vö. fentebb, 9. j.) szemlátomást kisebb és más vésetű gyűrűspecsetről van szó.

⁵² „Litteras aliquot linearum per dominum palatinum compositas ego descripsi, sed tenoris earundem in conscientia mea, cuius testem Deum advoco, fateor me non recordari, quas statim recepit sua excellentia, et an miserit per Michaëlem Bori ad Graminivillium [!] aut certe easdem retinuerit, scire non possum.” Lessenyei s. k. beszámolója (‘Humillima et genuina expositio infrascriptorum’) a szervezkedésről Johann von Hoher számára, Bécs (‘in Hospitali Caesareo’), 1671. október 15. ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Ungarische Akten, Spezialia, Verschwörenden II (Prozessakten), Fasc. 295. Konv. D, fol. 11–18, különösen fol. 13r. és 14r. Az irat másolatát Fazekas Istvánnak köszönöm.

⁵³ Lessenyei szerepére többek között: BENCZÉDI László, *A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása = Történelmi Szemle*, 17(1974), 596–630, 617–618.

benjáró felségsértéstől. Azt hangoztatta, Zrínyi és Nádasdy mindvégig titkolóztak a murányiak mint potenciális árulók előtt („tanquam personis de prodicione secretorum suspectis”). Ugyanakkor a részvételt a lokális szervezkedésben, zendülésben aprólékosan beismerte. Itt egyébként bőségesen sorol neveket, de Gyönösit, látni fogjuk, csupán tisztségénél fogva, érintőlegesen említi.⁵⁴

Két Grémonville-jelentés és a „nádori titkár”

Arra, hogy a költőnek az eddig véltnél nagyobb rálátása lehetett a történésekre, sőt szerepe is tevélegesebb lehetett, más forrástámpontot is találunk, mégpedig a Wesselényi-összeesküvésben játszott szerepe folytán közismert Jaques Brethel de Grémonville lovag ’dépêche’-eiben. A bécsi francia rezidens 1666. június derekán azt jelentette Párizsba: magához hívatta Wesselényi Bécsben tartózkodó titkárát, hogy vele is bizalmasan közölje, miszerint mind a nádor, mind családja mennyi előnyre számíthat majd XIV. Lajostól a jövőben. Lépését Grémonville tudatta Vitnyédyvel, nehogy az iránta mutatott bizalmatlanság jeleként értelmezze e megbeszélést.⁵⁵ A francia rezidens egy hónappal később kelt jelentéséből tudható továbbá, hogy a lázadó Balassa Imre ügyében Wesselényi levelét és javaslatait szintén a nádor titkára hozta Bécsbe, majd vitte magával hírül a Titkos Tanács határozatát, mely szabad kezet adott a nádornak a rebellis főúrral szembeni eljárásra.⁵⁶

⁵⁴ A Rottal János ’strictissimum examen’-je keretében Lenczovicz György szepesi örkanonok és kanonoktársá, Bethlenfalvay János által 1670. szeptember 14–17. között Lőcsén lefolytatott kihallgatás jegyzőkönyvének egykorú másolata: Primási Levéltár (PL), Archivum Saeculare (AS), Acta Radicalica, Classis V, n. 57, fol. 1–44 (a fenti rövid idézet fol. 5). A murányiak összebeszélése az alábbi idézetből is kiviláglik, ahol Lessenyei a Széchy Mária és Makay vallomására hivatkozik: „Quid nuntiaverit dominae palatinae, et qualem sui declarationem fecerit praefatus dominus Franciscus Chiaki medio Andreae Szekel et Georgii Makai, apparebit ex relatione eiusdem dominae palatinae et ipsius Georgii Makai” (fol. 17.).

⁵⁵ „J’ay escrit aussy au Sieur Secretaire du Palatin d’Hongrie de venir conferer avec moy, afin de luy expliquer plus confidemment les advantages que Vostre Majesté voudra faire à la maison et personne de son maiestre et à la sienne particuliere. J’en ay donné avis au Vistniedj, afin qu’il n’en prist point de jalousie, car comme c’est l’ame de ce grand project et le plus subtil du parti des Hongrois mescontens, je croy absolument necessaire de le bien mesnager.” Grémonville XIV. Lajoshoz, Bécs, 1666. június 17. BOGISICH 1888, i. m. 70, n. LXXXVI, a jelentés titkosított részében.

⁵⁶ „J’ay mandé par cy devant que le Comte Balassi se defendoit bravement dans son chasteau et qu’il avoit escrit assez fierement a l’Empereur, qui a tenu une longue conference sur le contenu de sa lettre et sur quelques propositions que le Palatin avoit envoyé faire pour son accommodement per son secretaire, dans laquelle il avroit esté resolu de renvoyer aussy tost ledit secretaire pour remettre cette affaire entre les mains du Palatin.” Grémonville XIV. Lajoshoz, Bécs, 1666. július 15. BOGISICH 1888, i. m. 72, n. xc, a jelentés nyílt szövegében. Az ügyre: SZABÓ Péter, *Politikai blöff és önigazolás Balassa Imre és Wesselényi Ferenc kapcsolatában = Historia critica, Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*, szerk.

Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy a szóban forgó „titkár” Gyöngyösi István. Róla ugyanis most már biztosan tudjuk, hogy már 1664 elején intézte urai különféle ügyeit a bécsi udvarban: „Én ennek az Labyrinthhoz hasonló dolognak ezideig sem tudhatok ki menekednem ezer tekervényébül... Én nem hadtam semmit hátra Porcia herceghez való folyamodásomban is azon dolog előbb mozdítására, de ottan sem lehetett sok sürgetésemre is kétszernél többször accessusom, azért talám hogy egészségtelenkedik. Volt akkor is válaszom, az mint volt, úgy látom hogy corvus corvo non effodit oculos... Itt Anástul Caipháshoz s onnét Pilátushoz igazgatnak...” – idézzük fel modern átírásban a költő ironikus sorait, melyekkel beavat bennünket ügyintézési megpróbáltatásaiba, illetve gyakorlatába.

Nemcsak a császári ’primadó’-hoz bejáratos Wesselényi képviselőjeként, hanem arra is jogosult, hogy a nádor nevében hivatalos kérvényt fogalmazzon, formáljon és nyújtson be, ha a rábizott ügy elintézésének sikere úgy kívánta: „hanem mint hogy ma adtam egy Memorialét ugyan azon Commissarius javallásibul az Kamarára”. Utóbbi tevékenység a professzionális prokurátorok, ágensek sajátja volt. Annak idején Pázmány is meghatalmazást adott római képviselőjének, Cornelio Heinrich Motmannak, hogy ha a hivatali ügymenet úgy kívánja, a nagyszombati egyetemalapítás pápai megerősítése érdekében nevében különféle beadványokat készíthessen.⁵⁷ És ilyen meghatalmazást kap később maga Gyöngyösi, amikor is 1673-ban Andrásy Miklós feleségének birtokügyeit intézi Pozsonyban és Bécsben, a kamarai hatóságoknál.⁵⁸

Az effajta bécsi, udvari ágenskedés ráadásul egyáltalán nem állt távol sem a kamarási, sem pedig a titkári beosztásától. Wesselényi nádor udvaráról és kancelláriájáról csupán töredékes információk állnak rendelkezésre, szerkezetéről analóg módra Batthyány Ádám udvartartásából alkothatunk képet. A tisztikar élén az udvarmester állt, őt követte a komornyik, aki szintén a főember familiárisokhoz tartozott. Utóbbi sokrétű szervezési, felügyeleti feladatokat látott el, beleértve ura iratainak rendezését, és nem meglepő módon például a bécsi ügyintézés is, de inkább vásárlásokat, különféle beszerzéseket. A monográfus Koltai András szerint ez óhatatlanul feltételezte a jó német nyelvtudást. Pályájuk során a komornyik-

---

Manhercz Orsolya, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2014 (Publicationes Instituti Historici Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, 1), 107–113. – Giulio Spinola nuncius vonatkozó jelentéseinek tartalma nem feltétlenül támasztja alá a tanulmány koncepcióját Balassa és Wesselényi vélelmezett összejátszásáról: VANYÓ Tihamér, *A bécsi nunciusok jelentései Magyarországról 1666–1683*, Pannonhalma, Szt. Gellért Hittudományi Főiskola, 1935 (A Pannonhalmi Főiskola Könyvei, 3), 30, n. 10 és az azt követő vonatkozó *dispacciók* (*ad indicem*). Lásd még ÓVÁRY Lipót, *A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai*, I–III, Bp., MTA Történelmi Bizottsága, 1890–1901, III, különösen 236, n. 1481.

⁵⁷ Pázmány Péter *összegyűjtött levelei*, I–II, kiad. Hanuy Ferenc, Bp., Egyetemi Nyomda, 1910–1911, II, 582–583, n. 954.

⁵⁸ JANKOVICS, NYERGES, TUSOR 2017, i. m. 247, n. 110,

kok rendre valamelyik uradalom tisztartóságára léptek elő.⁵⁹ További adat is igazolja a 17. századból, hogy a kamarások munkaköri feladatához szervesen hozzátartozott az ügyintézés uruk számára, mint például Lippay primás esetében, aki szintén Bécsbe küldte e célból komornyikját.⁶⁰

Az udvari rangsorban a komornyikot a számvevő, majd a titkárok követték. Batthyány titkárságán háromféle: latin, magyar és német expedíció működött. A beérkező iratokat felnyitó, a válaszokat fogalmazó, titoktartásra felesketett, időként kicserélődő titkárok fizetése 35–50 forint között mozgott, az alattuk szolgáló írnokoké pedig 15–30 forint között, feladatkörtől és szolgálati időtől függően.⁶¹ Batthyány Ádám udvarában (is) a „secretariusok munkájához hozzátartoztak a gyakori utazgatások is, amelynek során uruk hivatali ügyeit „sollicitálták” az udvarnál vagy az udvari hivataloknál. Ezért némelyikük lóval szolgált, és nem a „deákok”, hanem a „familiárisok” között szerepelt az udvari összeírásokban”.⁶² 1664 nyarán Louis de Souches generálist is titkára képviseli a császárvárosban, többek között informálta ura hadműveleteiről az ott tartózkodó primást is.⁶³

A dunántúli főúr udvari struktúrájának analógiája sok minden megértésében segít bennünket. Először is a költő rangjának és szerepének értelmezésében Wesselényi mellett. Bizalmas, udvari főemberi funkcióról van szó, ahonnan nemhogy tisztartóságra, hanem egyenesen várkapitányságra nyílik előrelépés. Még hozzá a jelentőségében a Murányt követő – de hadászatilag ahhoz hasonlóan nem túl jelentős – erősség, az 1608. évi 15. tc.-ben a végvárok közé sorolt, Muránytól déli irányban 55 km távolságra fekvő Balogvár élén, ahol Széchy Mária született. Igaz, Gyöngyösi ezt egyfajta száműzetésként élte meg, már amennyiben balogvári híres levele nem pusztán hízelkedő udvarlás Széchy Máriának.⁶⁴

Azt is megérthetjük továbbá, hogy az eddigi kutatás, azaz Jankovics József tapasztalata szerint a Wesselényi-levéltár fennmaradt fogalmazványai közül mi-

⁵⁹ KOLTAI András, *Batthyány Ádám, Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*, Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2012 (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források–Feldolgozások, 14), 344–349.

⁶⁰ „Az vásárlast, mivel az kegyelmed írása Bécsbe nem talált, szintén véghez nem vihettem, hanem az én Comornikomnak meghattam, hogy véghez vigye...” Levele Kapy Klárához, Nagyszombat, 1642. december 16. TUSOR Péter, *„Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyar-nak”, Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665)*, Bp., MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport–Gondolat, 2015 (Collectanea Studiorum et Textuum [CST], I/1), 132–133, n. 128.

⁶¹ KOLTAI 2012, i. m. 349–357.

⁶² *Uo.*, 352.

⁶³ „Zúza uram az Vágon túl Galgócznál sánczollja bé magát, az mint secretariussa beszéli...”. Lippay Rottalhoz, Bécs, 1664. július 10. CST I/1, 440–442, n. 441.

⁶⁴ JANKOVICS, NYERGES, TUSOR 2017, i. m. 15–17, n. 5. A kinevezést követő familiárisi (zálog) birtokadományokra lásd *uo.*, 236–241, n. 106–108. – Itt jegyzem meg, hogy szövegemben sok mindent máshogyan látok, értékelek és értelmezek, mint a korábbi (akár régebbi, akár újabb) kutatás, ezt azonban csak néhány esetben jelzem.

ért nincsen egy sem, ami a költő kézírását őrizné?⁶⁵ Nem lepődnék meg, ha a nádornak az országos levéltárban, Esztergomban vagy Bécsben, illetve a különféle vidéki, felvidéki archívumokban ránk maradt eredeti missziliseinek, továbbá az általa kiadott oklevelek ellenjegyzéseinek vizsgálata sem jutna lényegében más eredményre.⁶⁶ Gyöngyösi „Kammerherr” beosztása magasabb volt az ilyesfajta „körmölésnél”, ha fogalmaznia is kellett a nádor helyett leveleket, azokat inkább diktálhatta.⁶⁷ Kivéve talán bizonyos alkalmi periódusokat, amikor valamilyen oknál fogva éppenséggel nem állt senki más rendelkezésre a hivatali munka intézésére. Mint tudjuk, olykor Széchy Mária is titkárkodott, pontosabban írnozkodott Wesselényi számára. Ennek azonban elsődlegesen az volt a szerepe, hogy Lippay s. k. leveleit illő módon viszonzózzák. A „kedves secretárius” tehát férje szerepében járt el,⁶⁸ amit a protokolláris szempontokon túl a primás–nádor közötti titoktartás igénye is indokolt.⁶⁹

Gyöngyösi tehát a nádori udvar egyik főembere volt, kamarás, iskolázott, művelt személy, aki fontosabb titkári feladatokat is ellátott, mint például Wesselényi képviselte a bécsi udvarban, ahol ura nevében még beadványokat (‘memoriale’) is készített. A korábbi kutatás, amikor egyszerre említi komornyikként és titkár-

⁶⁵ Vö. JANKOVICS, SZÖRÉNYI 2016, i. m. 80.

⁶⁶ E téren még tapogatózó jellegű kutatásokat is feleslegesnek tartottam végezni, akár a kancelláriai levéltár nádori leveleiben (*Litterae Palatinorum*), akár a primási levéltári misszilisei között, illetve a bécsi *Verschwörenakten* vagy a *Hoffinanz-Ungarn* újabban jól mutatózott sorozataiban. Tudniillik a nagyszabású, immár kerek évtizede lezárt és készre jelentett – fontos és nagyszabású – Wesselényi-levelezésprojekt által megnyíló vizsgálati lehetőségekhez képest csupán részleges megállapításokat tehetnék. Ezért tudatosan megmaradok a problémák felvetésénél, párhuzamok jelzésénél, egyaránt számolva utólagos igazolás, finomítás, netalán cáfolat lehetőségével. Lásd a 2011. július 31-én lezárt K-73087 sz. OTKA-projekt zárójelentését: „A projekt futamideje alatt jelentős mennyiségű, eddig a kora újkori magyar történeti kutatás által kevésbé ismert Wesselényi-levelet tártunk fel. A levelezés különösen két területet foglal magába, közigazgatási leveleket, vármegyékhez, városokhoz írott nádori leveleket, illetve országos méltóságokhoz írt hivatalos, illetve magánleveleket. A több kötetre rúgó Wesselényi-levelezés legfontosabb darabjai: Nádori levelek Lőcse és Sopron városokhoz, Borsod, Győr, Moson, Sopron, Zemplén és Zala vármegyékhez. A politikusokhoz írt levelezéskötetek közül kiemelkedik a Rottal Jánoshoz írt 126 levél (1659–1667), a Csáky Ferenchez, Batthyány Ádámhoz, Lippay Györgyhöz, valamint Pálffy Pálhoz írt levelek digitális feldolgozása is megtörtént, ezeknek az anyagoknak a jegyzetelése jelenleg is zajlik, hamarosan ezek a kötetek is kiadásra kész állapotban lesznek”. <http://nyilvanos.otka-palyazat.hu/index.php?menuid=930&num=73087> (Letöltve: 2021. január 8.)

⁶⁷ Vö. JANKOVICS 2006, i. m. 99.

⁶⁸ *Kegyelmed ne fáraszsa magát, édes Palatinus uram*, az maga írásával, mint az előtt, írasson ezután is az asszonnyal, contentus vagyok vele, ne restellje az jó leányom asszony az írást, fáradgyon őkegyelme is. Lippay a nádornak, Pozsony, 1659. június 7. CST I/1, 354–355, n. 361.

⁶⁹ „Ezeket csak confidenter írtam igen magának kegyelmednek, édes palatinus Uram, ne tudgya senki az kedves secretariuson kívül. Wesselényi Lippayhoz, Pozsony, 1659. február 11. CST I/1, 319–320, n. 332. A primás és Széchy Mária, aki kertészét is kölcsönadta a pozsonyi primási kert számára, az utóiratokban közvetlenül is írtak egymásnak, sőt, még össze is különböztek. Vö. *uo.*, n. 339, 343, 345, 346.

ként, nem téved,⁷⁰ de a két tisztség közé nem szabad egyenlőséget tenni. Így válik érthetővé továbbá az is, hogy Grémonville miért nádori titkárnak nevezi a költőt – amennyiben tényleg róla van szó –, és nem nádori kamarásnak. A Balassa Imre-féle rebellió kapcsán végzett udvari ügyintézése tudniillik egyértelműen a titkári feladatkörhöz tartozott. Grémonville egyébiránt például a vele többször tárgyaló Iványi Fekete Lászlót egyszer sem említi tisztként, katonaként, netalán pesti alispánként, hanem mindig abban a szerepkörben, ahogy Bécsben feltűnt: a nádor bizalmasaként (*le confident du Palatin*), illetve annak közeli barátjaként (*un amy intime du Palatin*), végül pedig csak mint „az öreg magyar nemest” (*le vieux gentilhomme hongrois*) írja le.⁷¹

Wesselényi titkársága és protagonistája: Bosnyák Péter

A nádor követlen környezetére vonatkozó információk sok tekintetben még meglehetősen esetlegesek. Eddig még az sem derült ki, hogy a tudvalevőleg nem túl vagyonos Gyöngyösi mikor, hogyan és miért került maga is „konvenciók szolgaként” a nádori udvarba. Az alábbiakban erre is hozzávetőleges választ kaphatunk Bosnyák Péter személyének közelebbi vizsgálatával, aki hosszú éveken keresztül a murányi udvar meghatározó alakja volt. Ő a szakirodalomban sem ismeretlen Wesselényi titkáráként.⁷² A költő részben az ő korábbi feladatait látta el, a bécsi ügyintézésben mindenképpen.

Bosnyák Péter viszonylag tehetős nemesként vállalt állást a nádor mellett. Kassán saját kőháza volt, a közeli Aboson pedig kúriája. 1662. január 8-i testamentumában számottevőbb vagyonról rendelkezett. Katolicizmusa dimenzióit mutatja, hogy lelkivezetője Vanoviczy János pálos szerzetes volt.⁷³ A végrendelet királyi megerősítésében „de Felső-Patak” előnévvel szerepel, ami arra utal, hogy

⁷⁰ ACSÁDY 1885, i. m. 185.

⁷¹ BOGISICH 1888, i. m. 9–60, 62–64. Iványi Fekete László volt füleki alkapitány, pesti alispán, aktuálisan murányi várnagy, leendő jáász-kun főkapitányra: SZABÓ András Péter, *A szécsényi sereg-szék jegyzőkönyve, 1656–1661*, Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2010 (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból, 59), 298–301.

⁷² FAZEKAS István, *A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*, Akadémiai doktori értekezés, Bp., 2018, 149, különösen a 940. j. és 224.

⁷³ A *‘Sabbato proximo post Dominicam Circumcisionis Domini’*, kelt, némileg problémás datálású, és április 6-án királyi megerősítést nyert végrendelet lelőhelye: MNL-OL Magyar Kancelláriai Levéltár (MKL), Libri Regii (A 57), vol. 10, fol. 782–784. – Közelebbi jelzet megadása nélkül idéz belőle (például 2000 forintos adományt a nagyszombati pálos papnevelő támogatására) és ismerteti megszületésének körülményeit: GALLA Ferenc, *Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században* (CVH I/11), sajtó alá rendezte Fazekas István, Bp., Róma, MTA PPKÉ „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport, Gondolat, 2015, 163–164. A végrehajtásra lásd a pálos Vanoviczy János (és a ferences Gyöngyösi Krizosztom) levelét a nádorhoz, MNL-OL MKA Archivum familiae Wesselényi, A/II, ord. alph. – A Kassa és Eperjes között félúton fekvő abosi kúria említése Bosnyák alább idézendő, onnan keltezett levelében. Lásd: 97. j., n. 32.

az 1631-ben nemességet kapott felsőpataki Bosnyák család tagja volt.⁷⁴ Az egykoron nagyszombati jezsuita diák⁷⁵ 1656 tavaszán már bizonyíthatóan Wesselényi szolgálatában állt, titkárként ő ellenjegyezte a nádor egyik oklevelét.⁷⁶ 1658–1659 fordulóján nádori birtokadományban részesült.⁷⁷ Wesselényi minden lehetséges úton igyekezett előmozdítani familiárisa karrierjét, és persze ezzel saját befolyását is növelni. 1659. március 2-án a Szirmay István halálával megürült királyi táblai ülnökséget adományoztatta számára az uralkodóval.⁷⁸ ’Assessor’-ként és a nádor familiárisaként lett tagja a Lubló vára és a tizenhárom város visszaváltásával, illetve a határok kiigazításával és a sérelmek rendezésével foglalkozó országgyűlési bizottságnak (1659. évi 40. tc.), továbbá Lőcsét és Késmárkot a tizenhárom város lakói ellenében kártalanító testületnek (1659. évi 52. tc.). Sőt, Szentgyörgyi Ferenc erdélyi püspök és Szegedy Ferenc esztergomi vikárius társaságában import-export ügyekkel is foglalkoznia kellett (1659. évi 61.

⁷⁴ A Hont vármegyében kihirdetett nemesítő oklevél ugyanakkor nem nevez meg Péter nevű családtagot. MNL-OL MKL Illéssy-gyűjtemény (A 130), n. BO238. Vö. BARANYAI Béla, *Somogy vármegye nemes családai* (<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0018/15.html>). Alább idézendő „gyászjelentésében” is ezzel az előnévvel, a nádori birtokadományban csupán *’de Patak’* előnévvel szerepel. Nem világos, hogy ez melyik település lehet, miként az sem, hogyan tett szert vagyonára (vö. alább); minden valószínűség szerint a család hódoltsági eredetű volt, lásd a következő jegyzetet.

⁷⁵ Egy pécsi származású Bosnyák Péter 1629–1633 között tanult Nagyszombatban (princ., gram., synt. 2x; poet.). Egy ízben horvátként, három alkalommal magyarként, illetve nemesként és *ignobilisként* tüntették fel. FAZEKAS István et al., *Jezsuita gimnáziumok diákjai (17–18. század), A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616–1771)*, Bp., 2020, online adatbázis, n. 1971 https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_2_Nagyszombat. Egy horvát katolikus Bosnyák Péter pedig 1642-ben Győrben poétaként tűnik fel: FAZEKAS István, KÁDÁR Zsófia, KÖKÉNYESI Zsolt, *A győri jezsuita gimnázium diáksága, Anyakönyvi adattár (1630–1773) I–II*, Bp., 2020, n. 1919. Életkor, származás alapján az idősebb, nagyszombati diák lehet azonos a nádori titkárral. – A projekt adatbevitelében az anyakönyvek bejegyzési gyakorlatát követve a tanév „főéve” szerepel, a beiratkozás rendszerint már az előző év novemberében történt. Vö. az útmutató 3. oldalát, ugyanitt találhatóak az évfolyamrövidítések feloldásai: https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_0_Utmutato/?pg=2&layout=s. Bosnyák Péter iménti nagyszombati 1629–1633-as adata tehát azt jelenti, hogy rendes esetben 1628. novemberben kezdte meg principista tanulmányait, amit 1629. szeptemberig folytatott; a retorikát pedig 1633. szeptemberben fejezte be. Az alább idézendő iskolázottsági adatokat is e szerint az [1628–XI–XII]/1629–1633[-IX]-es modell szerint kell érteni.

⁷⁶ Lásd a Pónik (Pojník) mezővárosnak adott nádori kiváltságok (Libetbánya, 1656. április 4.) királyi megerősítését: MNL-OL MKL Libr. Reg. (A 57), vol. 68, fol. 230–234, 234.

⁷⁷ Murány, 1658. december 22., továbbá 1659. február 13., a királyi megerősítés Pozsonyban, 1659. október 29-én kelt. MNL-OL MKL Libr. Reg. (A 57), vol. 12, fol. 437–440.

⁷⁸ A kinevezés az ilyenkor szokásos formulával történt: „cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humillimam supplicationem maiestatis nostrae propterea factam, tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis fidelis nostri egregii Petri Bosnyák, quae ipse sacrae praetitulati dicti regni nostri Hungariae coronae et deinde maiestatis nostrae regiae per locorum et temporum varietate fideliter et constanter exhibuit...”. MNL-OL MKL Libr. Reg. (A 57) vol. 12, fol. 176.

tc.). Bosnyák számára a nádor kérésére Lippay primás szerezte meg a királyi táblai tagságot, „méltó egymás érdemes emberit segítenünk” felkiáltással.⁷⁹

Bosnyák 1657 áprilisában Kassán tartózkodott. A nádor levélbeli megbízására ő tájékoztatja a várost III. Ferdinánd haláláról,⁸⁰ számos elintéznivalója között sollicitálja a Wesselényinek járó tartozás megfizetését a Szepesi Kamaránál, tárgyal annak tanácsosaival.⁸¹ A Gyöngyösiéhez hasonlóan „nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak alázatos legkisebbik szolgája” formulával szignált levelek egyúttal jelzik a titkár presztízsét is: a kassai polgárok őhöz átfolyamodnak nádori kedvezmények érdekében.⁸² Bosnyák 1659 áprilisában–májusában adathatóan ugyanúgy intézte a nádor dolgait Bécsben, mint tette öt év múlva Gyöngyösi.⁸³ Illetve eközben Pozsonyba is át-átrándult, ahol április derekán többek között személyesen szervezte előre Wesselényi programját, találkoztóját a primással.⁸⁴ Május végén ismét Lippaynál járt. Bosnyák az udvarban többek között az 1646 óta zálogjogon birtokolt szendrői vár és uradalom adománylevelét intézte Wesselényi és hitvese számára a korábbi birtokos Szunyogh Gáspár halála után,⁸⁵

⁷⁹ „Ezek után az tövisses dolgok után, mihelyett értettem szegény Szunyogh halalát, mindgyárt Ófelségétől megnyertem kegyelmednek, édes Palatinus uram, az Gömői főispánságot, kit hogy az jó Isten szerencsésé tegyen, szibül kívánom, Bosnyak uramnak is, az kegyelmed kívánsága szerént, az Assessorságot, megérdemli, elég ember, ha más nem volna is, édes Palatinus uram, nem csak kegyelmednek, de szolgájának is örömet szolgálok servus servorum. Méltó egymás érdemes emberit segítenünk.” Wesselényi Ferencnek, Bécs, 1659. március 12. CST I/1, 326–329, n. 339. Vö. *uo.*, 329–331, n. 341 is.

⁸⁰ Levele Wesselényihez, Kassa, 1657. április 8. PL AS Act. Rad., Classis X, n. 196, 29. cs., 193–196. fol. – Mindhárom levél s. k., bőven szól felső-magyarországi, erdélyi és lengyelországi hírekről, a fejedelemről, nyilván emiatt küldték tovább a primáshoz.

⁸¹ „Én részemről, kegyelmes uram, fogyatkozás nem leszen, sollicitálni el nem mulatom, de amint látom fogyatkozott állapotját a Camarának, csak Isten tugya, mikor extorquealhatom az nagyságod... fizetését. Látom, kegyelmes uram, magam is, eöreömet kedveskednének nagyságodnak a camaras urak, de nincs miből...”. Levele Wesselényihez, Kassa, 1657. április 20. PL AS Act. Rad., Class. X, n. 196, 29. cs., 231–233. fol. (az idézet: fol. 233).

⁸² „Azonban nagyságodat alázatosan kérem, írja meg nekem is szegin szolgájának, mivel biztassam ezeket az embereket, mert mind hozzám folyamodnak, tudakozódván, lehet-é valami reménségek, és miben, eddig amint tudtam, biztattam őket”. Levele Wesselényihez, Kassa, 1657. június 29. PL AS Act. Rad., Class. X, n. 196, 29. cs., 448–449. fol. (az utóirati idézet: fol. 449).

⁸³ „Ma bocsátom el Bécsben Bosnyak uramat, akartam volna, ha ugyan ott talált volna, így is miben tudok, örömet szolgálok.” Lippay Wesselényihez, Pozsony, 1659. március 26. CST I/1, 332–333, n. 343.

⁸⁴ „Bosnyak urammal is ökegyelmével eleget beszéltem az kegyelmeddel való szemben létel felől és alá jöveteléről. Mast is azért kegyelmedhez való igaz jó akarattól és szolgálatra való igyekezetből nem találtunk jobbat, mint ha kegyelmed alá jöhetne ide, az mint az előtt írtam, itt elvégezvén dolgait, úgy menne az hév vízben. Kegyelmed is az kegyelmedében, én is az enimben. P.S. Azon leszek és vagiok, hogy Bosnyak uram is mennél hamarabb vissza térhessen kegyelmedhez, contentumjával kegyelmednek.” Lippay Wesselényihez, Pozsony, 1659. április 17. CST I/1, 342–343, n. 349.

⁸⁵ „Az én alázatos instantiámra íratott Ófelsége egy szép hant prieflt kegyelmednek, kiben az maga kegyelmességet declarallja kegyelmedhez, és hogy az rossz Balassi embertelenségén meg ne

illetve a „Szunyog-tutorságról” gondoskodott. Más feladatai is voltak, bécsi tárgyalása során tárgyalt Porziával, és mivel bizonytalan volt a „magyar kancellária audienciája”, Rottal János közbenjárását kérte az uralkodónál és másoknál (Auer-sperg, Schwarzenberg).⁸⁶

Ez a fajta szerep azonban szemlátomást nem elégitette ki ambícióit, és meghatározóan Rottal támogatásával a Ruttkay András 1660. évi halálával megüresedett királyi titkári állásra pályázott. Ennek érdekében nem fogadta el a nádori ítélmesteri kinevezést, ami Alvinczy Péter elhunytja miatt került napirendre, hiába noszogatta Wesselényi.⁸⁷ Levélbeli utalásai alapján ugyanakkor ’pro tempore’ e protonotáriusi feladatokat is ellátta egészen addig, amíg 1661. július 9-én a pecsétet vissza nem adta Wesselényinek, mely alkalommal a nádori titkári (’Comitis Palatini primarius iuridicus secretarius’)⁸⁸ tisztéről is lemondott Zsolnán.⁸⁹ Mindez nem jelentett konfliktust a nádorral, aki nyilván látta mindazon előnyöket, melyeket familiárisa udvarbeli pozíciója nyújtott volna számára. Mindazonáltal a lehető legtovább maga mellett kívánta tartani. Bosnyák a lemondás ellenére is gazdája mellett maradt. Július folyamán követte őt Turócon, Liptón, Szepesen át⁹⁰ egészen Kassáig, illetve Enyickéig. A nádor még itt is biztatgatta, hogy akár csak 2-3 hónapra is, de fogadja el az ítélmesterséget. A felkérést Bosnyák ön-

---

induljon kegyelmed, mert az nem ártot semmit kegyelmednek. Több tizednapjánál, hogy Bosnyak uram magánál tartja az én levelemet, kibem includalva van az kegyelmednek szóló. Maga akarja, hiszem, megvinni kegyelmednek. Az Szendreöy donatio is véghez ment, Istennek hála.” Lippay a nádornak, Pozsony, 1659. június 7. CST I/1, 354–355, n. 361. Lásd még *uo.*, 347–348, n. 354; MNL-OL MKL Libr. reg. (A 57), vol. 24, fol. 508.

⁸⁶ Bosnyák levelei Rottalhoz, Bécs, 1659. május 24. és június 5. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 452. t., 1 és 2. sz. (11. d.). Utóbbihoz mellékelve másolatban a nádor Stubnyáról Bosnyákhoz – rendre „édes Bosnyák Uram” megszólításokkal – Bécsbe intézett utasításai (május 22, 24, 27.) Ezeket a már hazainduló Bosnyák Rottal tájékoztatására küldte meg másolatban. A nádor hat lovat akart Porziának ajánlani kedvezéséért, ennek említését viszont a titkár nem javasolta.

⁸⁷ Vanoviczy János Rottalhoz., Nagyszombat, 1661. márc. 7. Értesíti Alvinczy Péter nádori ítélmester haláláról, „csaknem bizonyos, hogy nem más, hanem Bosnyák Péter Uram megmarad tisztiben, és Orbán István uram secretariusságában”, azért azt kéri Vanoviczy Rottaltól, hogy Bársony György érseki titkár legyen conservator, vagy ha ő nem, Zili Gáspár. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 432. t., 8. sz. (10. d.).

⁸⁸ Bosnyák saját önmeghatározása. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 452. t., 7. sz. (11. d.). GALLA ennek nyomán nevezi Wesselényi „első titkárának és jogtanácsosának” nevezi (i. m., i. h.).

⁸⁹ „Azonban erről is akarám alázatosan tudósítani Nagyságodat, hogy én csupán az Nagyságod szavaiban tevén fundamentumot, tegnapi napon a pecsétet resignáltam az Úrnál, és még ma az maga ítélmesterének fogja Nagylessenyey Ferencz uramat declaralni és megesküttetni, sőt még az palatinussi secretariusságot is letettem, immár tovább való állapotom Isten kegyelmén áll... Bosnyák Rottalhoz, Zsolna, 1661. július 10. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 452. t., 21. sz. (11. d.). Lásd megelőző, július 6-ai levelét is, ahol explicite leírja, hogy a nádori ítélmesterséget a királyi tikársága érdekében nem fogadja el. *Uo.*, 20. sz.

⁹⁰ „Az Úr azt kívánja, hogy mennél tovább lehetnék mellette...” Az útvonal említésével *uo.*, 21. sz.

érzetesen elutasította, mondván, ha egyszer elvállalja a tisztséget, akkor abban meg is marad.⁹¹

Némi bizalmatlanság ugyanakkor rányomta a bélyegét a nádor és immár volt titkára viszonyára. 1661. július 28-ai levelében némi indignációval írta Rottalnak, hogy Wesselényi futárt küldetett Bécsbe, és noha mindig közölte vele, amit az udvarba írt, most nem; mások szolgálatát vette igénybe. Ő maga csak egy, az uralkodóhoz intézett levelet javított, illetve a nádor s. k. is írt Lipótnak, valamint Porziának, de nem tudja, hogy mit. Mindennek a közlése Rottalal viszont bizonyos illojalitás volt Bosnyák részéről a nádor irányában.⁹² Akár a királyi udvari titkárság ügyében hozzá intézett levelei, akár egyéb hosszúságú és rendszeres tudósításai a felső-magyarországi és erdélyi helyzetről afelé mutatnak, hogy az ambiciózus nádori familiárisnak egy másodlagos lojalitása is kialakult az anyai ágon Thruzó-leszármazott császári titkos tanácsos felé.⁹³ Leveleiben mind sűrűbben emlegetett betegsége azonban végül meggátolta, hogy elfoglalja a bécsi pozícióját,⁹⁴ amire a jelek szerint végül kinevezést nyert. 1662. február 1-jén kelt gyászjelentése ugyanis a királyi tábla „assessora”-ként és udvari magyar titkárként említi.⁹⁵

Arról nincs szó, hogy a királyi titkári ambíciókat tápláló Bosnyák a néminemű bizalmatlanság, illetve kitapintható illojalitása ellenére kegyvesztetté vált volna Wesselényinél. 1661. augusztus elején még követni tervezte a nádori ítélkezési időszakra Zsolnára, és ennek rendelte alá orvosi kúráját.⁹⁶ Sőt az ősz elején tanácsokat adott neki a nádori adminisztráció tervezett átszervezését illetően. Fontos információkat tartalmazó sorait érdemes szó szerint idézni:

⁹¹ Bosnyák Rottalhoz, Enyicke, 1661. július 26. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 452. t., 24. sz. (11. d.).

⁹² Bosnyák Rottalhoz, Kassa, 1661. július 28. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 452. t., 25. sz. (11. d.).

⁹³ A titkárság ügyében (1661. februártól) lásd még *uo.*, 13, 18, 19, 27, 32. és 33. sz. (lásd alább a 105. és 107. jegyzeteket is); a különféle hosszúságú, leginkább Kassáról, majd Abosról írt tudósítások: *uo.*, 5, 6, 9, 10, 12, 14. sz. etc. egészen 1661. szeptember 25-ig, illetve október 1-ig, amikor is már ágynak esett, és alig tudott pár sort írni. *Uo.*, 34–35. sz.

⁹⁴ Betegsége miatt nem képes már Bécsbe menni, hogy a királyi titkársága ellen irányuló aknamunkát kivédje, ugyanakkor egyelőre nincs ideje hosszabban kúráltani magát, rosszabbodó állapotán egy jezsuita páter segít orvossággal stb. *Uo.*, 27. és 30. sz.

⁹⁵ Bosnyák Péter gyászjelentése (Domianich Ferenc Rottalhoz, Kassa, 1662. febr. 1.) ülnöknek és udvari magyar titkárnak mondja s fivérének nevezi (*Hungarico aulae secretario... fratri meo*), s közli, hogy február 3-án temetik a kassai ferencesekhez. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 688. t., 12. sz. A január 8-ai végrendeletben még csupán *assessor*sága szerepel, elképzelhető, hogy az immár tét nélküli kinevezést időközben kaphatta meg. Alább idézendő (100. j.) *Expositió*jában Lessenyei Nagy Ferenc a hivatalra emeltnek, ám azt halála miatt el nem foglalónak mondja: „ex officio secretariatuum Suae Excellentiae in secretarium Suae Maiestatis Sacratissimae sublimitati (sed ante adeptionem officii vita functi)”.

⁹⁶ Bosnyák Rottalhoz, Kassa, 1661. augusztus 6. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 452. t., 30. sz. (11. d.).

„Palatinus uram Önagysága az Asszonnyal edgyütt nehezen volt e napokban Stubnyán, immár nem tudhatom post 10 huius mint vagyon, még maga kezével nem subscribálhatott köszvény miatt. Kétségben esvén, hogy ez mostani expeditióban immár Ófelsége semmit nem fog parancsolni Önagyságának, egész udvarát és secretariáját reformálni akarja és kevesebbire redigálni kezdte is immár, az kikkel Muránban lakhassék, csak annyit akar hadni. Én disuadeáltam, hogy secretariát ne diminualja, mert a nélkül Palatinusságot nem viselheti.”⁹⁷

Bosnyák ezen sorai rendkívül jelentősek. Arra utalnak, hogy Wesselényi Raimondo Montecuccoli 1661. őszi hadjáratával⁹⁸ kapcsolatos, alkalmi mellőzése által inspirálva, de főleg közismert eladósodottsága okán⁹⁹ 1661 őszén mind titkárságát, mind udvartartását leépítette. Ez nemcsak pillanatnyi ötlet, gyorsan

⁹⁷ Bosnyák Rottalhoz, Abos, 1661. szeptember 17. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 452. t., 32. sz. (11. d.). – Bosnyák valós információkat közölt, a betegséget illetően ellenőrizhető, 1661. szeptember 7-ei levelében a nádor maga is említi ezt Rottalnak. Levelét nem s. k. írta alá ekkor, hanem „manu secretarii propter infirmitatem”. Wesselényi Rottalhoz, Zólyomlipcse, 1661. szeptember 7. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 466. t., 27. sz. (12. d.). Néhány nappal később viszont már maga „subscribált”. *Uo.*, n. 28. – A levél a Wesselényi titkárságáról név szerint ismert személyek közül sem Makay György, sem Tenturich István írása, tehát valamelyik írnok-titkáré lehet. Makay és Tenturich írásképeinek azonosítására: MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 671. t., 1–2. sz. (17. d.); illetve ÖStA HKA Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 296, Konv. 1684 Jan., fol. 252–253. (Utóbbi másolatát Fazekas Istvánnak köszönöm.) Makayra és Tenturichra lásd alább. – A tulajdonképpeni titkár(ok) irányítása alatt akár 5-10 írnok is dolgozhatott a nádori *secretarián*, s legalább egy részüknek folyamatosan követnie kellett útjain Wesselényit. Vö. analóg módra: SZABÓ András Péter, *Eszmék a nádori politika szolgálatában, Esterházy Miklós levelei a vármegyéknek (1626–1645) = Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerk. Kármán Gábor, Zászlóczky Márton, Budapest, reciti, 2019, 223–284, 239, 38. j.

⁹⁸ MONTECUCCOLI 2019, i. m. 11–33, 15–17.

⁹⁹ Az adósság mértéke a nádor halálakor 284 000 Ft volt. A különféle tételek felsorolásával BENCZÉDI 1974, i. m. 618. A listát kiegészíthetjük a Lippay primásnak visszajáró 6000 Ft-tal. OLÁH Róbert, TUSOR Péter, *Lippay György esztergomi érsek testamentuma (1665) = Lymbus*, 18(2019), 329–348, 336–337. Széchy Mária a maga adósságát 228 645 rajnai forintra tette, kamatát évi 10 037-re. JANKOVICS 2019, i. m. 58. Az eladósodottságnak a murányi uradalomra eső részletes adatai magától Széchy Máriától: MNL-OL MKA Urbaria et Consciptiones (E 156) A, fasc. 111, n. 018/b (*Informatio de dominio Murány*). Vö. https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc111_no018_b/. A murányi uradalomra eső tartozások mértéke ezek szerint mintegy 140 000 forint volt, az éves jövedelem pedig 13 000. Érdemes felidézni Gyöngyösi közismert kijelentését, miszerint „amikor én az szegény megholt palatinus idejében murányi szolga voltam, akkor annak a jószágoknak jó oeconomiával felment a jövedelme circiter 13 s 15 ezer forintokra; mostani elpusztultabb állapotjában mennyit importálhat, nem tudom, hanem tudom azt, hogy azon jószág sok involutióban és sok onus alatt vagyon; „egy Umra-Lehota nevű falucsán kívül a szegény megholt palatinus idejében egy hely sem maradt ezen jószágban, amely bizonyos adósságokban egynek is, másnak is nem hipotecáltatott volna úgy, hogy ad dies vitae az Asszony kezénél maradjanak; azután pedig immediate az hipotecariusok apprehendálhassák azokat.” JANKOVICS, NYERGES,

múló szándék volt. Bizonyíték erre, hogy még Bosnyák megüresedett, kulcsfontosságú pozícióját sem töltötték be teljeskörűen. Wesselényi titkárságának vezetését megbízottként a nádori ítélőmester, Lessenyei Nagy Ferenc volt kénytelen idővel ellátni ítélőmesteri feladatai mellett. Erre is csak hosszabb idő elteltével, 1664-ben került sor, szemlátomást szükségmegoldásként.¹⁰⁰ Mi következik ebből? Egészen konkrétan az, hogy 1661 ősze után nincs „tagfelvétel” a nádori udvartartásba és adminisztrációba! Éppen ellenkezőleg: megszorítások, leépítések vannak napirenden. Csak a murányi udvar tagjait kívánta a nádor ekkortól megtartani, „az kikkel Muránban lakhassék, csak annyit akar hadni”. A rendkívül értékes információ ismeretében gyakorlatilag kizárható, hogy Gyöngyösi ezt követően, vagyis 1661 szeptembere után került volna Wesselényi Ferenc és Széchy Mária környezetébe!¹⁰¹

Az összegyűjtött adatokból az is nyilvánvaló, hogy Gyöngyösi és Bosnyák feladatköre részben átfedésben volt egymással. Bosnyák lemondása, illetve halála után funkcióit szétosztották a murányi udvar meglévő tagjai között. A komornyi feladatokról egyébként sem teljesen idegen bécsi ügyintézés ilyen előzmények után hárult a költőre. Ami ugyanakkor a költségek miatt csak a legszükségesebb alkalmakra korlátozódott. Előfordult, hogy Wesselényi a „maga szolgáját”, azaz udvartartásának tagját kifejezetten Rottal János kérésére küldte hozzá kurrens ügyeket tárgyaló hosszas levelével, a kontextusból kikövetkeztethetően Bécsbe – ugyanakkor kérte, hogy az utazási költségek miatt ez ne legyen rendszeres elvárás tőle. E küldetésre egyébiránt 1663 januárjában, kerek egy évvel azelőtt került sor, hogy bizonyíthatón Gyöngyösi járt el hasonló szerepben.¹⁰² Többnyire azonban trombitás futár hozta-vitte a leveleket Bécs és Murány–Zólyomlipcse–Beszterce-

---

TUSOR 2017, i. m. 83–84, n. 32. Nyilván egy folyamat végpontjáról volt szó, de az előbb idézett adatok azt mutatják, hogy az elzálogosítás jórészt már a nádor alatt végbement.

¹⁰⁰ „Subsecutum est bellum Turcicum in anno 1663, et sic ego me cum consorte et prolibus meis Trencsinio recepti ad arcem suae excellentiae Sztreczén vocatam, ubi in anno 1664 petii pro parte aliqua bonorum suorum pecuniam a me... Illa occasione (nulla facta immutatione officii prothonotariatus) substituit me in administratorem officii secretariatus, et incepit post Michaëlem Bori in occurrentibus regni negotiis adhibere, sed Deum testor nihil tunc de intentione alicuius factionis advertere in eo potui.” Lessenyei fentebb már idézett beszámolója (*Humillima et genuina Expositio*) Hochernek, Bécs, 1671. október 15. ÖStA HHStA Ung. Akt., Spez., Fasc. 295. Konv. D, fol. 11–18, fol. 11.

¹⁰¹ Figyelmesen olvasva a költő sorait a 99. j.-ben, mintha ezek is amellet szólnának, hogy régebb óta volt Wesselényi udvarában, hosszabb időintervallumról beszél, még láthatta a békeévek prosperáló uradalmát.

¹⁰² „Kegyelmes császárukot s Portia herczeg uramat is éppen csak ez kegyelmednek írt levelmemre relegalom, kérvén igen nagy szeretettel és teljes bizodalommal, hívséges szivemet indulattommal repraesentalja Öfelsegének. Ím az kegyelmed parancsolatjára magam szolgáját küldöttem fel, kérem kegyelmedeket, ne szoktasson arra, mert kevés az költség, akit neki útra adgyak.” Wesselényi Rottalhoz, Zólyomlipcse, 1663. január 12. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 466. t., 34. sz. (12. d.)

bánya–Stubnya–Sztrecsény–Vágtapolca stb. között, hogy csak a legfontosabbakat említsük a szinte folyton mozgásban lévő nádori udvartartás helyszínei közül.¹⁰³

Bosnyák királyi titkári ambíciójánál, pontosabban annak buktatóinál érdemes még egy pillanatra elidőzni. 1660 novemberében vélhetően emiatt utazott személyesen Bécsbe.¹⁰⁴ Kinevezését Szelephény kancellár gátolhatta. Bosnyák leveleinek egyéb idevágó utalásaiból erre, illetve a kancellárhoz fűződő viszony megoldatlanságára lehet következtetni.¹⁰⁵ Bosnyák halála után a tisztséget szinte azonnal, már 1662. március 5-én betöltötték Orbán Istvánnal,¹⁰⁶ aki szintén erősen ambicionálhatta a posztot.¹⁰⁷ A kancellár ellenkezését nemcsak az indokolta, hogy saját emberét akarta e fontos pozícióba juttatni. Sokkal inkább magyarázza azt mind erősebb ellentéte a nádorral. Számunkra leginkább ezen ellentét megfogalmazásának módja izgalmas. 1661 szeptemberében ugyanis a nádor a következő szavakkal fogalmazta meg Rottal előtt Szelephényről alkotott véleményét:

„Az Spanior ezüst-arany flottái, hallom, hogy szerencsésen megérkezett, ezt kegyelmednek hallomásúl írom, de bizonyosabbul írhatom kegyelmednek, az mi Magyar Cancellariánk flottája jobban megindult, és immár teljességesen vak Cupidová lett, mondják s írják az szerelmesek, minden discretio nélkül

¹⁰³ Lásd például MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 452. t., 25. sz. (11. d.). Mely sort Semőcével, Enyickével, Kassával stb. folytathatjuk. Részletes adatoltsággal lásd SZABÓ 2021, i. m.

¹⁰⁴ Az ugyan nem derül ki, hogy titkára („Ím, jámbor Bosnyákom”) milyen ügyét ajánlotta remediálásra Rottalnak a nádor, záró megjegyzése azonban („ha lehet, ne forogjon Bosnyák uram neve”) mintha annak bécsi ambíciói iránt táplált mérsékelt lelkesedést mutatnának. Wesselényi 1660. nov. 18-ai levele Rottalhoz. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 466. t., 19. sz. (12. d.). Vö. *uo.*, 20. sz. is.

¹⁰⁵ Már a nádori titkárságról való lemondásakor így írt: „ha osztán két szék között a földön kell maradnom, adgyon Isten előtt számot, aki oka leszen abbéli koporsóimig való gyalázatomnak és betegségnek...”. Később már-már reményt vesztett: „Soha gyermekségemtől fogvást nagyobb boldogságot nem cselekedtem, mint immár most megért koromban, hogy becsületes, hasznos és nyugodalmassabb tisztet el bocsátván, olytant vállaltam magamra, aki ilyen egészségtelen állapotban rövid üdő alatt koporsómban viszen, sőt még abban sem vagyok bizonyos, s könnyen két szék között a földön maradhatok nagy gyalázatomban...” Bosnyák Rottalhoz, Zsolna, 1661. július 10. és Abos, szeptember 17. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 452. t., 21. és 32. sz. (11. d.). Vö. a 93. j.-ben idézett forrásokat is.

¹⁰⁶ Szelephény ellenérdekeltségének említésével vö. FAZEKAS 2018, i. m, i. h.

¹⁰⁷ 1661. szeptember 23-án arról számolt be Abosról Rottalnak, hogy a (Lőcséról hozatott) doktor már két hete mellette van, de állapota nem javul, ugyanakkor csak „kis száraz betegség” van rajta, írni még tud, ha nem tudna, nem lehetne királyi titkár, de inkább lenne az másé, csak meggyógyuljon végre, „Isten előtt ad számot róla, legyen övé a secretariusság”, aki azt kívánja, ne tudjon írni – itt utal egyértelműen riválisára. Arról is szól, hogy ha meggyógyul, és nem lesz udvari magyar titkár, nem marad „pad alatt”: a nádor szolgálata nyilván nyitva állhatott előtte. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 452. t., 33. sz. (11. d.). Búcsúzzunk el egyik utolsó, némileg „gyöngyösis” megszólalásával Gyöngyösi kollégájától: „Az én egészségem állapotja most is úgy van, mint annak a vén asszonynak dolga, az ki a magas grádicról le esett volna.” Abos, 1661. szeptember 25. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 452. t., 34. sz. (11. d.)

vakon bánik az Cupido szerelmével, vakon bánik, bizony vakon az Cancellaria velünk, mert nemesi szabadságunk szántalan sok condalt articulusink, ki nek kegyelmes királyink és mostani királunk erős hittel tett pecsétetes fogadása mind semmi, Cupido, de Cupido pecuniae süllyeszti, rontja nemesi szabadságunkat, s minnyájunkat ezennel öszve gázol...”¹⁰⁸

Komoly irodalomtudósokra kell bíznom annak eldöntését, hogy vajon készülhetett-e a *Murányi Vénus* évekig? A költemény előszavából nekem úgy tűnik, hogy igen. Továbbá, hogy vajon tarthatott-e belőle a költő felolvasásokat a megjelenés előtt, netalán Wesselényi imént idézett indulatos-gúnyos hasonlatait inspirálhatta-e egy ilyen alkalom? (A költeményben Cupido 24-szer tűnik fel, először rögtön a 7. strófában.)¹⁰⁹

Gyöngyösi többi murányi kollégája

A főúri udvari analógiák segítségével láthattuk, hogy a költő murányi pozíciójához alapértelmezésben hozzátartozott urának képviselője egy-egy adott, általában fontosabb ügyben. 1664. januári misszilise alapján adathozható, hogy valóban végzett ilyen munkát a nádor számára, még hozzá éppen a császárvárosban. E premisszák mind az ő személyét valószínűsítik Grémonville bécsi tárgyalópartnereként. Érdekes azonban ellenpróbaként azt is alaposan megvizsgálni, hogy a jelen ismeretek szerint kik jöhetnek még szóba Wesselényi udvartartásából, akiket XIV. Lajos követe szintén 'Secretaire du Palatin'-nak nevezhetett 'dépêche'-iben.

'Primarius secretarius' kollégája, részben elődje, Bosnyák Péter pályája, viszonyai és feladatai nemcsak kontrasztálják Gyöngyösiét. Azt is megmutatják, hogy a nádor mellé került költő további karrierje hogyan alakulhatott volna „békeidőben”, valamint ha Wesselényi nem hal meg viszonylag fiatalon, 61/62 évesen: a balogi kapitányság és a gömöri alispánság helyett az országos közigazgatás, illetve bírósági szervezet felé léphetett volna tovább. Akkor is képet alkothatunk az imaginárius pályáivról, illetve akkor is talán, ha tényleg megmarad pusztán lokális ügyek intézésénél, és olyan „Amtsecretarius”-ként működik kamarássága mellett, mint az a Tenturich István, aki Wesselényi haláláig dolgozott a nádori kancellárián.

¹⁰⁸ Wesselényi Rottalhoz, Stubnya, 1661. szeptember 12. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 466. t., 28. sz. (12. d.) (már s. k. aláírással). Lásd még ÓVÁRY 1890–1901, i. m. III, 201, n. 1255 és 236, n. 1481.

¹⁰⁹ Bár szemléletmódost téves kontextusban, de Badics Ferenc szintén valószínűsíti részletek előzetes felolvasását a költeményből. BADICS 1908, i. m. 211. – Semmiképpen sem gondolom viszont azt, hogy Wesselényi ízes, expresszív stílusa mögött általában Gyöngyösiét kellene keresni. Erre már korábban helyesen rávilágított: SZABÓ 2019, i. m. 225 (és már J. Újváry Zsuzsanna, *uo.*, 6. j.).

Tenturich a fentebb említett, 1661. szeptemberi leépítési program miatt – ami nyilvánvalóan létszámstopot is jelentett – valószínűleg már ekkor az adminisztráció tagja volt. Mint Wesselényi nádor oklevelének ellenjegyzője 1662 novemberében tűnik fel először adatszerűen. Ő a jelek szerint csupán a ’*primarius secretarius*’ szorosabb hivatali feladatait vehette át Bosnyák halála után. Kihallgatására annak ellenére sem került sor az 1670–1671-es vizsgálatok során, hogy 1667 nyarától Nádasdy Ferenc titkára lett egészen az országbíró letartóztatásáig.¹¹⁰ Szemlátomást a nádori apparátusban szerzett tapasztalatainak köszönhetően, illetve annak értelemszerű leépítése miatt került át az új helytartó mellé. Ami közvetlenül azt bizonyítja, hogy a murányi udvarban megmaradó költő pozíciója önánál jóval biztosabb, és mint ilyen, nyilván régebbi is volt.

Ki is volt Tenturich István, Gyöngyösi horvát származású katolikus kollégája? Zalában, 1625 körül született, 1641–1643 között a győri jezsuitáknál tanult,¹¹¹ 1648–1650 között a nagyszombati egyetemre iratkozott be.¹¹² 1657-ben mint a királyi tábla jegyzője tűnik elő, de már ugyanebben az évben nádori szolgálatban (is) állhat, hiszen már ekkor (majd 1660-ban és 1663-ban) kisebb nádori birtokadományt nyert. Tenturich közrendi származású, 1659-ben nyert nemességet, és csak 1664-ben, mintegy 40 évesen nősült. A pozsonyi postamester fiatal, 1695-ben még újra férjhez menő özvegyét vette el. Pályáját Wesselényi szolgálatát követően Nádasdy Ferenc titkáráként folytatta, majd 1673-ban a királyi kancelláriára került: regisztrátor, pecsétőr és levéltáros lett, 1679-ben esélyes volt a királyi titkári tisztre, ezt végül Szelephény protekciója nyomán Maholányi János nyerte el. Tenturich végül csak 1690-ben lett az udvari magyar kancellária titkára és referendáriusa, valamint pályája csúcán, 1693-ban, nem sokkal halála előtt királyi tanácsosságot és báróságot kapott.¹¹³ Kezdeti szerényebb anyagi háttérére utal, hogy Bécsben hivatali szálláson volt kénytelen lakni, később viszont Rajkán kúriája volt, és jelentősebb pénzvagyont maradt utána. Nem teljesen olyan szürke, számító hivatalnok, mint amilyennek pályája mutatja, 1688-ban vélhetően esti italozás nyomán a királyi titkos pecsétet elhagyta, újat kellett csináltatni.¹¹⁴

Tenturich a jelek szerint valóban az a típusú beosztott tisztviselő volt, akinek semmiféle különleges küldetéséről nem tudunk, s akit teljesen kihagytak, illetve kívül tudott maradni a szervezkedésen. Ami azért is nagyon érdekes, mert 1667. júliusban annak az országbírói ítélőmesternek előlépő s mint ilyen Eperjesre köl-

¹¹⁰ Részletekben gazdag biogramja és számos életrajza: FAZEKAS 2018, i. m. 353–355 és 43, 47, 67–68, 71, 108, 163, 165–166 és 167–168, valamint FEDERMAYER 2018, i. m. 226–227 és 228 (legfontosabb, hiteles adata királyi táblai alkalmazása 1657-ből.)

¹¹¹ FAZEKAS, KÁDÁR, KÖKÉNYESI 2020, i. m. n. 1826 (gram. 2x, synt.).

¹¹² ZSOLDOS Attila, *Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701. A nagyszombati egyetem anyakönyve 1635–1701*, Bp., ELTE, 1990 (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből, 11), 56, 60, 65.

¹¹³ FAZEKAS 2018, i. m. 353–355 és különösen 67–68.

¹¹⁴ *Uo.*, 168–169.

töző Szenthe Bálintnak a pozícióját foglalta el,¹¹⁵ aki az összeesküvés egyik kulcsalakja volt Nádasdy részéről, és akinek karrierje leginkább szorgos „tényfeltárásainak” köszönhetően¹¹⁶ nem bicsaklott meg. Szenthe 1672-ben Szelephény hivatali helyettese a helytartóságban, 1681-ben alnádor lett, melyet 1699. évi haláláig viselt. A nemesített nyitrai városbíró fia 1643–1649 között tanult a nagyszombati jezsuita gimnáziumban, és 1688-ban Tenturichhoz hasonlóan báróságot nyert.¹¹⁷

Szentéhez hasonlóan részletes beismeréseinek és a „principálisaim parancsára tettem” menségének köszönheti, hogy ha a központi hivatalviselésből ki is esett, pályáját barsi alispánként fejezhette be a már ismerős Lessenyei Nagy Ferenc nádori ítélőmester (‘prothonotarius’). A Bosnyák Péter feladatköreiben Gyöngyösivel és Tenturichcsal együtt feltűnő magyar nemes 1641–1647 között a nagyszombati jezsuita gimnáziumban tanult,¹¹⁸ és 1647-ben a bölcsészkarra is beiratkozott ugyanott.¹¹⁹ A nádori bírósági okleveleket rendre ő jegyezte ellen, ezért a szakirodalomban is feltűnik Wesselényi titkáraként.¹²⁰ Saját elmondása szerint bár 1664 óta volt ‘administrator secretarius’, előfordult, hogy olykor két-három hónapig sem tudta, mit írtak, adtak ki a titkárságon, ítélkezési ügyei kötötték le. Egyházi kapcsolatai miatt a nádor nem bízott igazán benne, és csak 1666 szeptemberében lett beavatva a szervezkedésbe Bory Mihály ajánlására. Előtte a jogi ügyletek kivételével saját elmondása alapján semmiféle titkos ügyletbe nem vonták be („ad nulla secreta consilia adhibitus”).¹²¹ Ismeretsége Boryval régi keletű lehetett, hiszen egy időben kezdték meg tanulmányaikat, és négy tanéven keresztül, 1644-ig iskolatársak voltak a nagyszombati jezsuita gimnáziumban.¹²²

Kizárható, hogy a nádori adminisztrációból ismert személyek közül Lessenyei bécsi prokurátorkodást, ágenskedést végzett volna. Ítélezési feladatai, az ezzel

¹¹⁵ Szenthe az 1667. április elején a Szepesi Kamara tanácsosává kinevezett Cserney Pál helyére lépett elő. FAZEKAS 2018, i. m. 354, 3168. j.

¹¹⁶ Vö. PAULER 1876, i. m. I, 96–98 s II, 165–166 és helyenként; BENCZÉDI 1974, i. m. 601, 614, 616–617.

¹¹⁷ TOMA Katalin, *Egy császári látogatás utóélete. I. Lipót Pottendorfban = Fons*, 9(2002), 1–3, 345–358, 345, 1. j.; FEDERMAYER 2018, i. m. 226 és 227.

¹¹⁸ FAZEKAS et al. 2020, i. m. n. 4800 (princ., gramm., synt. 2x, poet. 2x, rhet.). A matrikulákban végig a „Nagylessenyei” különféle variánsai találhatóak, miként több más eredeti forrásban.

¹¹⁹ ZSOLDOS 1990, i. m. 55.

¹²⁰ MAKSAY Ferenc, *Magyar Kamara Archivuma. Repertórium*, Bp., 1975 (Levéltári leltárak, 63), 187.

¹²¹ „Et quia dominus palatinus suspectum me habebat, ideo neque volebat mihi credere (licet administrator fuerim secretarius, sed per duos et tres quoque menses, quid scribatur aut expediatur in secretaria, ignoravi, deditus causis meis iuridicis, et me totum impendens circa officium prothonotariatus), propter cointelligentiam, quam cum ecclesiasticis et religiosis colebam...” Lessenyei beszámolója Hocheznek, Bécs, 1671. október 15. ÖStA HHStA Ung. Akt., Spez., Fasc. 295. Konv. D, fol. 11–18, fol. 13r.

¹²² Bory 1641-ben grammatikusként kezdett (a folytatás: 1642 synt., 1643. poet., 1644 rhet.) FAZEKAS et al. 2020, i. m. n. 4781.

járó lekötöttség kizárni látszik efféle alkalmazását. Utazásait a szervezkedés időszakából gondosan elősorolja Johann von Hochernek, ezek – a kortársak által is jól ellenőrizhető – állításai mind korrelálnak a szakirodalom megállapításaival, illetve kiegészítik azt. Nem hallgatja el, hogy ő utazott Nádasdyhoz 1666. júniusban, hogy ott volt a kassai, besztercebányai, eperjesi gyűléseken stb. Bécsi útról három alkalommal tesz említést: 1664. november–decemberben, ahol Bory Mihály oldalán ő egyeztetett Lippay primással az uralkodóhoz intézendő felterjesztés megfogalmazásáról; 1666 decemberében I. Lipót esküvőjekor a nádor kíséretében járt ott, végül 1669. január elején, amikor Széchy Mária megbízásából Bécsbe vitte és megmutatta Rottalnak a szervezkedés murányi iratait, ahol egyúttal úrnője 30 ezer forintos igényét is sürgette.¹²³ Társadalmi állását mutatja, hogy korábban barsi alispán volt, sőt e tisztségét 1664-ig megtartotta, 1658-ban már perszonális ítélmester.¹²⁴ Wesselényi protonotáriusa 1660-tól lesz a vele baráti viszonyban álló Bosnyák Péter invitálására,¹²⁵ Alvinczy Péter utódként.¹²⁶ 1664-ben mindazonáltal ő is részt vett a védekezés szervezésében, Bajmócon vármegyei csapatokat szemlézett, Nógrádtól pénzt vett át.¹²⁷ A nádor halála utána Széchy Mária murányi prefektusa (jószákgormányzója).¹²⁸

Utolsóként, nagyon röviden, a költő vallomása kapcsán már szintén előkerült Makay Györgyöt kell megemlíteni. Bosnyákhhoz, Lessenyeihez és Tenturichhoz hasonlóan ő is a jezsuitáknál tanult, 1635/36-ban váradi nemes magyarként poézist végzett Nagyszombatban,¹²⁹ sőt 1639-ben filozófiai ’baccalaureatus’-ságot szerzett ugyanott.¹³⁰ Órola ismeretes, hogy Murányban letartóztatták Széchy Máriával együtt, hiába írta róla 1670. augusztus elején úrnője, hogy „titkárom és con-

¹²³ Lessenyei Johann von Hocherhez, Bécs, 1671. október 15. ÖStA HHStA Ung. Akt., Spezialia, Verschwörenakten II (Prozessakten), Fasc. 295. Konv. D, fol. 11–18, különösen fol. 12r. 14r. 16r.

¹²⁴ Lessenyei a szakirodalom szerint 1630 körül született, tanulmányai alapján azonban inkább 1625 körül. 1655-től barsi jegyző, 1657-től alispán, 1659-ben és 1662-ben országgyűlési követ is. БОТКА Tivadar, *Lessenyei Nagy Ferenc és a tálljai tartománygyűlés = Századok*, 3(1869), 73–84, 73–76. Személynői ítélmesterségére adatok 1658-ból és 1659-ből: (A 57), vol. 12, fol. 185–189.

¹²⁵ ÖStA HHStA Ung. Akt., Spezialia, Verschwörenakten II (Prozessakten), Fasc. 295. Konv. D, fol. 11–18, különösen fol. 11r.

¹²⁶ Alvinczy Péter nádori ítélmester 1660 nyarán még élőként szerepel egy Balassa Imre elleni kiadványban, az ezt említő oltalomlevél (I. Lipót Pozsonyban, 1662. július 1.). MNL-OL MKL Libr. Reg. (A 57), vol. 10, fol. 822–824. Lessenyei nádori protonotáriusi működésére *uo.*, vol. 13, fol. 453–457 (1661. december 15.); vol. 19, fol. 27–29 (Pozsony, 1666. április 9.); *uo.*, vol. 13, fol. 450–453 (1667. január 19.).

¹²⁷ 1664. május elején és július végén. NAGY Iván, *Királyi, nádori és némely más nevezetes levelek Nógrádhoz (1663–1666) = Magyar Történelmi Tár*, 10(1861), 111–202.

¹²⁸ ACSÁDY 1885, i. m. 162; RÁTH Károly, *Adatok Lessenyei Nagy Ferencz életirataéhoz = Győri Történelmi és Régészeti Füzetek*, 2(1862), 151–157, 155–156.

¹²⁹ FAZEKAS et al. 2020, i. m. n. 3542.

¹³⁰ BOGNÁR Krisztina, KISS József Mihály, VARGA Júlia, *A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777*, Bp., 2002, 127, n. 71.

ventios szolgám; semmi bűnben sem érzi magát részesnek”.¹³¹ Mintegy két évtizeddel lehetett idősebb a költőnél. Wesselényi régi familiárisa, 1655 decemberében már megbízást kap birtokosztály intézésére a Homonnaiakkal, 1661–1662-ben sorra nyeri el a szokásos familiáris birtokadományokat a nádortól, 1663-ból birtokba vezetéséről is van adat.¹³² 1661 nyarán Bosnyák Péter említi nevét titkári munkával összefüggésben.¹³³ Nádori titkárkodásának említése 1667. január végéről is ismert.¹³⁴ Róla ugyanakkor azt is tudjuk, hogy Gyöngyösit követően szintén intéz ügyeket Bécsben, de nem a nádor, hanem özvegye számára. 1667. május elején Széchy Mária vele küldi vissza az „aranybárányt”, néhai férje aranygyapjas jelvényét a rend statútumainak megfelelően. Pottendorfba betérve Nádasdytól kellett megérdeklődnie ezzel kapcsolatos pontos udvari teendőit. Ez nem arra utal, hogy – a költővel ellentétben – járatos lett volna a bécsi bürokrácia útvesztőiben, az udvari protokoll rejtelmeiben.¹³⁵ Vélhetően ezután szegődhetett el Csáky Ferenc kassai főkapitány titkárának. Makay e tisztségét maga Gyöngyösi említi valómásában, csupa olyan történést említve, ami 1670 első felére vonatkozatható.¹³⁶ Csáky Lengyelországba távozta után tért csak vissza Murányba. Makay György az utókorral sem kedvelteti meg magát korábbi ura, Csáky Ferenc ellen tett feljelentésével, őt vádolta ugyanis bebörtönzése miatt.¹³⁷

¹³¹ PAULER 1876, i. m. II, 124, 130, 132–134.

¹³² MAKAY Dezső, *A Csanád nemzetség Waffa és Bogyoszló vonala (Második közlemény)* = *Turul*, 1896, 2, 75–85, 79.

¹³³ Bosnyák Rottalhoz, Kassa, 1661. július 28. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 452. t., 25. sz. (11. d.). A fentebb már idézett levélben Bosnyák egész pontosan arról tájékoztatta Rottalt, hogy a nádor a maga kezével írt, illetve *mások* kezeivel íratott Bécsbe, az uralkodónak pedig Makay („Makay”) Györggyel, ezt a levelet korrekktúrta ő.

¹³⁴ ACSÁDY 1885, i. m. 162, 2. j. (valóban téves datálással PAULER 1876, i. m. I, 81). Sajnos dátum nélküli feljegyzés titkári munkavégzéséről: „Makaj Uram, kérem eztet fordítsa meg deákra, de ne éljen abreviaciókkal, mivel magam akarom leírnom; igen szép legibilter írja.” A nádor utasítását az uralkodóhoz intézett levele fogalmazványán közli: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *„A hazaszeretnek és a haza veszedelmének megjelenítése Wesselényi Ferenc leveleiben” = A politika műfajai a régi magyar irodalomban*, ReBaKucs-konferencia, Gyula, 2005. május 25–28., előadás kézírata (online: <http://iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK>), 5, 30. j.

¹³⁵ „Makai uramtól az aranybárányt felküldöttem, kérem Kigyelemedet, igazgassa abban is, úgy tudhassa rendesen véghez vinni. Meghagytam ő Kigyelmének, hogy Kigyelmedhez menjen elsőben is Podendorfra” ACSÁDY 1885, i. m. 238, 1. j.

¹³⁶ „...paulo ante fuerat Secretarius Domini Francisci Csaki”. JANKOVICS, SZÖRÉNYI 2016, i. m. 84–92, 90; vö. BARTA M. János, Csáky István (1635–1699) gróf pályaképe országbírói kinevezéséig, Bp., ELTE Diss., 2018, 71–72 is.

¹³⁷ PAULER 1876, i. m. II, 164. Makay a börtönben gutatütést kapott. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 671. t., 1. sz. (12. d.). – Csáky Ferenc szolgálatából Széchy Máriaéba való visszatérésének tényére és körülményeire: ÖStA HHStA Ung. Akt., Spez., Fasc. 323. Konv. A, fol. 60–61, különösen fol. 61v („rursus ad servitium dominae meae gratiosissimae me recepi”). Vö. BENCZÉDI László, *Az 1670. évi tiszavidéki felkelés és társadalmi háttere = Századok*, 109(1975), 509–550, 511–514 (a forrás lelőhelyének közlése 513, 11. j.; másolatát Oross Andrásnak köszönöm).

„*Sieur Secrétaire du Palatin d’Hongrie*”: Gyöngyösi István?

Szögezzük le: teljes(ebb) bizonyosságot – ha egyáltalán – egy módszeres, a kézírásokat is analizáló és rendszerező vizsgálat hozhat majd Wesselényi kancelláriájának, udvarának felépítéséről és működéséről, ami jelen célokat és lehetőségeimet messze meghaladja.¹³⁸ A Wesselényi udvarának hivatali működéséről rendelkezésre álló adatok mindazonáltal azt mutatják, hogy bár a nádortól korántsem állt távol a különféle szükséghelyzetek által diktált improvizáció, az alapvető kompetenciakörök meg voltak határozva, és kitapinthatók különféle reszortmegosztások. Az eddigi tapasztalatok alapján a fennmaradt források ugyanakkor nem nagyon segítik az ilyen irányú vizsgálatokat. Például, mint fentebb láthattuk, a bécsi forrásokban a nádor hadfogadási igyekezete jól dokumentált 1664 elejéről, Gyöngyösi ügyintézői szerepe mégsem derül ki belőlük. Ugyanígy nem említi kamarása bécsi küldetését Wesselényi 1664. január 21-én Rottalhoz írt levelében, ahol 11 pontban foglalja össze a toborzás részleteit, teendőit. Kéri a gróft, hogy tárja mindezt az uralkodó elé, egyúttal kifogásolja, hogy még nem kapott választ I. Lipóttól ez irányú kéréseire. Bár vitathatatlanul a Bécsben ügyködő költő a hírforrása ekkor, egy szót sem ejt Gyöngyösi szerepéről.¹³⁹ Emlékszünk, egy évvel korábban, 1663 januárjában sem említi azon „maga szolgája” nevét, akit Rottal kérésére küldött hozzá, Bory által előkészített, fontosabb ügyeket taglaló levelével.¹⁴⁰

A különféle feladatkörök szemrevételezése alapján nem tűnik valószínűnek, hogy a nádor képviselőjében Bécsben egy adott időszakban rendre többen is eljárak volna. Több érv is kínálkozik ez ellen: a hivatalok, az ügyrend, a beadandó iratok elkészítése: mind-mind speciális szaktudást és tapasztalatot igényelt. Nem is beszélve a személyes kapcsolatokról: az eligazodásban, információszerezésben nyilván sokat segített, ha a nádor képviselője személyesen ismeri a tisztviselőket a beosztott koncipistáktól, racionátoroktól és kontrascibáktól kezdve a konzi-liáriusokig, sőt a hivatalok élén álló arisztokratákig, mint például a császári és királyi főhadbiztosig bezárólag. Az sem mellékes szempont, hogy az ő számukra is ismerős arcnak kellett lennie a nádor bécsi hivatalokba bejáratos képviselőjének. Rendre más-más küldött feltünetedezése kevésbé lett volna hatékony. Nem is

¹³⁸ Ennek elvégezhetőségét a már említett OTKA-projekt eredményei fogják biztosítani: „A források modern feldolgozását nemcsak a hagyományos forráskritikai módszerekkel, hanem a digitális hozzáférhetőséggel (CD-Rom, internet) is szeretnénk biztosítani. A kutatási program olyan nagy terjedelmű forrásgyűjtemény (cca. 800 dokumentum) feltárását és kiadását tervezi megvalósítani, amely a magyar forrásfeltáró hagyományokat a modern forrásfeltáró és feldolgozó technikával egyesíti.” Vö. fentebb 66. j. Az alkalmazandó módszertanra: Andreas KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat unter Urban VIII.: Verzeichnis der Minutanten und ihrer Minuten = Archivum Historiae Pontificiae*, 33(1995), 117–167.

¹³⁹ A Zólyomlipcse melletti Lucsatinból (Lucató) írt levele épp egy napon kelt Gyöngyösiével. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 466. t., 47. sz. (12. d.).

¹⁴⁰ Wesselényi Rottalhoz, Zólyomlipcse, 1663. január 12. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 466. t., 34. sz. (12. d.). Idézve fentebb, 102. j.

szólva továbbá arról, hogy akár a Hadbiztosságnál és a Haditanácsnál, akár az Udvari Kamaránál német nyelvtudás nélkül nem igazán lehetett boldogulni, mely tudással nem biztos, hogy mindenki rendelkezett a nádor környezetében, a már felsorolt egyéb kívánalmak mellett. A jelek szerint a Bécsben eljáró Gyöngyösi birtokában lehetett a német nyelv ismeretének.¹⁴¹ Aligha valószínű, hogy Hohenlohe főhadkommisszárral magyarul vagy Cicero nyelvén csevegett volna.¹⁴²

Továbbá szinte biztosra vehetjük, hogy a nádornak (és így a magyar rendeknek) a rutin ügyekre van bejártatott sollicitátora, prokurátora az udvarnál, akit Wesselényinek nem kellett a császárvárosban tartania, az ottani magyar kolónia, hivatalnokság tagjai közül is megbízhatta.¹⁴³ Külön küldöttet fajsúlyosabb, sürgetőbb ügyekben küldött, úgy, ahogy a diplomáciában is szokás volt a korszakban: az állandó követet rendkívüli követ, sőt követek támogatják vagy helyettesítik egy-egy fontosabb probléma megoldásában.¹⁴⁴ Mely ügyek ha nem ritkán adódtak is, oly gyakorisággal talán mégsem, hogy rendre több emberre kellett volna

¹⁴¹ Láthattuk korábban, a bécsi ügyintézés és a német nyelvtudás kívánalma Batthyány Ádám komornijkánál is feltételezték egymást. Vö. fentebb, az 59. j.-nél.

¹⁴² Következésképpen a Martin Léderernek írt, részben boreladásról szóló, német nyelvű levél (Sárospatak, 1696. február 16.) valóban inkább a költőé lehet, mint ungi névrokonáé. Utóbbinak kevesebb lehetősége nyílt a német nyelv elsajátítására. Gyöngyösi monoki és bekecsi szőlőbirtokára lásd Andrassy Miklós káptalani bevallását (1684. augusztus 26.). JANKOVICS, NYERGES, TUSOR 2017, i. m. 252–259, n. 115 (256).

¹⁴³ Nehezen feltételezhető, hogy Wesselényi nem követte volna rendszeresen az udvari fejleményeket, és mindig csak mások alkalmi közléseire hagyatkozott volna, kiváltképpen amikor az udvari magyar kancelláriáról sem számíthatott tudósításokra a kancellárral növekvő feszültségek miatt. A következő adat például inkább tűnik rendszeres hírszolgálat termékének, mintsem alkalmi küldött beszámolójának: „Tegnap jüttek Becz felől ifjú híreim, s mi: 1. A personalissagot Őfölsége az én commendatiomra nézve is kigyelmessen Holgi uramnak conferálta...” (továbbá Zichy Péter Bécsbe érkezett; a zalai főispánságért Batthyány Pál „pénzzel forgolódik”; ugyanazt Nádasdy Ferenc is ambicionálja stb.). Wesselényi Rottalhoz, Teplice (Vágtapolca), 1665. január 23. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 466. t., 73. sz. (12. d.). – A bécsi magyar udvari ágensek témaköre gyakorlatilag feldolgozatlan. Adatok leginkább a 18. századtól kezdve ismertek, az ex-jezsuita Adami Mihály, Keresztúry József, az 1776-os *Ephemerides Vindobonensis* kiadója stb. láttak el ilyen feladatot. Az 1790-es évektől hivatali anyaguk is ismert. MNL-OL 1526 utáni gyűjtemény, Bécsi császári és királyi udvari ágensek iratai 1790–1844 (R 6). Vö. DÁVID Zoltán, IVÁNYI Emma, KOMÁGHY Miklós, *Gyűjtemények Bp.*, MOL, 1956 (Levéltári alapleltárak I. Országos Levéltár, 10), 59.

¹⁴⁴ Szemléletes példa 1631/1632-ből, hogy Paolo Savelli állandó császári követet három rendkívüli követ támogatta a svéd támadás elleni segítség kérésében a Habsburgok számára: Federico Savelli, Pázmány Péter, majd Ernst Adalbert von Harrach, és *vice versa* bécsi nunciust Girolamo Grimaldi rendkívüli nunciaturája (vö. CVH II/6, *passim*). 1644/1645-ben, ugyancsak a svéd előretörés, illetve I. Rákóczi György támadása miatt Federico Savelli *ambasciatore ordinario* segélykéréseit Walter von Leslie és Jakusith György missziója segítette. TUSOR Péter, *Jakusith György római követjárása 1644–45-ben, A magyar rendek kísérlete a Szentiszk bevonására a török és az erdélyi protestantizmus elleni fegyveres harcra = Hadtörténelmi Közlemények*, 113(2000), 237–268.

bízni őket. Láthattuk: kifejezett elvárás is volt, hogy Wesselényi a maga emberét küldje fel, anyagi okokból azonban a nádor igyekezett ezt a legszükségesebb esetekre korlátozni.¹⁴⁵

Bécs irányában két személyt tudunk eddig azonosítani a nádor udvarából: a főbenjáró esetekben Bory Mihályt. Róla hamarosan szó lesz még. Az egyéb fajsúlyos ügyintézésben pedig Gyöngyösit. A költő soraiban az tükröződik vissza, hogy nem először kap ilyen megbízást, ironikus megjegyzései inkább az ügytípus sajátosságának szólnak, semmint rácsodálkozás lenne a császári bürokrácia bonyolultságára és lomhaságára. Mindent egybevetve, a „nádori titkár úr”, a „*Sieur Secretaire du Palatin d’Hongrie*” Bécsben ismert, alkalmanként visszatérő figura volt, akit még az – 1664 ősztől Bécsben tartózkodó – francia rezidens is számon tartott a jelek szerint. Bécsi tartózkodását felhasználta arra, hogy az ő révén is erősítse szükség esetére Wesselényi francia orientációját. Vagyis egy bonyolult, disszimulációktól sem mentes játszmába igyekezett a „*Sieur Secretaire*”-t bevonni.¹⁴⁶

Grémonville jelentéseiből az is nyilvánvaló, hogy az 1666 júniusban, majd egy hónap múlva Bécsben intézkedő „nádori titkár” ugyanaz a személy. A többi ismert titkár közül Lessenyeit kizárhatjuk, aligha merete volna elhallgatni Hoher előtt tett, fentebb már többször idézett beszámolójában,¹⁴⁷ hogy 1666 nyarán kétszer is járt a császárvárosban, kiváltképp, hogy titkos tanácsi határozattal tért onnan vissza. Szinte kizárt, hogy a nádori ítélőmesteri feladatai mellett ezt neki kellett volna végeznie. Tenturichra nincs adat, hogy bármiféle küldetést bíztak volna rá, kiváltképpen az udvarban. Karaktere, horvát származása és későbbi pályafutása is bárminemű beavatottság ellen szól, a titkos dolgokról nem tudó hivatalnok képe az ő esetében reálisnak mondható. A régi familiáris Makay különféle fontos megbízatásai dacára az önálló bécsi ügyintézés terén gyakorlatlannak tűnik, s 1666-ban már mintegy ötvenéves. Aligha valószínű, hogy a Titkos Tanácsnál intézkedett, illetőleg gyors egymásutánjában kétszer is megfordult volna 1666. június–július folyamán a császárvárosban, ami a nála jócskán fiatalabb, ekkortájt 29 év körüli Gyöngyösiről sokkal inkább elképzelhető. A murányi udvar ismert szereplői közül még az első számú familiáris, udvari főember Bory Mihály jöhetne szóba. Ő az összeesküvés lelke, valóban lótfut mindenhová a nádor képviselőjében. Későbbi panasa szerint Wesselényi „fekve is küldözte Bécsbe”.¹⁴⁸ Bory nem túlzott, az igazán komoly ügyeket ő intézte az udvarban

¹⁴⁵ Vö. fentebb 102. j.

¹⁴⁶ Vö. TUSOR 2021, i. m.

¹⁴⁷ ÖStA HHSStA Ung. Akt., Spez., Fasc. 295. Konv. D, fol. 11–18.

¹⁴⁸ Kétségkívül a par excellence titkár, Makay György a legvalószínűbb, sőt egyetlen reális alternatívája Gyöngyösinek a „*Sieur Secretaire du Palatin*” azonosításában. Korábban kimutathatóan eljárt Wesselényi más ügyeinek intézésében is, nem csak homonnai küldetéséről tudunk. Lásd Wesselényi leveleit a primáshoz, Szendrő, 1654. augusztus 27. („megérkezvén Makai uram...”); Zólyom, 1657. szeptember 21. („Makai György uramat, főember szolgálmat...”). SZABÓ 2021, i. m. n. 1437 és 6241. – Rottal Jánoshoz fogságából intézett két kérvényéből úgy tűnik, a Titkos Tanács

(is). Nádori főtárgyalói szerepe Wesselényi és Rottal levelezéséből jól adatolható. „Becsületes szolgálmat, praefektusomat, nemzetes Bory Mihály uramat bizonyos dolgokban küldöttem kegyelmedhez, édes fiam uram, szóval izentem általa...” – írta például Pozsonyból, 1661. május 26-án.¹⁴⁹ Elképzelhető, hogy mivel katonaként ő készítette elő a Balassi Imre elleni hadműveletet, ő is szerzett rá engedélyt az udvarban. Az egyedüli, de annál jelentősebb bökkenő övele, hogy Korpona főkapitányát¹⁵⁰ a francia követ miért nevezte volna nádori titkárnak?¹⁵¹

Mindaddig, amíg újabb adat, adatok nem cáfolják meg – ez persze nem zárható ki – azon egyszerű szillogizmus alapján, hogy Gyöngyösi kamarásként titkári feladatokat is ellátott a nádor mellett, és a fentebb közölt levele alapján bizonyíthatóan intézte Wesselényi ügyeit Bécsben az udvarnál, 1666 nyarán Grémonville – aki jól tudott latinul és olaszul – pedig titokban tárgyalt Bécsben a 'Secrétaire du Palatin'-nel, jó okkal feltételezhetjük, hogy Gyöngyösi sokkalta többet tudott a szervezkedésről, sőt annak titkos francia kapcsolatairól, mint amit vallomásaiban állított. Egyébiránt magasabb képzettségével kéz a kézben járó nádori belső

---

befolyásos tagjához szintén lehetett korábbról kapcsolata. MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 671. t., 1-2 sz. (12. d.). Mégsem őt valószínűsítem első helyen, hanem Gyöngyösit, néhány további szempont a fentiek mellett: 1) Arról, hogy Makay önálló küldetésben intézte volna gazdája ügyeit az udvarban, 1667 előtt nincs adat, a költőről viszont van. 2) A francia kapcsolat kiváltképpen kényes és titkos volt, nem valószínű, hogy ennek ismeretében Makayt „elengedték volna” Csáky Ferenc szolgálatába. A fentebb elősorolt további érvek közül külön kiemelem még azt, hogy 1666. június/júliusban kétszer járt a 'Sieur Secrétaire' a viszonylag távoli Bécsben, még hozzá Divény ostroma kapcsán sürgető jelleggel, van tehát egyfajta futár-jellege is az egyúttal érdemibb, nemcsak iratközvetítő udvari ügyintézésnek. Ez nem a „főember szolgálta”, idősebb Makay reszortja ekkoriban, hanem kifejezetten és bizonyíthatóan a nála jóval fiatalabb Gyöngyösi. – 1666. június-júliusra éppen olyan sűrű időszak lehetett Gyöngyösi számára bécsi viszonylatban, mint 1664 januárja, illetve 1663 eleje. Nagyon meglepő lenne, ha valamikor kiderülne, hogy az ekkoriban a Lajtán túl megforduló „magam szolgálja” nem a költő, hanem másvalaki volt a nádori udvartartás tagjai közül. Vö. fentebb 102. j. – Gyöngyösi revideált életkorára lásd a 30. j.-et.

¹⁴⁹ MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 466. t., 24. sz. (12. d.). Lásd még *uo.*, 34. 38–39. 67. 68. sz. – Bory panasztát a nádorra lásd Rottalhoz 1667. május 20-én írt levelében. Említi BENCZÉDI 1974, i. m. 620.

¹⁵⁰ 1665. március 9-én lett kinevezve. Erre és Wesselényi 1666. február 21-ei pátensére, melylyel megbízta a Balassi elleni *operatio* irányításával: MATUNÁK Mihály, *Korpona várkapitányai*, Korpona, Joerges Nyomda, 1901, 46–52.

¹⁵¹ Bory egyszer sincsen nevesítve Grémonville jelentéseiben. Széchy Márián, Vitnyédyn, Iványi Feketén és a „nádor titkárnak” kívül senki más nem tűnik fel bennük Wesselényi környezetéből. Leszámítva persze egy futárt, aki a nádornak a lengyel királyhoz írt válaszáat tudatta a francia követtel a neuburgi herceg lengyel királlyá választásával kapcsolatban. Utóbbi fejlemény a magyar szervezkedés külpolitikai hátterét is új dimenzióba helyezte volna: „Le Palatin d’Hongrie m’a depesché par un exprez la responce, qu’il fait a la lettre que luy avoit escrite la Reyne de Pologne”. Grémonville XIV. Lajoshoz, Bécs, 1667. január 27. BOGISICH 1888, i. m. 85–86, n. cx. – 1666. decemberben vélhetően Bory kézbesíti a nádor és Nádasdy iratait a követnek, Grémonville azonban utalásszinten sem tesz említést személyéről. *Uo.*, BOGISICH 1888, i. m. 78–79 (n. ciii); valamint fentebb 52. j. (Less. vall.).

szolgálat, kamarási beosztása ezt önmagában is erősen valószínűsíti, hiszen ezáltal személye elkülönült a fogalmazványokat gyártó, iratokat szakadatlan másoló titkároktól/írnokoktól. A tudásával, beosztásával párosuló aktivitás azonban valóban nem önjogú, hanem alárendelt és diszkrét szerep. Emiatt és katolikus volta miatt kerülheti el a jelentősebb retorziókat, tudjuk, Balogvár környékén kicsiny birtoka („kevés jószágocskán”) is megmaradt az 1670–1671-es konfiskálások után.¹⁵² Az áruló – Széchy Máriával Gyöngyösihez hasonlóan hírbe hozott – nádori ítélmester sorsának párhuzamba állítása a költőével ugyan méltatlan, de mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy a murányi udvar tagjai közül még a főkolompos Lessenyei Nagy Ferenc is elkerülte a vagyonekhozást, sőt Bars vármegye alispánjaként közéleti pályafutását szintén folytathatta.

Vajon miért maradt Gyöngyösi Széchy Máriával annak pozsonyi és bécsi fogsága, „internálása” idején? Azt tudni lehet, hogy maga nincs a murányi foglyok között, akiket Otto Ferdinand von Volkra helyben hallgatott ki,¹⁵³ őt pedig Lőcsére idézték meg, ahol szeptember 9. körül tett vallomást.¹⁵⁴ A vizsgálatok következő körét az augusztusi kapituláció óta mindvégig fogságban maradó úrnője nem tudta kikerülni. A már októberben megszületett titkos tanácsi határozat alapján 1670 decemberében szekvesztrálták minden ingó és ingatlan javát, és e hónap végén vádoltként perbe idézték.¹⁵⁵ Az 1671. március 9-ére szóló idézésre 60 lovas őrizete alatt érkezett meg Pozsonyba, ahol szintén fogságban maradt. Újabb vallomásának köszönhetően nem kerül a ’iudicium delegatum’ elé, majd júniusban embereivel együtt Bécsbe vitték.¹⁵⁶ Pozsonyban és Bécsben Gyöngyösi is vele van. Ami biztos: amíg úrnője „dolga teljes végben” nem ment, addig ő sem távozhatót mellőle Bécsből, még 1671 decemberében, az őrizet feloldása után sem, ezt tőle magától tudjuk.¹⁵⁷ Ha önként csatlakozott volna úrnőjéhez, ahogyan Acsády Ignác és őutána még sokan írják,¹⁵⁸ ez nyilván nem így történik! Úgy tū-

¹⁵² Leginkább az elhíresült Babaluska falucska, melyet később Andrassy Miklós kedvéért (és vélhetően birtokai koncentrációja végett) adott el. JANKOVICS, NYERGES, TUSOR 2017, i. m. 20–24, n. 7 (24) és 252–259, n. 115 (254).

¹⁵³ PAULER 1876, i. m. II, 164. ssk, 132–134.

¹⁵⁴ Vö. fentebb 43. j. Lásd PAULER 1876, i. m. II, 305–306 is.

¹⁵⁵ PAULER 1876, i. m. II, 203–205 és 232–233. – Murány kapitulációjára és az azt követő fejleményekre lásd még ACSÁDY 1885, i. m. 245–253.

¹⁵⁶ PAULER 1876, i. m. II, 259–260 és 406–408; ACSÁDY 1885, i. m. 252–256. Jegyezzük meg, bár talán felesleges, hogy mind Pauler, mind Acsády, amikor a költő ’de facto’ bebörtönzéséről ír, az nem a költő Gyöngyösi-re vonatkozik. – Pozsonyi vallomásának kiadása: vö. fentebb, 46. j. – Széchy Mária Pozsonyba érkezéséről, majd június 14-ére kitűzött Bécsbe indulásáról lásd még Rottal leveleit I. Lipóthoz, Pozsony, 1671. február 27. és június 13. ÖStA HHStA Ung. Akt., Spez. (Verschwörenakt.), Fasc. 323. Konv. D, fol. 58–59 és Fasc. 324. Konv. A., fol. 80–81.

¹⁵⁷ JANKOVICS, NYERGES, TUSOR 2017, i. m. 18–19, n. 6.

¹⁵⁸ ACSÁDY 1885, i. m. 185–186 és vö. a már idézett biográfiai irodalmat. Pauler ezzel ellentétben még így ír erről: „Széchy Mária, kit június elején cselédjeivel – köztük volt Gyöngyösi István is, a költő – felvittek Bécsbe, és egy vendéglőben fogva tartottak. Senkinek sem volt szabad hozzájönni...”. PAULER 1876, i. m. II, 406.

nik, az 1670. szeptemberi lőcsei kihallgatás az ő esetében sem jelentett teljes és végleges felmentést. Sorsa belső familiárisként a vizsgálati szakaszban is együtt halad Széchy Máriaéval. Mozgásában mindazonáltal kevésbé korlátozott, 1671. május derekán úrnője őt küldi Bécsbe Johann Paul Hoher udvari kancellárhoz, hogy Rottal János után őneki is elpanaszolja helyzetét, és segítségét kérje kiszabadulásában, lefoglalt javai visszaszerzésében.¹⁵⁹ Gyöngyösi jövője ugyanúgy az úrnője és az udvar között létrejött megegyezéstől függött, mint végső soron Lessenyei Nagy Ferencé is. Utóbbira a költő az utókorral ellentétben¹⁶⁰ egyáltalán nem tekintett páriaként, sőt jogi szaktudását Andrassy Miklós figyelmébe ajánlotta 1674. májusban.¹⁶¹ Úgy tűnik, személyes kapcsolatuk jó lehetett. Lessenyei ugyan rá vallott, de csak egy, a kortársak előtt nyilvánvalóan ismert dologban, és mindössze tisztségénél fogva említi.¹⁶²

Lássuk hát, mi is történt! Már a pozitivisták szakirodalom hozza azt az adatot, hogy 1670. augusztus elején balogvári kapitányként – Murány mellett ez volt Széchy Mária másik hadászati valamilyest értékelhető vára – Gyöngyösi parancsot kapott az ellenállás szervezésére, katonák fogadására.¹⁶³ Ez bizony végképp nem passzív szerep a rendi szervezkedésben.¹⁶⁴ A volt nádori ítélőmester saját szerepét sem elhallgatva részletezte vallomásaiban a védelmi előkészületeket. Elmondása szerint mihelyst Széchy Mária értesült arról, hogy a füleki és

¹⁵⁹ Széchy Máriaának a költő küldetését említő, 1671. május 17-ei levelét ACSÁDY 1885, i. m. 255, 2. j. „bécsi titkos levéltár” megjelöléssel hozza, közelebbi jelzet nélkül. Az iratot azonban egyelőre nem találtam. A Rottalhoz írt levél (Pozsony, 1671. április 23.) lelőhelye: ÖStA HHStA Ung. Akt., Spez. (Verschwörenakt.), Fasc. 323. Konv. D, fol. 156–157. Vö., NAGY 1897, i. m. 438 is.

¹⁶⁰ Lásd mindenképp PAULER jellemzését (1876, i. m. I, 75–77).

¹⁶¹ „...akarnám, ha Lessenei Nagy Ferenc uramnak is írna egynéhány szóval, hogy ha miben ő kegyelméhez recurrálnak a kegyelmed dolgaiban, lenne segítséggel, mert amely rendetlennek látom én a jószág állapotját, afféle emberek nélkül nehéz leszen jó rendben venni az osztályt; ökegyelme sok ideig lévén ítélőmester s tudván az olyan dolgoknak rendit, szolgálhat” JANKOVICS, NYERGES, TUSOR 2017, i. m. 36–43, n. 12 (41).

¹⁶² Korábban sem látszik elhatárolódní tőle, sem pedig a szintén „bűnbánó” Szenthe Bálinttól: „azminthogy ha Nagy Ferenc uramnak megadták mindennemű javait, megadják Ö nagyságának is... Írtam ennek előtte Nagy Ferenc, Nagy Mihály, Szenthe Bálint és Baloghi Gáspár uram dolgaiban, nem kétlem, vette kegyelmed levelemet.” JANKOVICS, NYERGES, TUSOR 2017, i. m. 18–19, n. 6. Széchy végül nem kapta vissza birtokait.

¹⁶³ PAULER 1876, i. m. II, 124.

¹⁶⁴ PAULER monográfiája (1876, i. m. I, 305–306) azt viszont tévesen állítja, hogy a költő az úrnője követeként részt vett az 1670. január 24-ei kassai gyűlésen, melyet az udvar előzetesen betiltott. Közlése Thaly Kálmánra megy vissza, aki az adatot téves összefüggésben közli és interpretálja, valójában a hevesi helyettes alispán és nem a költő Gyöngyösi és társai fogságukból Szelepcsény primáshoz intézett kérelmének jegyzetként (JANKOVICS, NYERGES, TUSOR 2017, i. m. 393–394). Vö. THALY Kálmán, *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez I. A bujdosók és Thököly kora (1670–1700). Toldalék: XVI. levél Gyöngyösi Istvántól (1663–1703)*, Pest, Athenaeum, 1872, 305–306. Arra, hogy itt a „hevesi” Gyöngyösiről van szó, lásd SZEDERKÉNYI Nándor, *Heves vármegyének története Eger vára elestétől visszavételéig, 1596–1687* (Heves vármegye története, 3), Eger, Érseki Lyceum Nyomda, 1891, 96; SZABÓ 2010, i. m. 314.

szendrői végvárok katonasága megkezdte a murányi és balogi javak megszállását, pénzt adott katonák toborzására, két tisztet küldött Zólyomlipcsére, a szabad préda lehetőségét is felajánlva, sőt ezüstneműjét is pénzzé akarta tenni. A balogvári kapitánynak, vagyis Gyöngyösinek maga Lessenyei adott hasonló utasítást: „a balogi kapitánynak is meglett hagyva általam gyalogosok hasonló toborzása”. A parancsot azonban hamarosan, „a következő vagy a harmadik napon”, visszavonták. Murány védelmére ugyanakkor nemeseket és katonákat gyűjtöttek a várba, majd elrendelték, hogy a „rustici” az utakat vágják be, alkalomadtán pedig támadják oldalba az ostromlókat.¹⁶⁵ Továbbá a hódolt falvak képviselőit Egerbe küldték, hogy védelmet kérjenek, amennyiben német katonaság menne rájuk,¹⁶⁶ illetve fontolóra vették, hogy a parasztsággal megtámadtadják a csapatok után vonuló tüzérséget.¹⁶⁷

Engedjük el itt a történetet, ami főbb vonalaiban különben is ismert Pauler elbeszéléséből.¹⁶⁸ Mindazonáltal érdemes volt nálánál alaposabban elidőzni a részleteknél, hiszen kiderül, hogy Gyöngyösi legkevesebb 2-3 napig tevékeny részese volt a védekezés szervezésének a Szendrő irányából bevonuló Habsburg-katonasággal szemben. Előjárói utasításának engedelmesskedett ugyan, de nyilván lehetősége nyílt volna Szendrőre menni és ezzel kinyilvánítani hűségét az uralkodó iránt. Nem tette, és ez elégségesen magyarázza sorsának alakulását, gyakorlatilag internálását úrnője mellett. Gyöngyösi hasonló bajba kerülhetett ekkor, mint majd fog, amiért Andrassy Miklós és Gömör vármegye követeként járt Thökölynél, illetve a fejdelem uralma alá került Krasznahorkán maradt: a Szepesi Kamara nem törődve a vármegye közbenjárásával, azonmód elrendelte

¹⁶⁵ „Quare et potissimum ubi domina palatinissa subintellexisset praesidiarios Fülekienses et Szendereóvienses invasuros bona Muraniensia et Balogiensia, ibidemque quarteria sua posituros, aliquot centenos equites ita et pedites pro defensa sua et bonorum suorum se conducturam suasu quoque meo resolvebat, sicut per fratrem meum Michaellem Nagy Lesseney in hunc finem certam aliquam pecuniam toties fatis Stephano Szobonia et altero Stephano Achay pro conductione militum assignandam Lipcham trasmiserat, destinatis quoque duobus decurionibus ... pro conducendis peditibus, cum oblatione liberae praediae, sed et capitaneo Balogiensi per me similis peditum conductio iniuncta erat. Et ut tanto melius eadem domina palatinissa defensionis suae prospicere possit, totam suam argentariam in pecuniam convertere statuerat, sicut iam res erat etiam in procinctu. Nihilominus mutatis ex certis relationibus sequenti vel tertia die consiliis haec omnia revocavimus, defensionis nihilominus arcis providebamus, notatos vel aliquo modo suspectos et hincinde latitantes nobiles et milites in arcem pro subsidio inducendos quaerebamus, erga rusticos ad obstructionem viarum proprio motu resolutos permisisse nos habebamus, alios vero ut in casu oppugnationis arcis a latere ex sylvis impetant, et distraherent militem Germanum studio disponebamus.” PL AS Act. Rad., Classis V, n. 57, fol. 31–32.

¹⁶⁶ „Subditos Turcis tributarios instruabamus, quatenus per se incessanter adeant Turcas Agrienses...” *Uo.*, fol. 32.

¹⁶⁷ „... utrum esset consultum concitare rusticos praeficiendo illis aliquos duces ad invadendam ex montibus artilleriam suae maiestatis, quae castra sequebatur”. *Uo.*

¹⁶⁸ PAULER 1876, i. m. II, 124–125.

csekélyke javai árestálását.¹⁶⁹ A nyílt, de gyorsan abbahagyott 1670. nyári zendülésben való részvétele mellett a kortársak is nyilván vélelmeztek róla még ezt-azt, hogy Bécsbe, Lengyelországba járó nádori, nádornéi kamarásként vajon mire lehetett rálátása. Olyan viszonyok között, amikor még az esztergomi érsek, egyébiránt a Habsburg-berendezkedés megkerülhetetlen hazai exponense szintén gyanúba került,¹⁷⁰ sőt Hocher kancellár még titkos tanácsos kollégája, Rottal János ellen is nyomoztatott,¹⁷¹ nyilván a költő sem volt mentes különféle feltételezések-től, és ez a gyanú túlmehetett azon, mint amit tanúkénti beidézése mutat számunkra.

Gyöngyösi nyilván nem lehetett híján a jól forgatott érveknek ekkori védekezésében. Láthattuk, ügyesen taktikázott lőcsei vallatásakor, 1670 szeptemberében. Egészen biztos, hogy nem ez volt az egyetlen alkalom, amikor magyaráznia kellett bizonyítványát. Ilyen irányú készségeiről javai 1685-ös, említett konfiskálása kapcsán alkothatunk képet, ahol az ellene tételesen megfogalmazott vádak, miszerint követségben ('ablegatione') Thökölyhez utazott, illetve Krasznahorkán ténylegesen Ófelsége ellenségei között maradt, és velük kapcsolatot ápolt („idem actu in Krasznahorka inter suae maiestatis sacratissimae hostes resideret, consortia cum iisdem foveret”), hosszasan és találékonyan fejtegeti ellenérveit az uralkodó érdekében párhuzamosan végzett szolgálataival, illetve hozakodik elő a követjárás úgymond kényszerű jellegével („mely alól eleget ügyekeztem is megmenekednem, de annak semmi úttal nem lehetett szerit tennem...”).¹⁷² Egy sem

¹⁶⁹ A Kamara szigorú hangvételű utasítása Kassa, 1685. május 30.: JANKOVICS, NYERGES, TUSOR 2017, i. m. 262, n. 117. Gyöngyösi három nappal korábban kelt hosszás védekezését (*uo.*, 80–82, n. 31.) a jelek szerint nem fogadták el, és a zár alá vétel valóban végbemehetett. Az elrendelés név szerint történt, miközben a csetneki járás „rebellisei” ellen már nyolc nappal korábban intézkedtek. A lefoglalás mindazonáltal nem tarthatott sokáig, 1686. július 27/29-én Gyöngyösi már tizedügyben levelezik a Kamarával. *Uo.*, 85–86, n. 33 és 263, n. 118. A kapcsolatra Thökölyvel kontextusba helyezve és további adatokkal, illetve a költő május 27-ei levelének előközlésével: JANKOVICS József, *Adalékok Gyöngyösi István és Thököly Imre kapcsolatához = A Stollwerk, Stoll Béla 80. születésnapjára*, szerk. Ács Pál, Székely Júlia, Bp., Balassi, 2008, 40–43.

¹⁷⁰ Nem is teljesen alap nélkül, vö. TUSOR Péter, *Szelepcshény György és a „Wesselényi-összeesküvés” (Egy nunciusi jelentés forrásértéke)*, 2021, s. a. (*Levéltári Közlemények*).

¹⁷¹ Mint már utaltam rá, Lessenyei 1671. októberi bécsi beszámolója alapvetően Rottal szerepére van kihegyezve. ÖStA HHStA Ung. Akt., Spez., Fasc. 295. Konv. D, fol. 11–18. „Tractabat dominus Rottal etiam cum domino Teleki in secreta audientia, sed quid et de qua re concluderit, certe scire non potui...” – állította többek között (fol. 17r).

¹⁷² Lásd az ímént a 169. j-ben idézett forrásokat és tanulmányt. Gyöngyösinek több lehetett a rovasán, mint amit levelében bevall, illetve nem véletlenül menti magát hosszasan. Gömör vármegye ugyanis rajta kívül Jánoki László és Zabreczky László mellett is közbenjár, és a költővel ellentétben utóbbi megmenekült a konfiskálástól (vö. i. m., 262, 2. j.), és csupán figyelmeztetést kapott. A Kamara levele 1685. május 28-án a vármegyéhez, JANKOVICS, NYERGES, TUSOR 2017, i. m. 260–261, n. 116. is. – A Kamara itt említi Gyöngyösi levelét is követségéről, ami csak az előző napi levél lehet (n. 31.), a konfiskáló rendeletet tehát már védekezése ismeretében hozták meg, hiába kérte a költő a maga ironikus módján legalább halasztást: „Ha arra érdemes leszek, hogy confiscáltassék, jövődöben is végben vitetheti az Nagyságod és Kegyelmetek...” (82).

nem elkötelezett, a száműzetést is vállaló „kuruc”, egy sem nem császárpárti, „labanc”, hanem a mindenkori hatalmi realitásokhoz igazodni tudó, pontosabban kényszerülő magyar rendi/nemzeti attitűd bontakozik ki egyre inkább szemünk előtt magatartásában.

A szemügyre vett adatok és interpretációik afelé mutatnak, hogy a radvánci, füleki ’alter egói’-ról leválasztott költő Gyöngyösi maga is tevékenyebb részese lehetett a mintegy 350 évvel ezelőtti eseményeknek, mint eddig gondolni lehetett. Pedig lehetett volna gondolni, fűzzük hozzá zárásképpen, és kissé bizarr tudománytörténeti csattanóként, hiszen nemcsak a francia követ jelentései voltak publikálva már 1888 óta, hanem Gyöngyösi fentebb betűhíven közölt, a vizsgálat kiindulópontjaként szolgáló 1664. január 21-ei levele is. A költőnek a 19. századi közvélemény előtt jószerével töretlen nemesi, nemzeti romantikus nimbusza okán az autográf kéziratot bemutatták az 1879. évi székesfehérvári országos kiállításon. Kevés kora újkori forrás dicsekedhet hasonló figyelemmel. Még abban az évben megjelent nyomtatásban¹⁷³ – hogy azután másfél évszázados Csipkerózsika-álomba merüljön.

Epilógus

Gyöngyösi István és a híres-hírhedt Grémonville lovag jelen forrásviszonyok között vélelmezhető, sőt valószínűsíthető bécsi találkozója izgalmas történeti momentum. A költő egyéb adatok mentén körüljárt szerepét a Wesselényi-összeesküvés – mondjuk így – „bonyolításában” nemcsak új megvilágításba helyezi, hanem rögvest a nemzetközi diplomácia dimenziói közé illeszti, ha csupán egy pillanatra is. Kevésbé tűnik izgalmasnak, de a biográfia szempontjából ugyanúgy fontos eredmény a költő elhelyezése a murányi udvarban. Továbbá annak az ügyintézői, alkalmi bécsi ágensi, prokurátori szerepnek a feltárása, amit Gyöngyösi a nádor számára ellátott, és mely szerep egyúttal segít értelmezni, konkretizálni a *Murányi Vénus* írásának körülményeiről általa írtakat.

A Wesselényi Ferenc szolgálatában szerzett tudását és tapasztalatait, kapcsolati tőkét később Andrassy Miklós szolgálatában is hasznosította, mind a pozsonyi kamara mellett, mind ismételtén Bécsben:

¹⁷³ KÁROLY János, *Oklevelek gróf Nádasdy Ferencz nádasd-ladányi levéltárából*, Bp., Franklin Nyomda, 1879, 49–50, n. XXI. A kiadás elég sok hibával (itt is megjelenik „Márkus Pió”) és téves, 1669. évi datálással történt, mely a kétségkívül cirkalmasan írt ’4-es szám derekas félreolvasása. – A budatétényi esperes-plébános még agárdi állomáshelyén rendezte a nádasd-ladányi levéltárat. A Franklinnál, címirata szerint a „székesfehérvári országos kiállítás alkalmából” megjelentetett, a levéltár rövid ismertetését és 27 dokumentum közlését tartalmazó kötet nem volt ismeretlen a történeti kutatás számára. Acsády Ignác a költő Gyöngyösire – miként fentebb is – rendre alapirodalomként idézett Széchy-monográfiájában innen használja a murányi vár 1670. augusztus 10-ei kapitulációs okmányát (kiadva pár oldallal a Gyöngyösi-levél után, 53–56, n. XXIV). Vö. ACSÁDY 1885, i. m. 249, 1. j.

Én tegnapelőtt gyöttem le Bécsből... (úgy tesztvén kancellárius uramnak) exhibeáltam az aulicán [az Udvari Kamarán] az itt való nemes kamera [a Pozsonyi Kamara] opinióját, s magamnak a Pongrácz urakkal hátralevő dolgokra nézve is el kelletvén győnöm, bíztam egy böcsületes ember juris doctorra, doctor Strell uramra, aki mind kancellárius uramnak, mind Zichy uramnak nagy ösmeretségében vagyok, s nekem is régi jóakaró uram... minthogy úgy gondolkodik kancellárius uram felőle, hogy a Delegatorium Judiciumra (mely mostan is continuáltatik Bécsben, ugyan ő nagysága lévén praesese), transmitáltatik az aulicárúl azon dolog (noha némelyek azt mondják, hogy nem), ha ugyan oda találnák transmittálni, és ott revideáltatnék újonnan, s valami újabb objectiók történnének emergálni, lenne mindazokra kinek megfelelni, mind az aulicán urgeálni, informáltam is én mindenképpen azon dologban azon doctor Strell uramat.”

E jól ismert, Badics Ferenc által már 1913-ban publikált hiteles sorok 1673 augusztusából a költő többi, 1673–1674-ben írt hasonló tárgyú levelével egyetemben messzemenően rimelnek a fentebb olvasható 1664. januári levélre.¹⁷⁴ Igazolhatóvá válik, hogy Gyöngyösi bécsi „államigazgatási” tapasztalatai az eddig ismertnél jóval korábbi keletűek: 1664. elején éppúgy bejáratos már a főminiszter Porzia herceghez, Ferdinand von Hohenfeld főhadbiztoshoz, mint egy évtized múltán az udvari magyar kancellár Pálffy Tamáshoz, Zichy István volt kamarai elnökhöz, valamint a pozsonyi kamara tanácsosaihoz. Gyöngyösi 1670-es évekbeli ténykedését elemezve Badics rendre költő-ügyvédről beszél.¹⁷⁵ Látjuk azonban, hogy különféle ügyintézése, szép latin szóval prokurátorkodása, avagy régi magyaros szóalakban prókátorkodása nemcsak krasznahorkai, hanem már murányi szolgálata alatt is feladata volt. Sőt olyannyira, hogy jelen állapot szerint saját maga ebben a szerepkörében szólal meg először a történelem lapjain.

Tőle magától tudjuk, hogy nem volt jogász („licet nullus essem iurista”),¹⁷⁶ nincsen nyoma annak, hogy egyetemi jogi tanulmányokat folytatott volna. Szemlátomást alapos ismereteire ugyanúgy tehetett szert, mint fentebb többször emlegetett kollégái: a szintén bölcsész végzettségű Lessenyei Nagy Ferenc, illetve Tenturich István. Előbbinek nádori ítélmesterként szerzett tapasztalatait épp Gyöngyösi ajánlotta, Tenturichról pedig bárói diplomája említi, hogy jogi képzettségre alsóbb fokú bírók mellett működve tett szert.¹⁷⁷ Amikor tehát a Murányban, Krasznahorkán és Csetneken élő költő Gyöngyösit gömői prókátornak ne-

¹⁷⁴ JANKOVICS, NYERGES, TUSOR 2017, i. m. 20–53, n. 7–16 (az idézet: 32–35, n. 11 [32]).

¹⁷⁵ BADICS Ferenc, *Gyöngyösi István ismeretlen levelei = Irodalomtörténeti Közlemények*, 23(1913), 67–73 és 75.

¹⁷⁶ SZABÓ 2018, i. m. 662 (49. j.) A közreadó a kijelentést a forrás egészének tartalma alapján igen helyesen a *captatio benevolentiae* részének tartja.

¹⁷⁷ FAZEKAS 2018, i. m. 353. Még a 18. században is lényegében hasonló módon lehetett szert tenni jogász ismeretekre, a jogi szakképzés mértéke és minősége elhanyagolható volt. GRÜNWALD Béla, *A régi Magyarország*, Bp., Osiris, 2001 (Millenniumi Magyar Történelem), 234–235.

veztük és nevezzük most is, azt nemcsak azért tesszük, hogy szemléltetően elkülönítsük ungi fiskális hasonmásától, hanem azért is, mert – a kor fogalmai szerint – ’in actu’ az is volt.¹⁷⁸

Bécsi ügyintézése színvonalát, jogi relevanciáit mutatja, hogy 1673 nyarán továbbvitelüket nem másra, mint a bécsi egyetem ’Natio Hungarica’-jának prokurátorára, Adam Ignaz Strellre bízta,¹⁷⁹ akivel sorai tanúsága szerint a költő régi, szorosabb kapcsolatban állhatott. Hogy ez a kapcsolat honnan ered, illetve Gyöngyösi hol és mikor szerezte szembetűnő jogi tájékozottságának, gyakorlatának alapjait, jelen forrásviszonyok között eldönthetetlen.¹⁸⁰ Jelen közleményben (újra)feltárt 1664. évi levele alapján viszont az már megválaszolható, hogy új patrónusa, Andrassy Miklós számára is értékes császári és királyi udvari ügyintézési gyakorlatát és kapcsolatrendszerét igazolhatóan Wesselényi Ferenc nádor mellett titkári feladatokat is ellátó kamarásaként kapott megbízatásainak köszönhetően mélyíthette el, építhette ki. Miként irodalmi és klasszikus műveltségét, e tevékenységét is végső soron a jezsuitáknál végzett tanulmányai alapozták meg Gyöngyösinek – fűzzük hozzá legvégül. A nádori udvar e tanulmány lapjain megjelenő összes (férfi)szereplője: Bory, továbbá Bosnyák, Lessenyey, Makay, Tenturich, vagyis a rekonstruált titkárság valamennyi munkatársa, és fiaival együtt maga Wesselényi, kivétel nélkül mindenki a Társaság atyáinál tanult.¹⁸¹ A magyar

¹⁷⁸ Nyilván nem vármegyei tyúkperekben életvitelszerűen ügyvédkedő prókátorkodásról van szó. Jegyezzük itt meg, hogy a fentebbi és több hasonló prokurátori levelet feltáró Badics Ferenc tartalmuk alapján a költő jogi tanulmányait és „patvaristáskodását” egyaránt hosszú évekre vizionálta, 1645–1650 között. BADICS 1908, i. m. 206.

¹⁷⁹ A modori születésű Strell Ádám Ignác, írjuk nevét magyarosan is – bár nem biztos, hogy ezt ő maga valaha is megtette –, 1653-ban immatrikulált a bécsi egyetemen, doktori fokozatát 1657-ben szerezte, de a bécsi *Collegium Doctorum* közé csupán 1674-ben jegyezték be a nevét. 1666–1670–1674-ben sorban háromszor választották meg a bécsi egyetemi magyar közössége prokurátorának. 1678-ban magyar nemességet kapott (Trencsén vármegyében inskribálták), de következő évben meghalt pestisben. A hiteles adatok a bécsi egyetemi levéltárban megőrzött hagyatékából származnak, a *Királyi Könyvekben* hiába keressük nemesítését. Vö. Béla P. SZABÓ, *Ungarstämmige Mitglieder des Doktorenkollegiums der Wiener Juristenfakultät vor den Universitätsreformen Maria Theresias = Journal on European History of Law*, 4(2013), 1, 33–51, 40–41.

¹⁸⁰ Az egyetemi tanulmányok kizárhatók. Mint tudjuk, 1667-ig Nagyszombatban nincsen jogi képzés, leginkább Bécs jöhetne szóba, de ennek nincsen anyakönyvi nyoma. Sem a *Hauptmatrikel*-ben (ott Strell sem szerepel), sem a *Natio Hungarica* saját matrikulájában, ahol viszont már megtaláljuk a Modorból elszármazott hallgatót. Az *Universitätsarchiv Wien Natio Hungarica* kiadatlan 2. kötetének adatsorát P. Szabó Béla jogtörténész bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök. A Strell–Gyöngyösi-viszony alapjául minden valószínűség szerint a költő bécsi küldetési szolgálhattak. A *Hauptmatrikel* magyar adataira 1650–1670 között: KISSNÉ BOGNÁR Krisztina, *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789*, Bp., ELTE Levéltára, 2004 (Magyarországi Diákok Egyetemjárása az Újkorban, 13), 106–129.

¹⁸¹ Rá nincs anyakönyvi adat (a nagyszombati bejegyzések 1618–1625 között hiányoznak), a szakirodalom állítja egyöntetűen nagyszombati tanulmányait. Lásd legutóbb: JANKOVICS 2007, i. m. 129; Wesselényi László szepesi és Ádám nagyszombati tanulmányaira szintén JANKOVICS József, *Wesselényi Ferenc nádor és a festő Spillenberger János. Egy főrangú temetés művészeti vo-*

művelődés történetében közülük leginkább nyomot hagyó költő esetében a hasonló iskolázottság jószerével eme tény ismeretében biztosra vehető.¹⁸²

A nádori udvarban elfoglalt helye politikai aktivitását tekintve valahol Makay és Tenturich között van Gyöngyösinek. Nem az a teljesen passzív, hivatalnoki szerep az övé, mint amilyennek például Tenturiché látszik jelen forrásviszonyok között. Kamarási beosztása, balogvári kapitányi kinevezése nemcsak ténykedésében, mint például az ellenállás szervezése 1670. augusztus első napjaiban, hanem a felelősség vállalásában is magasabb pozícióba helyezte. Gyöngyösi viszont teljes mértékben elmondhatta volna magáról azt, amivel Lessenyei védekezett, és ami utóbbira egyáltalán nem volt igaz, ám mégis hozzájárult megmeneküléséhez: „előljáróim által késztetve... igyekeztem szándékaikat követni” („per principales meos... adhibitus... conabar... vota ipsorum exequi”).¹⁸³ De közel sem voltak, vagy lehettek, például szerény anyagi viszonyai, illetve részben fiatal kora miatt is olyan ambíciói, mint akár Bosnyák Péternek, aki például – láthattuk – Rottal Jánossal is intenzíven levelezett különféle ügyekben,¹⁸⁴ nem beszélve Lessenyei Nagy Ferencről.¹⁸⁵ Szemlátomást habitusa sem közelített az övékéhez. Velük ellentétben a költőnek csupán egyetlenegy, a fentebb közölt írása maradt ránk Rottal jól megőrzött anyagában, az is kenyéradó gazdájának, Wesselényi Ferencnek szól.

Viszont a magyar Ovidius ezen egy szem autográf levele megfelelő motivációt jelentett jelen tanulmány megírására. Mely tanulmány voltaképpen nem más, és nem is kíván más lenni, mint e misszilis és a két Grémonville-*dépêche* által alkotott adatkeresztmetszet történeti, művelődéstörténeti kontextusba helyezése.¹⁸⁶

---

natkozásai és utóélete = Ars Hungarica, 35(2007), 2, 239–254, 240; Ádám matrikulái: FAZEKAS et al. 2020, i. m. n. 5478.

¹⁸² További érvek és adatok Gyöngyösi nagyszombati jezsuita gimnáziumi és egyetemi tanulmányai mellett: TUSOR 2021, i. m.

¹⁸³ Részletesebben: „In praescriptis actionibus id non diffiteor, quod me ostenderim serium et realem, sed non fui principalis earundem et immediatus autor (hoc enim excessisset meam modicam conditionem) aut inventor (licet quidem saepissime inventis aliorum fortuito quondam casu nonnulla addere solebam) vel ex praeconcepita malitia motor, verum per principales meos superius recensitos, ad quos obligationem habui, et sibi adhaerentes interessatos ad id pro instrumento duntaxat executivo adhibitus, vel ex exhibita erga eos observentia et reverentia ac iisdem complacendi studio, augendoque meo apud eosdem credito et existimatione ac gloria, aut vero ex metu in me tanquam strictissimo iuramento iisdem devinctum, et postea etiam apud ipsos suspectum cadente conabar per fas et nefas cum aliqua intemperata praesumptione et temeritate vota ipsorum exequi.” Lessenyei lócse vallomásának végén. PL AS Act. Rad., Classis V, n. 57, fol. 42. Pauler interpretációjában: „...kötelességem volt uramnak, a nádorának, Zrínyinek, szövetségeseiknek engedelmeskedni. Én eszköz voltam kezükben, mert le voltam irányukban kötve, tiszteltem őket...” PAULER 1876, i. m. II, 164. ssk.

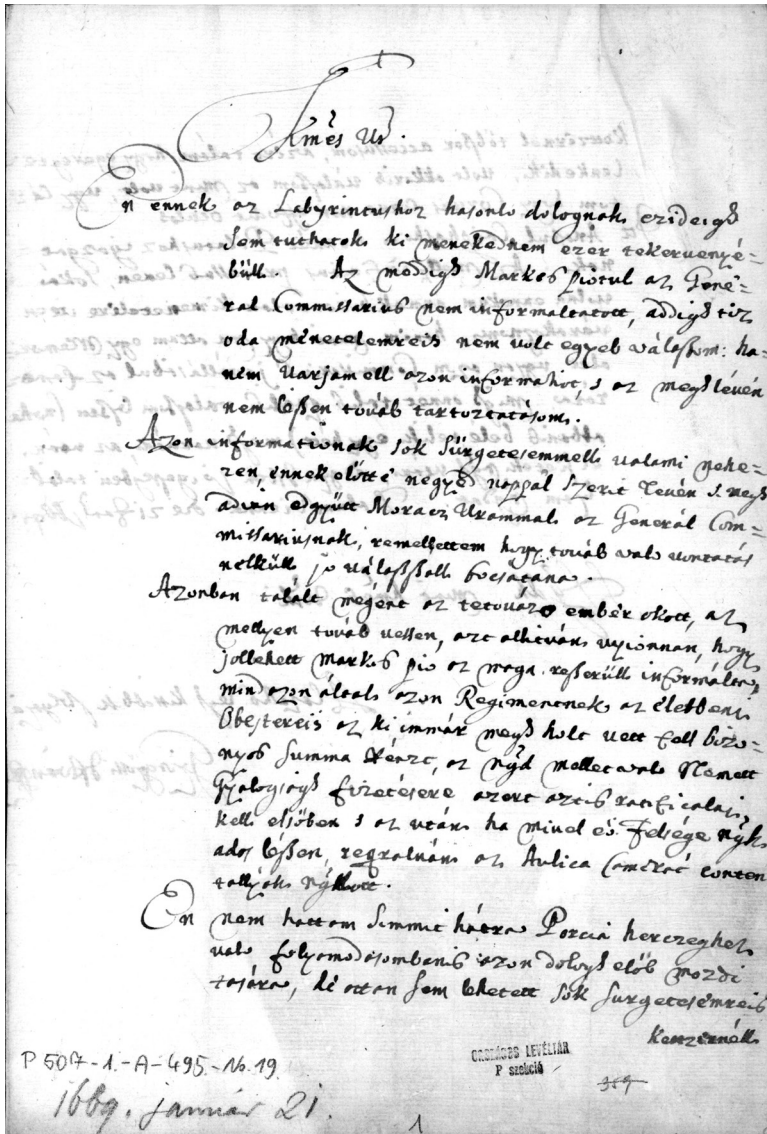
¹⁸⁴ MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 452. t., n. 1–35 (11. d.).

¹⁸⁵ MNL-OL Nádasdy cs. lt. (P 507), 1/A, 625. t., 1–11 sz. és 653. t, 1–2. sz. (17. d.).

¹⁸⁶ A szerző a Moravcsik Gyula Intézet (ELKH) tudományos tanácsadója és az MTA-PPKE Fraknói Kutatócsoport vezetője.

Melléklet

Gyöngyösi István autográf levele
(Bécs, 1664. jan. 21.)

Tusor, Péter

**„*Sieur Secrétaire du Palatin d’Hongrie...*”
The role and place of István Gyöngyösi, the „Hungarian Ovidius”
in the Court of Murány and in the Wesselényi-conspiration**

The research related to the 350th anniversary of the Wesselényi conspiracy’s launch and its reprisal is the genesis of this paper. The Hungarian poet István Gyöngyösi’s (1629/1630–1704) earliest known *missilis* from 1664 is being analysed regarding history and literary history. Taking the poet’s well documented procuratorship of Vienna and his administrative work into consideration, the next subchapter interprets the diplomatic report of Jacques Bretel de Grémonville, knight of the Order of Malta and French resident of Vienna (1664–1671), in which the secret of palatine Ferenc Wesselényi (“*Sieur Secrétaire du Palatin d’Hongrie*”) and the confidential negotiations with him are mentioned. By re-analysing and re-organising the already known data, the parallel examination of the hearing techniques endeavours to understand the so called Hungarian Ovidius’s role in the feudal coup. Analogies of the aristocratic court depict Gyöngyösi’s chamberlain position and duties within Wesselényi’s court in Murány Castle (today Muránsky hrad, Slovakia). His colleagues conducting similar duties in the palatial administration are also accounted for. Based on the cross-check of various roles and secretarial characters and on the further examination of the participation in the coup, the suspicion is becoming stronger that the palatial secretary who negotiated with the French resident was the poet himself. The observations, new data and aspects found through the identification of the “Secretary of Hungary’s Palatine” appearing in the *dépêche*-s of Grémonville highlight the biographical details enquiringly researched since the Piarist writer András Dugonics (1740–1818) yet led one astray.

Keywords: early modern Hungarian history, early modern Hungarian cultural history, early modern Hungarian literary history, history of the Wesselényi conspiracy, history of the early modern Habsburg Court.

Boros István

A váci szemináriumi könyvtár kezdete és a váci Gutenberg-töredék

A Váci Egyházmegyei Könyvtár létrejötte különbözik más, 18. vagy 19. századi alapítású nagy egyházi gyűjteményekétől, amelyek egy vagy két főpap, érsek vagy püspök szisztematikus könyvgyűjtésének eredményei, s amelyeknek ősnymtatványokban gazdag állományuk van. Példaként említhetjük a 18. századból báró Patachich Ádám (1776–1784) és gróf Kollonitz László (1787–1817) érsekeket vagy a 19. századból Pauer János (1878–1889) fehérvári püspököt, akik magánkönyvtáruk adományozásával hozták létre egy egyházmegyei könyvtárat. Jóllehet Vácnak is voltak nagy műveltségű és könyvgyűjtő püspökei, ám könyveikkel csak részben gazdagították a Váci Egyházmegyét. Migazzi Kristóf püspök (1756–1757 és 1762–1786) könyvtárát gróf Batthyány Ignácnak – gyulafehérvári püspök (1780–1798) – adta el; gróf Eszterházy Károly püspök (1759–1762) Egerben, Roskoványi Ágoston (1851–1859) Nyitrán alapított könyvtárat.

A Vácott már meglévő püspöki, káptalani és szemináriumi könyvtárakat egyesítve Peitler Antal József püspök (1859–1885) 1875-ben létrehozta a jelenlegi egyházmegyei könyvtárat, és ettől kezdve van külön bélyegzője is az új intézménynek: *Váci Püspök-Egyházmegyei Könyvtár 1875*. Káptalani és püspöki iratok tanúsítják, hogy három év múlva, 1878-ban már hivatalosan megalapította Peitler Antal (1859–1885) püspök, amikor is minden jogi és hivatalos ügyet elintézték a könyvtáralapítással kapcsolatban, és az új épület is elkészült.

Közleményünkben a mai, 19. századi alapítású Váci Egyházmegyei Könyvtár egyik előzménykönyvtáráról, a szemináriumi könyvtár kezdeti állományáról adunk hírt a levéltári források alapján. A Borromei Szent Károlyról nevezett Váci Szeminárium¹ és könyvtárának kezdete Althann Mihály Frigyes püspök (1718–1734) egyházszerzői tevékenységének közvetlen eredménye.

Az Althann Mihály Frigyes megbízásából készült, 1719. december 1-jei keltezésű *Regestumban*² található a szemináriumi könyvtár első példányainak jegyzéke, amely 17 művet tartalmaz, 20 kötetben. Ezeket a köteteket Althann püspök adományozta a nem sokkal később, 1720. január 1-jén kánonjogilag is megalapított szemináriumnak.

¹ A szeminárium kánonjogi alapításához lásd VARGA Lajos, *A Váci Szeminárium kánonjogi megalapítása 1720-ban = A Váci Egyházmegye név- és címtára 2018*, szerk. Fekete József, Vác, Váci Egyházmegyei Hatóság, 2018, 13–27.

² Váci Káptalani és Püspöki Levéltár, Acta seminarii rationales.

Regestum

Seminarii Episcopalis Vaciensis in quo reperiuntur Ejusdem Seminarii Reguli pia Legata, vel Donationes Eidem factae, item Inventarium Omnium Mobilium et supellectilis ejusdem prouti et immobilium ac alia notatu digna. Conscriptum Jussu et Mandato Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Michaelis Friderici Dei Gratia Episcopi Vaciensis S.R.I. Comitis ab Althann L B in Goldberg et Muhstätten Sac^{mae} Caes^{ae} Regiaeque Majestatis Consiliarii etc: Anno Domini MDCCXXX Die I^{ma} Decembris

A könyvtár alapítását nemcsak a *Regestum*, hanem még egy későbbi, az Eszterházy Károly váci megyéspüspök Egerbe távozásakor készült „kérdőív” is Althann Mihály Frigyes püspöknek tulajdonítja. Arra a kérdésre, vajon van-e a háznál könyvtár („Existit in Domo etiam Bibliotheca...?”), azt a választ adja, hogy igen, van, amelyet Althann Mihály Frigyes püspök alapított 1720. január 1-jén. Majd felsorolja a 1719-es *Regestum* listáján szereplő könyvcímeket,³ vagyis a *Regestum* és ez a későbbi feljegyzés egybehangzóan állítja, hogy Althann püspök alapította a szeminárium könyvtárát az alábbi 17 művel:

A *Regestum Catalogusa*:

Catalogus Librorum Seminarii Vaciensis
Biblia Sacra Vulgatae in folio
Mezgeri Theologia Salisburgensis in fol: 2 tom
Faber Concionator Dominicalis
Concilium Tridentinum
Penzinger Concionator Festivalis
Jus Canonicum P. Laiman
Flores Explorum Daurovltii
Jus Canonicum P. Pirhiny
Concordantia Bibliorum
Petri Pazman Decretum Synodi Diaecesanae Strigoniensis⁴
Manuale Neo-Canonicorum P. Szöreny
Missale Romanum
Hungarici Rithmi Davidici

³ *De Bibliotheca, ... Bibliotheca V. S. Vaciensis initia sua accepit die 1° Jan. 1720. sub Em. ac Rmo DD Micha. Friderico ab Althan SRE Card. Epp. Vaciensis a quo statim insuis incunabulis aucta est sequentibus libris ... Váci Egyházmegyei Könyvtár (továbbiakban VEK) 219.377 Koll.:1 (18. századi repülőlap). Az őrzőkönyv egy 1802-ben kézzel írt katalógus: *Catalogus librorum Ven. Seminarii Vaciensis ad S. Carolum Borromaeum conscripta opera R.D. Bibliothecarii Martini Vavróczyi et R.D. sub Bibliothecarii Emerici Ternyánszky Anno 1802. die 11. novembris.* (VEK 219.377)*

⁴ Jelzete: VEK 705.125. A Gutenberg-töredék őrzőkönyve, leírását lásd alább.

Breviarium Romanum
 Faber Concionator funebris
 Pazmany Concionator Hungaricus: qui duo postremi dati sunt pro tempore P.
 Czány.
 Polyanthea seu Coordinatio Sacrorum Canonum, Tres Tomi divisi, in folio, à
 D. Joanne Paulo Paravicini confecti. [ez utóbbi cím a többletől eltérő, más kéz
 írása]

Catalogus Librorum Seminarij Faciensis

Biblia Sacra Vulgata in folio.
 Mezgerii Theologia Salisburgens in folio 2 Tom.
 Faber Concionator Dicalis.
 Concilium Tridentinum.
 Benzinger Conciones Septuaginta.
 Jus Canonicum C. Laici
 Flores Exemplorum Daurontij.
 Jus Canonicum C. Pirrhij
 Concordantia Bibliorum.
 Petri Pazmany Decretum Synodi Diocesis Rigonien
 Manuale Neo-canonicum C. Szörny.
 Missale Romanum.
 Hungarici Ritui Divivici.
 Breviarium Romanum.
 Faber Concionator Funebris
 Pazmany Concionator Hungaricus
 qui duo postremi dati sunt pro tempore P. Czány.
 Polyanthea seu Coordinatio Sacrorum Canonum,
 Tres Tomi divisi, in folio, à D. Joanne Paulo Paravicini
 confecti.

1. ábra. A Regestum Catalogusa

A *Regestum* könyvjegyzékéből különös figyelmet érdemel Pázmány Péter 1629-es kiadású *Acta et decreta Synodi Diaecesanae Strigoniensis* című könyve, amelynek váci története Pongrácz György Garamszentbenedeken 1675. május 1-jére összehívott congregatiójával kezdődik.⁵ A háromnapos ülés elején, a hitvallás letétele után a papok és licentiatusok elolvasták az 1629-es nagyszombati zsinat határozatait, amelynek rendelkezései betartandók a törököktől megszállt váci egyházmegyében is.⁶ Arra nincs forrásunk, vajon már Pongrácz György püspök szerezte-e be Pázmány *Acta et decretájának* ma is a Váci Egyházmegyei Könyvtár tulajdonában lévő példányát,⁷ amely minden bizonnyal azonos a *Regestumban* szereplővel, hiszen a könyvtárban nincs más 1719 előtt nyomtatott példány, csak ez. Ezt a kötetet pergamenlapba kötötték, amelyet egészen 2013-ig középkori kódexlapnak véltek, amikor is a restaurálás során a lebontott pergamenlapról felmerült a gyanú, hogy az nyomtatvány lehet, mégpedig Gutenberg 42 soros, pergamenre nyomtatott Bibliájának egyik fóliója.⁸

Gutenberg-töredék

A töredék bibliográfiai leírása:

VEK Inc. 22 (frg.)

Biblia [Lat]

[Mainz, typogr. Bibliae 42 linearum = Johann Gutenberg, ca. 1454/1455, non post Aug. 1456. 2 tomi, 2°] membr.

Fragmentum: 1 fol.: 2. tom., fol. 310.

A fragmentum leírása:

[310]⁹ fol. r [a. columna csonka] Apocalypsis Iohannis, Prologus, 1,1–17.

(*fejlécben rubrummal*: [prolog]us apocalypsis

⁵ MEZŐSI Károly, *A váci egyházmegye a török hódoltság idején, Pongrácz György báró püspök egykori tájékoztatása alapján*, Kiskunhalas, 1939, 28–30.

⁶ PONGRÁ CZ György, *Informatio: ...professionemque fidei post Sacrum tam Sacerdotum, quam Licentiatum, juxta formula min Pontificali habitam excepti ac demum Statuta et Decreta Synodi Tyrnavinensi Anni Domini 1629. die 4. Octobris et sapientis, Tyrnaviae, celebratae, per ordinem legi curavi, experiri volens, an ea omnia rite ac debite (in mea Dioecesi, juxta datam a me Parochis instructionem) sequentur...* Mezősi, 1939, 36–37.

⁷ A Pázmány-kötet ismertetését lásd alább.

⁸ A töredék részletesebb ismertetését lásd BOROS István, *Gutenberg 42 soros Bibliájának fragmentuma a Váci Egyházmegyei Könyvtárban = Fideliter servanda. II. Scriptorium konferencia, Pannonhalma, 2018. május 7–8.*, szerk. Boros István, Bp., Szent István Társulat, 2020 (Scriptorium, 2), 61–68.

⁹ Ez a fragmentum a B42-es II:310. számozatlan fóliója. Még egy II:310-es fólió maradt fenn a Staats- und Stadtbibliothek Augsburg gyűjteményében; urn:nbn:de:bvb:37-dtl-0000000164 (Leltöltve: 2018. március 10.) 2018-ban fedezték fel, lásd: MAYER, Wolfgang, BEIER, Christine, ZÄH, Helmut, *Ein weiteres Pergament-Exemplar der Gutenbergbibel, Fund eines Einzelblattes in der Staats- und Stadtbibliothek Augsburg = Gutenberg-Jahrbuch*, 2018, 29–41.

- col.a. incipit: rubrummal, részben olvashatatlan: [...]ip apok[...]
[Johannes] apostolus et euangelista
explicit: [audit ver]ba prophetie huius et seruat ea
- col.b. incipit: que in ea scripta sunt. Tempus enim
explicit: lucet in virtute sua. Et cum vidissem eum

A columnák között függőlegesen: *N S K* [*Nobilis Stephanus Károly*], amely bejegyzés a kötéstáblán is megtalálható a felső harmadban fekvő; jobb margón, a kötéstáblán alul.

[310] fol. v [b. columnna csonka] Apocalypsis Iohannis 1,17–2,24.
(fejlécben rubrummal: *apoca*)

- col.a. incipit: cecidi ad pedes eius tanquam mortuus. Et
explicit: [mor]tem et dabo coronam vite. Qui habet
- col.b. incipit: autem audiat quid spiritus [dicat ec]
H 3031, GW 4201, BSB-Ink B-408, CIH 610

Az Eric White által korábban „soproni”,¹⁰ újabb census szerint „esztergominak” nevezett¹¹ csoportnak eddig 8 db ismert pergamentöredéke maradt fenn, amelyek a következők:

I. köt. 228. f = I Ezdrás 3–5. Klagenfurt, Universitätsbibliothek.

I. köt. 233, 234 ff. = II Ezdrás 3–5 és 5–7. Bryn Mawr, Pennsylvania, USA

II. köt. 132, 139 ff. = Dániel 1–2 and 10–11. Bern, Svájc, Boehlen Collection.

II. köt. 185, 188 ff. = II Makkabeusok 10–11 és 14–15. Sopron (Ödenburg), Városi Levéltár, Fragment 50.

II. köt. 229 f. = Lukács evangéliuma 5–17. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Inc. 198.

Ebből a csoportból kilencedik a váci töredék, s ezzel a B42 pergamen nyomtatványból Magyarországon négy töredék található.¹²

A Gutenberg-fragmentum őrzőkönyve Pázmány Péter *Acta et decreta* című kiadványa, amelyet 1629-ben nyomtattak Pozsonyban:

Jelzete: VEK 705.125

¹⁰ WHITE, Eric Marshall, *The Gutenberg Bibles that Survive as Binder's Waste* = WAGNER, Bettina, REED, Marcia, *Early Printed Books as Material Objects, Proceedings of the Conference Organized by the Ifla Rare Books and Manuscripts Section Munich, 19–21 August 2009*, De Gruyter Sur, 2010, 21–35. Lásd még uő, *Long Lost Leaves from Gutenberg's Mons-Trier II Bible = Gutenberg Jahrbuch*, 2002, 77, 19–36.

¹¹ WHITE, Eric Marshall, *Editio princeps. A history of the Gutenberg Bible*, Turnhout, Brepols Publishers, 2017, 285–287, 324–325.

¹² A GW 4201-ben (<https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>, legújabb frissítése: 2019. május 7.) az összesen 128 példány és töredék között már fel van tüntetve a váci fragmentum, valamint a további három magyarországi pergamentöredék is.

Acta et decreta synodi dioeceseanae Strigoniensis, autoritate illustrissimi ac reverendissimi domini Petri Pazmany archiepiscopi Strigoniensis, celebratae Tyrnaviae anno Domini MDCXXIX. die IV. Octobris et sequentibus. Jussu ejusdem illustrissimi archiepiscopi pro commoditate parochorum typis edita. Posonii MDCXXIX in aede archiepiscopali [typ. Societatis Jesu].

A–T⁴ V² = [2] + 152 + [2] pag. – 4°

RMNY 1448

Címlapon bejegyzés: *Hodie [Caesar] – Cras nihil.*¹³

Poss. a címlapon: *Ex libris Nobilis Stephani Károly Anno 1643.*

Feltételezhetően a B42-es fol. legalább a második kötés az *Acta et decreta* példányán, mivel a margináliákat kötéskor megválták (pl. 84., 101. p.).

Kötése a Gutenberg B42-es 310. f. membr. volt, amelyet 2013-as restauráláskor lebontottak, s helyette ennek a pergamenfóliónak a másolatát helyezték vissza.

A Pázmány-kötet további ritkaságot is tartalmaz, nevezetesen a kötéstáblából kibontott makulatúra, egy fóliótöredék, amelynek tipográfiai sajátosságai alapján Vizkeletyné Ecsedy Judit¹⁴ megállapította, hogy Farkas Imre csepregi nyomdájának betűkészletével nyomtatták,¹⁵ s nem más, mint amit Szabó Károly feltételezett az RMK I 737. szám alatt: *Evangeliumok és epistolák*, Csepreg 1643¹⁶ G és H ívének fragmentuma. Ebből a nyomtatványból eddig egyetlenegy példányt vagy töredéket sem ismertünk. Az 1643-as *Evangeliumok* a csepregi evangélikus nyomda utolsó munkái közé tartozik, mivel ebben az évben megszűnt. Ennek oka, hogy Nádasdy Pál katolizált, s már nem támogatta uradalma területén az evangélikus egyházat, többek között a csepregi evangélikus nyomdát sem. A kötéstáblából kibontott makulatúra tehát megerősíti a possessorbejegyzésben megadott időpontot a kötés idejének, azaz 1643-at.

Levéltári közvetlen forrás ugyan nem támasztja alá, de joggal feltételezhetjük, hogy Althann Mihály Frigyes püspök adományának köszönhető, hogy egyfelől Gutenberg B42-jének egyik fóliója, másfelől egy eddig feltételezett 17. századi magyar nyelvű nyomtatvány egyetlenegy töredéke fennmaradt a Váci Egyházmegyei Könyvtárban.

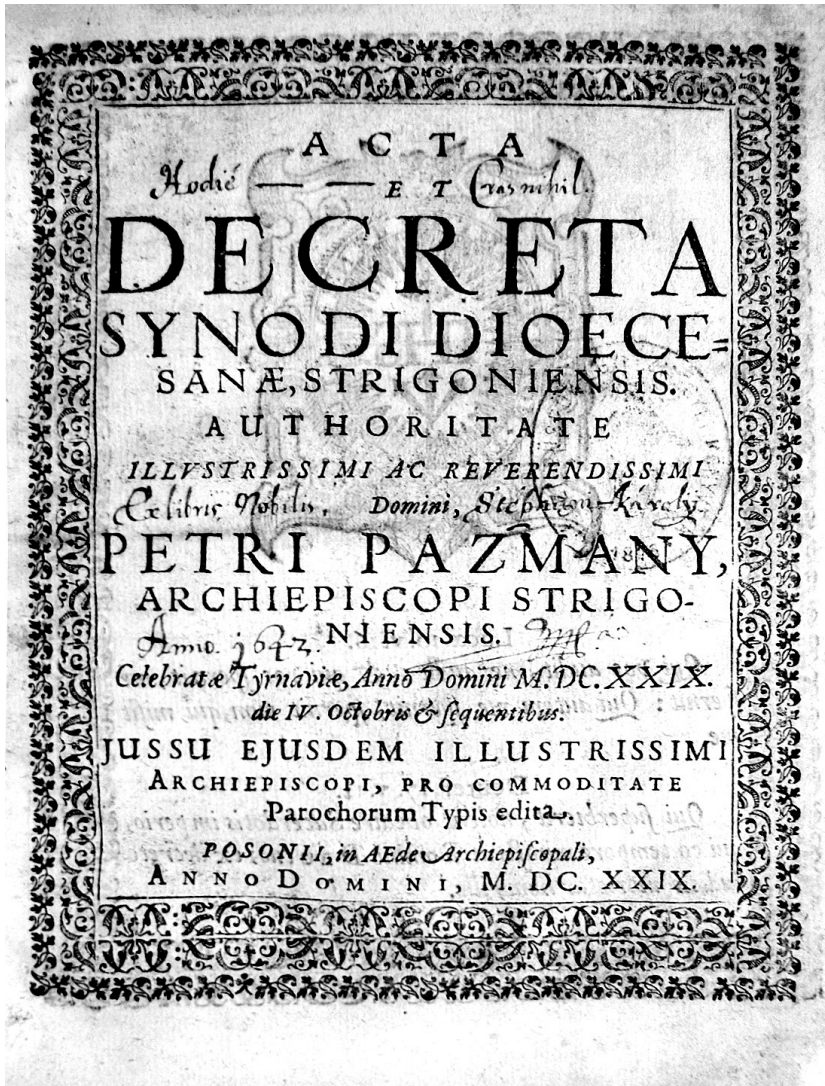
A fentiek alapján szükséges mind a CIH, mind az RMNy módosítása.

¹³ Vö. *Hodie Caesar cras nihil*. Ez utalhat az 1643. évi csepregi változásokra, többek között ekkor szűnt meg a nyomda is, amikor Nádasdy katolizált, s a csepregi evangélikus gyülekezetet már nem támogatta.

¹⁴ Itt mondok köszönetet Vizkeletyné Ecsedy Juditnak a töredék meghatározásáért, valamint Pojjákné Vásárhelyi Juditnak az útmutató segítségéért.

¹⁵ Lásd a csepregi nyomdához SOLTÉSZ Zoltánné, *A csepregi Farkas-nyomda ismeretlen kalendáriuma és Árgirus-kiadása* = *Magyar Könyvszemle*, 100(1984), 224–233; ZÁTONYI Sándor, *Könyvnyomda Csepregen a XVII. század első felében* = *Vasi Szemle*, 17(1963), 2, 85–90.

¹⁶ RMNy 1989, RMK I 737.

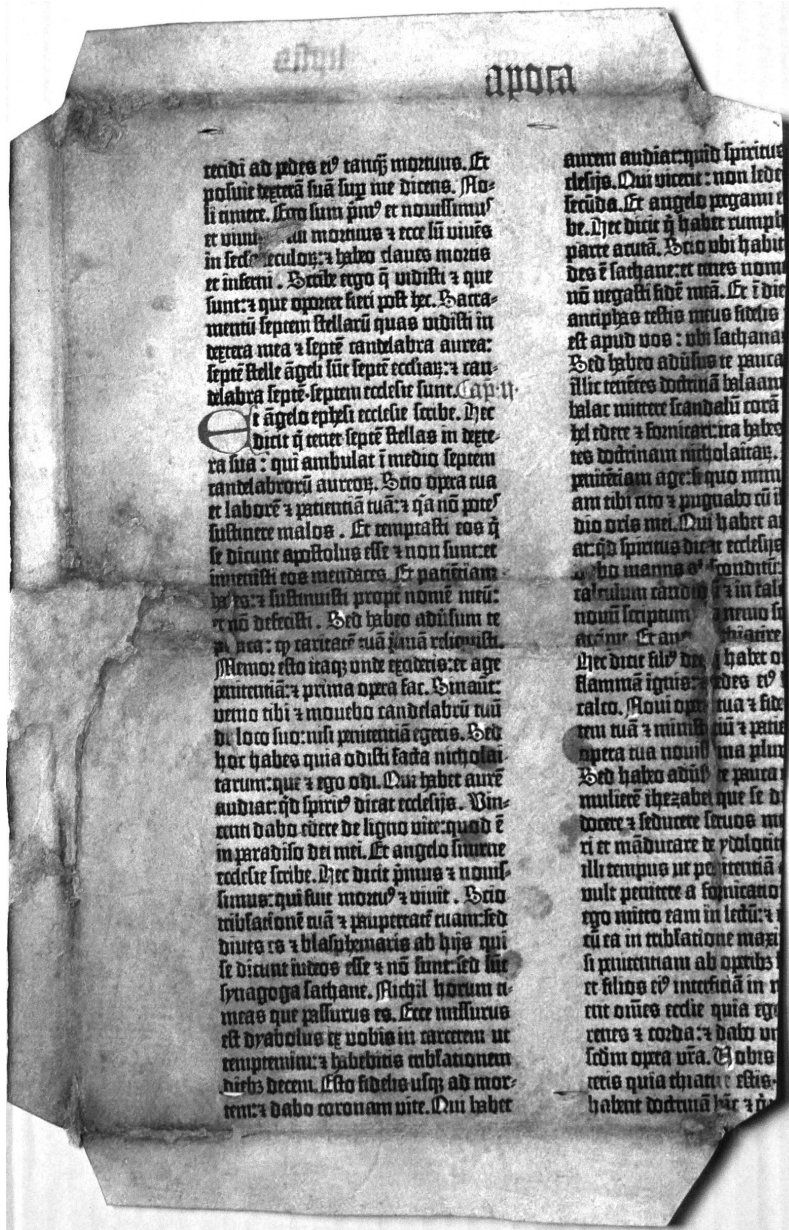

2. ábra. Az őrző könyv címlapja (VEK 705.125)

3. ábra. Gutenberg-Biblia, Mainz, 1456. 310. fol. 2. tom. r.

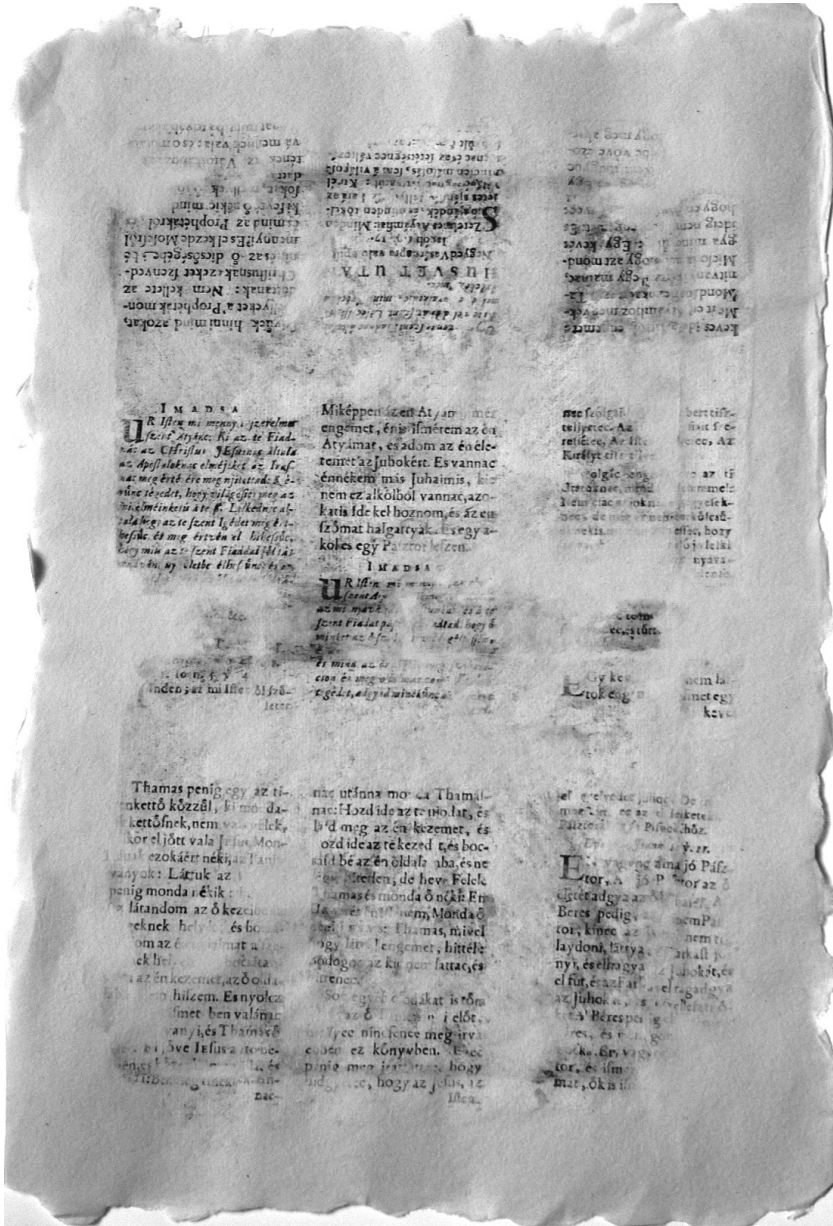

4. ábra. Gutenberg-Biblia, Mainz, 1456. 310. fol. 2. tom. r.

5. ábra. Evangeliumok és epistolák, Csepreg, 1643 (VEK 705.125/Mac.)

6. ábra. Evangéliumok és epistolák, Csepreg, 1643 (VEK 705.125/Mac.)

Boros, István

Les débuts de la bibliothèque du séminaire de Vác et le fragment Gutenberg

Le séminaire de Vác, nommé après Saint Charles Borromée et sa bibliothèque furent fondées par la donation de livres fournie par l'évêque Michel Frédéric Althann (1718–1734). La liste exhaustive des documents est fournie par le *Regestum* daté du 1er décembre 1719 : il s'agit de 17 ouvrages en 20 volumes. Le plus important des livres en question est sans doute l'*Acta et decreta Synodi Diocesanæ Strigoniensis* de Péter Pázmány (1629).

L'exemplaire de cet *Acta et decretum* qui appartient aujourd'hui à la collection de la Bibliothèque Diocésaine de Vác est sans doute identique à celui qui figure dans le *Regestum*, puisque c'est le seul qui ait été imprimé avant 1719. La relieure de l'exemplaire en question est une feuille de la Bible de 42 lignes de Gutenberg, imprimée sur parchemin. A l'en croire la note – datée de 1643 – qu'on peut lire sur la relieure, le propriétaire du livre a été un certain István Károly. La feuille en parchemin fut attaché à l'exemplaire de l'*Acta et decretum* entre 1629 et 1643, selon toute probabilité à Sopron ou dans les environs de la ville.

La maculature délogée de la couverture est un fragment imprimé dans l'imprimerie d'Imre Farkas, à Csepreg. Károly Szabó (RMK I, 737) avait raison : il s'agit d'un fragment provenant des feuilles G et H des *Evangeliumok és epistolák* (Csepreg 1643). Jusqu'à aujourd'hui, aucun exemplaire ou fragment n'était connu de cette édition. Les *Evangelies* de 1643 sont parmi les derniers ouvrages qu'a produits l'imprimerie luthérienne de Csepreg, puisque l'officine a été supprimée cette même année.

Keywords: 17th century, Early printed book, Gutenberg Bible, ancient Hungarian books, printing-office in Csepreg, Diocese of Vác (Hungary).

Zsoldos Endre

Weiss Ferenc, Horányi Elek és Akai Kristóf

Bevezetés

A szerző nélkül megjelent művek több problémát is okoznak, nemcsak a bibliográfia, hanem a csillagászat (és általában a tudomány) történetében is. Először is, ha nem tudjuk, ki a szerző, akkor ez a mű kimarad a valódi szerző megjelent munkái közül, és így esetleg értékes hozzájárulása a tudomány fejlődéséhez ismeretlen marad. Másodsor, ugyanez fordítva is igaz, ha téves szerzőt kapcsolunk egy műhöz, akkor ezt a szerzőt a mások által elért esetleges eredmények alapján értékeljük.

Az alábbiakban három ilyen kétségesnek tűnő esetet vizsgálok meg alaposabban. Ezek közül az első és a harmadik egyértelmű: a könyvet nem az írta, akinek Magyarországon rendszeresen tulajdonítják. A második eset pedig egy Rómában kiadott piarista tézis, melynek, mint látni fogjuk, a szerzője ismeretlen marad továbbra is.

Astronomiae physicae

1760-ban Nagyszombatban megjelent egy szerző nélküli, *Astronomiae physicae juxta Newtoni Principia breviarium, methodo scholastica ad usum studiosae juventutis* című könyv.¹ Zemplén Jolán a 18. századi fizika magyarországi történetét ismertető könyvében így ír róla:

„Nehéz a szerző megállapítása egy címében asztronómiát ígérő, de tartalmában mechanikát nyújtó 1760-as nagyszombati disszertációban: „Asztronómiai és fizikai breviárium Newton elvei szerint a szorgalmas ifjúság használatára”. Ranics István pécsi diák doktorálására készült. Ebben az időben Nagyszombatban a filozófiát Hegyi József, a matematikát Eberle Antal, a természeti jogot és etikát Abel Ferenc tanították. Sem a doktoráló, sem a professzorok egyike munkájaként nem tartják nyilván a különféle bibliográfiák. Persze elképzelhető, hogy akár Hegyi József, akár Eberle József a szerző, hiszen Hegyi József Kassán is tanított filozófiát, Eberle pedig többször is volt a matematika

---

¹ *Astronomiae physicae juxta Newtoni Principia breviarium, methodo scholastica ad usum studiosae juventutis*, Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1760.

tanára. Valószínűnek azért nem látszik mégsem egyik professzor szerzősége sem, mert a névtelenül megjelent művek szerzőit is ismerjük ma már. Hegyiről és Eberléről pedig egyik ismert egyetemtörténet sem jegyzett fel semmit. Lehet, hogy kivételesen a doktorjelölt volt a szerző?”²

Lábjegyzetben megemlíti, hogy erre az „eddig Magyarországon teljesen ismeretlen könyvre a szerző Nagyszombatban, a Spolok Sv. Vojtecha (Szent Adalbert egyesület) könyvtárában bukkant rá”.³ A könyvet magát nagyra értékeli: „a szerző – bárki is legyen – nemcsak a newtoni dinamika eredményeit ismeri, hanem e korban és környezetben szokatlan éleslátással ismeri fel ennek a mechanikának jelentőségét és lehetőségeit.”⁴ És mivel Nagyszombatban jelent meg, így „1760 táján ez a névtelen szerző látszik az egyetlennek, aki Magyarországon Newton dinamikáját – legalábbis az égi mechanikára vonatkozólag – fenntartás nélkül elfogadja.”⁵

Zemplén Jolán e könyv esetében sajnos több helyen téved. Először is, a mű egyáltalán nem volt ismeretlen Magyarországon. AZ OSZK-ban három példány is van belőle,⁶ és többek között a Csillagda könyvtárában is megtalálható.⁷ Szinyeyi⁸ és Petrik⁹ könyvészetében is szerepel, mindkettőben szerző nélkül.

Alaptalan az a feltételezés is, hogy a könyv Ranics István doktorálására készült volna. Az említett eseményen ajándékkönyv lehetett, azaz a téziseket hozzákötötték egy, már megjelent műhöz. Ebben az esetben ez az *Astronomiae physicae...* című kötet volt. Egy tézissort többféle könyvhöz is hozzákötthettek. Egy példa: 1757 augusztusában vizsgáztatott Ivancsics János, Raisl Henrik és Eberle József Nagyszombatban. A vizsgatéziseket a felelők különféle könyvekhez illesztették, melyeknek nemcsak a tartalma, hanem a mérete is különbözhetett.¹⁰ Fordítva sem volt

² M. ZEMPLÉN Jolán, *A magyarországi fizika története a XVIII. században*, Bp., Akadémiai, 1964, 154–155.

³ *Uo.*, 188 (327. jegyzet). Az egyesület ma is létezik, honlapjuk: <https://www.ssv.sk/> (Letöltve: 2020. november 30.).

⁴ *Uo.*, 155.

⁵ *Uo.*, 156.

⁶ A jelzetek: 291.363, 267.900, 267.889.

⁷ Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Konkoly Thege Miklós Csillagászati Intézet (a továbbiakban Csillagda) könyvtára, l.sz. 7235.

⁸ SZINYEI József, *Magyarország természettudományi és matematikai könyvésze, 1472–1875*, Bp., Athenaeum, 1878, cols. 873–874.

⁹ PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, Első kötet, Bp., Dobrowsky Ágost, 1888, 128.

¹⁰ Néhány példa az OSZK-ból (minden könyvhöz ugyanazok a tézisek vannak kötve): STRADA, Famiano, *De Bello Belgico Decas Prima Ab Excessu Caroli V. Imp. Usque ad initia Praefecturae Alexandri Farnesii Parmae ac Placentiae Ducis III* [...] Editio novissima, emedator, & accuratior [...] Pestini, Apud Joannem Gerardum Mauss, 1751 (306.227); SANDINI, Antonio, *Vitae Pontificum Romanorum Ex Antiquis Monumentis collectae* [...] Pars I, Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1756 (825.248); KÉRI Borgia Ferenc, *Historiae Byzantinae Epitomae, E Compluribus Graecis Praecipue Scriptoribus Concinnata, A Constantino Magno, ad Constantinum ultimum, & expugna-*

állandó a kapcsolat, ugyanazt a művet több vizsgánál felhasználhatták. Erre jó példa az *Astronomiae physicae...* című kötet, melynél, mint láttuk, a Zemplén Jolán által vizsgált kötetben a felelő Ranics István, a vizsgáztatók Hegyi József, Eberle Antal és Abel Ferenc voltak. A Csillagda példányában a felelő Krell Mihály, a vizsgáztatók pedig Kenyeres József, Schmelzer Ignác és Gottgeisl János Keresztély. Így tehát világos, hogy a tézisek és a könyvek között nincs egyértelmű hozzárendelés, így a szerző személyére irányuló találgatások is tévesek.

A magyarországi irodalom általában két lehetséges szerzőt nevez meg. Szinyeyei Reviczky Antalnak tulajdonítja a könyvet. Ugyancsak őt tekinti szerzőnek a Katolikus Lexikon online változata.¹¹

Reviczkyknél sokkal gyakrabban előfordul Weiss Ferenc szerzőségének említése. Sommervogel bibliográfiája szerint a könyvet Weiss írta,¹² és ez az állítás elterjedt hazánkban és külföldön is, és a modern szakirodalomban is gyakran megtalálható. Érdemes megemlíteni néhány példát. A legfrissebb Hell Miksa-életrajzban azt olvashatjuk, hogy Weiss, amikor kinevezték a matematika professzorának Nagyszombatban, megírta az első egyértelműen newtonianus magyarországi tankönyvet.¹³ Hasonló állítás található egy, a magyarországi jezsuiták történetéről írott cikkben is.¹⁴ A jezsuita névtár is Weisst tekinti szerzőnek.¹⁵ Ugyanakkor kicsit óvatosabban fogalmazott Fodor Ferenc földrajztörténete, ő csak nagyszombati íróként feltételezett: „[k]étségtelen, hogy az 1760-ban névtelenül ugyan, de Nagyszombatban megjelent »Astronomiae physicae juxta Newtoni principia brevium« című szintén a nagyszombati jezsuiták valamelyikének munkája.”¹⁶ Weiss szerzősége azonban mindenképpen szokatlan lenne, mivel

---

tam per Turcos Constantinopolim [...], Tyrnaviae, Typis Academicis Societ. Jesu, 1743 (284.673); MARLIANI, Ambrogio, Theatrum Politicum, In quo quid Agendum sit a Principe, et quid Cavendum, Accurate Praescribitur [...], Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1757 (281.557).

¹¹ <http://lexikon.katolikus.hu/R/Reviczky.html> (Letöltve: 2020. november 24.).

¹² SOMMERVOGEL, Carlos, S. J., *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus* (nouvelle édition), Bibliographie, Tome VIII, Bruxelles, Oscar Schepens – Paris, Alphonse Picard, 1898, col. 1037.

¹³ ASPAAS, Per Pippin, KONTLER, László, *Maximilian Hell (1720–92) and the Ends of Jesuit Science in Enlightenment Europe*, Leiden–Boston, Brill, 2019, 76: „...Weiss was appointed professor of mathematics in Trnava. While there, he also wrote the first unequivocally Newtonian textbook in astronomy in Hungary, *Astronomiae physicae juxta Newtoni principia brevium* (A short introduction to physical astronomy according to the *Principia* of Newton [1759]).”

¹⁴ SHORE, Paul, *Enduring the Deluge. Hungarian Jesuit Astronomers from Suppression to Restoration = Jesuit Survival and Restoration. A Global History, 1773–1900*, ed. Robert A. Maryks, Jonathan Wright, Leiden–Boston. Brill, 2015, 157: „The ex-Jesuit [azaz Weiss] also produced the first work on Newtonian physics by a Hungarian, *Astronomiae physicae juxta Newtoni Principia...* (Tyrnaviae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1759).” (44. lábjegyzet).

¹⁵ <http://jezsuita.hu/nevtar/weiss-ferenc/> (Letöltve: 2020. november 24.).

¹⁶ FODOR Ferenc, *A magyar földrajztudomány története*, Bp., MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 2006, 39.

publikált munkái azt mutatják, hogy kifejezetten észlelő csillagász volt, munkáiban elméleti fejtegetéseknek nyoma sincs.¹⁷

A valódi szerző azonban se nem magyar, se nem nagyszombati, hanem francia volt. Pierre Sigorgne (1719–1809) írta a könyvet, és 1749-ben jelent meg Párizsban – és akkor is névtelenül.¹⁸ Sigorgne volt az első francia newtoniánus professzor,¹⁹ és a témában több művet is kiadott.²⁰

Sigorgne művének egy későbbi tübingeni kiadásában szerzősége teljes bizonyítást is nyer. A szerkesztő – August Friedrich Bök (1739–1815) tübingeni filozófiaprofesszor – előszavában hivatkozik a nagyszombati kiadásra, melyről Makó Pál leveléből értesült.²¹

Így tehát kétség sem férhet hozzá, hogy a nagyszombati könyv a párizsi eredetiből készült, és nem Reviczky, és nem is Weiss a szerzője, hanem Pierre Sigorgne. Ez egyébként nem új felfedezés, hiszen 1935-ben megjelent cikkében Griveaud is említett egy „Zyrnau”-i kiadást. Ráadásul Sigorgne nem volt ismeretlen Magyarországon ebben az időben, ahogy azt Molnár János hivatkozásai tanúsítják.²²

¹⁷ Ugyanezt olvashatjuk Zemplén Jolán poszthumusz művében, M. ZEMPLÉN Jolán, *A felvidéki fizika története*, s. a. r. GAZDA István, Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 1998, 301: „Weiss nagyobb összefoglaló művet nem írt, de a különféle folyóiratokban megjelent tanulmányai valóban kiváló gyakorlati csillagásznak mutatják.” L. még HOLOŠOVÁ, Alžbeta, ŽAŽOVÁ, Henrieta, *History of the Observatory at the University of Trnava 1756–1785*, Trnava, Trnavská Univerzita, 2013, 45: „Although F. Weiss never wrote his collected works and did not deal with the theoretical questions of astronomy...”

¹⁸ *Astronomiae physicae juxta Newtoni Principia breviarium, methodo scholastica, ad usum studiosae juventutis*, Parisiis, Apud Jacobum-Franciscum Quillau, 1749. L. még GRIVEAUD, Martial, *Un physicien oublié de XVIIIe siècle: L'Abbé Pierre Sigorgne de Rembercourt-aux-Pots 1719–1809 = Annales de l'Est*, 3(4^e Série, 1935), 81: „Réimprimé à Upsal en 1751; à Lucques, dans une traduction italienne en 1757, et à Zyrnau [sic!] (Hongrie) en 1762, il devint classique à l'Université de Tubingue.” Ugyancsak Sigorgne-t említi ŽAŽOVÁ, Henrieta, *Budova univerzitného observatória v Trnave*, = *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 57(fasc. 2, 2017), 37: „Breviár však najnovšie podľa výskumu Stanislava Šišuláka nebol dielom F. Weissa, ale francúzskeho fyzika Pierra Sigorgneho, ktoré anonymne vyšlo v roku 1749 v Paríži.”

¹⁹ BROCKLISS, Laurence, *Science, the Universities, and Other Public Spaces: Teaching Science in Europe and the Americas = The Cambridge History of Science Volume 4: Eighteenth Century Science*, ed. Roy Porter, Cambridge, University Press, 2008, 62: „The first French professor of philosophy known to have embraced Newtonian physics...”

²⁰ Például SIGORGNE, Pierre, *Institutions Newtoniensis, ou Introduction a la philosophie de M. Newton*, Paris, Jacques-François Quillau, 1747.

²¹ SIGORGNE, Pierre, *Praelectiones Astronomiae Newtonianae, ad vsvm studiose jvventvtis*. Ab ipso avctore plvrimvm avctas et emendatas. Ed. Avg. Frid. Boeckivs, Tvbingae, Io. Georg. Cottae, 1769, 9: „Astronomiae physicae juxta Newtoni principia Breviarium, 1749, Paris. apud Jac. Franc. Quillau, cum approbatione & privilegio Regis. Libellum hunc ante paucos annos Tyrnaviae recusum fuisse per hos demum dies litteris accipi a P. Mako, Philosopho & Mathematico Viennensi celeberrimo.”

²² MOLNÁR János, *A' természetiekről, Nevvton tanitványinak nyomdoka szerént hat könyv*, Pósony–Kassa, Landerer, 1777, 112: „Ide lehet SIGORNÉnak elmélkedését tenni, (a) kevés változtatás-

Ex physica selectas propositiones publice disputandas exhibet...

A Weissnek tulajdonított könyvvel kapcsolatban már felmerült a vizsgatézisek szerzőségének problémája. Zoványi Jenő foglalkozott ezzel a kérdéssel részletebben.²³ A főleg protestáns disputációk, disszertációk átvizsgálása után arra a következtetésre jutott, hogy ezek szerzői az elnöklő professzorok, hacsak nincs valamilyen módon jelezve, hogy ez a felelő műve. Jacob Schnitzler kapcsán én is találkoztam ezzel a kérdéssel, és az ő disputációi teljes mértékben igazolták Zoványi állítását.²⁴ Ha nem Schnitzler volt a szerző, akkor vagy azt olvashattuk a címlapon, hogy „autor et respondens”,²⁵ vagy az üdvözlő vers megszólításából derült ki, hogy a felelő a szerző.²⁶ Hasonlóképpen, amikor egy disputáció szerzője hivatkozik egy másik disputációra, mint a sajátjára, akkor csak ő lehetett a szerző, mert a felelő természetesen már más volt.²⁷

A katolikus, főleg jezsuita egyetemeken más volt a szokás. Többé-kevésbé kidolgozott disputációk helyett inkább csak téziseket adtak ki,²⁸ azaz néhány, egymáshoz nem kapcsolódó mondat szerepelt témánként. Például egy nagyszombati kiadványban találjuk az alábbi csillagászati téziseket:

- 32. Ex Mundi systematibus Copernicanum ut hypothesis, Tychonicum ut thesis defendi potest.
- 33. Coelum neque omnino vacuum est, neque solidum, sed fluidum. Sol est corpus potissima sui parte igneum; ejus maculae probabilis sunt exhalationes ex eo erumpentes.

sal”. A hivatkozás: „(a) SIGORNE pag. 74. Paris, 1747.” (l. 18. jegyzet).

²³ ZOVÁNYI Jenő, *A főiskolai disputációk és szerzőik = Protestáns Szemle*, 45(1936), 12–16.

²⁴ ZSOLDOS Endre, BLAGA, Cristina, *Jacob Schnitzler Wittenbergben = Magyar Könyvszemle*, 122(2006), 16–31.

²⁵ Például a *Disputatio pneumatologica succinctam quaestionum praeliminarium discussionem exhibens* (RMK III/6505) című disputációnál Schnitzler volt az elnök és Simon Hammerdörffer az „autor et respondens”.

²⁶ Erre példa a *Dissertatio Chorographica De Franconia* (RMK III/2131) című disputáció, ahol Schnitzler az üdvözlő versét úgy zárja, hogy „Literatissimo Dn. Aut. et Resp. animitus gratulatur Praeses”. A felelő és a szerző Matthias Schuster volt.

²⁷ Egy példa Schnitzlertől. Az új csillagokról szóló disputációban (*Disputatio Astronomica De Stellis Fixis Novis*, RMK III/2098) hivatkozik egy korábbi művére: „dictum est in Dissertatione nostra Cometica” (*Disputatio Astronomica De Stellis Erraticis Extraordinariis seu Cometis*, RMK III/2097). Mivel két különböző felelő volt, csak Schnitzlerre vonatkozhat a „nostra”.

²⁸ Ezeket is a professzorok írták, ahogy Pázmány Grazban kiadott téziseivel kapcsolatban Blum megállapította. BLUM, Paul Richard, *Studies on Early Modern Aristotelianism*, Leiden–Boston, Brill, 2012, 54: „Normally, such disputations were written by the teacher as *praeses* (“presider”) and reproduce his most important theses, which we might consider as the outcomes of the detailed discussions in his lectures; the one who was taking his doctoral degree had to defend these.”

- 34. Luna ac reliqua Sidera errantia sunt corpora opaca, a sole illuminata. Cometae sunt de genere Planetarum.²⁹

Három professzor neve van megadva – Apponyi József, Weiss Ferenc és Wittman Ádám –, közülük nyilván a csillagász Weiss írta ezeket. Biztosak lehetünk abban, hogy nem a felelő munkája, mivel szóról szóra ugyanezek a tézisek megjelentek más hallgatók vizsgája alkalmából is. Az OSZK-ban három vizsgázónál is megtalálhatók: Venánszki Ferenc, Klasz Ádám és Székhelyi Majláth József. Az ajándékkönyv se feltétlenül azonos, ugyanazok a tézisek más és más könyvekhez lehetnek hozzákötve, esetenként több év különbséggel a megjelenésben (l. fentebb Weiss esetében).

A címben említett tézisgyűjtemény Rómában jelent meg 1756-ban, az alábbi címmel:

*Ex Physica Selectas Propositiones publice disputandas exhibet. Facta omnibus argumentandi potestate Alexius Horányi e Scholis Piis in Novo Calasancio Collegio Philosophiae, et Matheseos Auditor Accedit Tractatio De Artificiali Electricismo ex Beniamini Franklini Theoria. Quam expolivit, confirmavit, auxitque Joannes Baptista Beccaria ex Scholis Piis.*³⁰

Mint olvasható, a felelő a piarista Horányi Elek (1736–1809) volt, aki 1755-ben utazott Rómába tanulmányai folytatására. Ez a vizsgája egy évvel később zajlott, amikor még csak 20 éves volt:

„1755-ben jutott a huszadik évében járó budai születésű Alexius Horányi piarista-atyja Rómába, tanulmányainak folytatása végett. Ezekben oly meglepő előhaladást tett, még természettudományokban is, hogy már a rákövetkező évben jeles disputatiót tartott, magyarok közt tán elsőnek szólván Franklin Benjamin villámhárító kísérleteiről. Szövege meg is jelent ily címen: [...]”³¹

Míg Veres egy szót sem ejt a szerzőségről, a magyarországi hagyomány egyöntetűen Horányit tekinti a tézisek írójának. 1786-ban a *Merkur von Un-*

²⁹ *Dum Assertiones ex Universa Philosophia In Alma, ac Celeberrima Archi-Episcopali Soc. Jesu Universitate Tyrnaviensi, Anno Salutis M. DCC. LIV. Mense ... die ... publice propugnaret Perillustris, ac Eruditus Dominus Josephus Majláth de Székhely Philosophiae in 2dum annum Auditor, Seminarii S. Adalberti Convictor. Ex Praelectionibus R. P. Josephi Apponyi, e Soc. Jesu, AA. LL. & Phil. Doct. ejusdemque Prof. Publ. Ord. & Examinatoris. R. P. Francisci Weiss, e Soc. Jesu, AA. LL. & Phil. Doct. Matheseos Prof. Publ. Ord. & Examinatoris. R. P. Adami Wittman, e Soc. Jesu, AA. LL. & Phil. Doct. Ethices, & I. N. Prof. Publ. Ord. & Examinatoris. Auditoribus Oblatae.* A Kéri Borgia Ferenc által írt *Dissertatio Physica de Causis Motuum in Corporibus*, Tyrnaviae, Typis Acedemicis Societ. Jesu, 1754 című könyvhöz hozzákötve.

³⁰ OSZK-s jelzete 296.533.

³¹ VERESS Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*, Bp., MTA, 1941, 300–301.

garn cikkírója, feltehetően Kovachich Márton György maga, felsorolta Horányi műveit, köztük ezt rögtön az első helyen. Külön kiemelte, hogy milyen nagy sikerű munka volt, és még Eduardo Corsininek is tetszett.³² Azóta is szinte mindenki kivétel nélkül elfogadta, hogy ez Horányi műve. Szinnyei is az ő írásának tekintette,³³ és a *Régi Magyar Könyvtár* III/XVIII. század 1. kötete is neki tulajdonítja.³⁴

Zemplén Jolán – nyilván a magyarországi hagyományokra támaszkodva – kiegészítette Veres leírását: Horányit „a rend Rómába küldte ahol már 1756-ban ‘megírta’ és megvédte az alább ismertetendő értekezést”³⁵ [kiemelés tőlem].

A helyzet azonban nem ennyire egyszerű. Egyrészt, mint már Zoványi megállapította, ezeket a téziseket rendszerint a professzorok írták. Ugyanerre a következtetésre jutott Ugo Baldini is itáliai piarista tézisek vizsgálatánál.³⁶ Ennél a tézisgyűjteménynél viszont nem található arra utaló nyom, hogy a felelő írta volna. Másrészt, ugyanezek a tézisek más nevek alatt is előfordulnak. Ezek a következők:

- Nicolaus Crucianus³⁷
- Petrus Franciscus Toti³⁸
- Michael Antonius Toti³⁹

A kiadvány két részből áll, az első 64 oldal tartalmazza a téziseket, utána újra-kezdve a számozást, 14 oldalon át az alábbi írás található: „De artificiali electricismo ex Beniamini Franklini theoria quam confirmavit, expolivit, auxitque Joannes Baptista Beccaria de CC. RR. Scholarum Piarum in Regio Taurinensi Lyceo physices exp. profess. Scientiarum Academicus(?) Londinensis atque Bononiensis.”

³² *Bücher die nächstens erscheinen werde = Merkur von Ungarn oder Litterarzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer* 1(Zehntes heft, 1786), 980: „Diese Abhandlung ist eigene Horanyische Arbeit, und ward von dem Generale der Piaristen Eduardo Corsini sehr wohl aufgenommen.”

³³ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, IV. kötet, Bp., Hornyánszky Viktor, 1896, col. 1072.

³⁴ DÖRNYEI Sándor, SZÁVULY Mária, *Régi Magyar Könyvtár*, III/XVIII. század, 1. kötet, 1712–1760, Bp., OSZK, 2005, 153 (726. sz.).

³⁵ ZEMPLÉN 1964, i. m. 171.

³⁶ BALDINI, Ugo, *The Reception of a Theory: A Provisional Syllabus of Boscovich Literature, 1746–1800 = The Jesuits II: Cultures, Sciences, and the Arts 1540–1773*, ed. John W. O’Malley, Gauvin Alexander Bailey, Steven J. Harris, T. Frank Kennedy, Toronto–Buffalo–London, University of Toronto Press, 2006, 405–450.

³⁷ <https://bibdig.museogalileo.it/Teca/Viewer?an=000000324097> (Letöltve: 2020. november 24.)

³⁸ https://books.google.hu/books?id=k1bLi18_V7sC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false (Letöltve: 2020. november 24.)

³⁹ BALDINI 2006, i. m. 411.

A két itáliai⁴⁰ (Crucianus és P. F. Toti) és Horányi neve alatt kiadott nyomtatványok a címlap és a dedikáció kivételével teljesen megegyeznek, így nem lehet egyikükhöz sem kötni a megírását. Sokkal valószínűbb Baldini álláspontja, szerinte a szerző ismeretlen (feltehetően valamelyik piarista professzor lehetett).⁴¹

Érdeemes még megemlíteni a nyomtatvány második részében található elektromosságtani dolgozatot is. Ahogy a tézisek, ezek se tekinthetők Horányi (vagy az itáliai felelők) munkájának. De nem is Beccaria írását kötötték hozzá a tézisekhez, mivel az ő bibliográfiájában ilyen tétel nem szerepel.⁴² Ez is egy névtelen piarista szerző munkája lehet, mint a tézisek, és feltehetően ugyanazé.

Cosmographia seu Philosophica Mundi descriptio

Kevés annyira negatívan megítélt személy található a fizika magyarországi történetében, mint Akai Kristóf (1706–1766). Az ezt kiváltó mű a *Cosmographia*, melyről a bibliográfiák és életrajzok egyöntetűen azt állítják, hogy Akai munkája.

Zemplén Jolán könyvében kíméletlen Akaival:

„Nem sokkal azután, hogy Nagyszombatban AKAI KRISTÓF képtelen skolasztikus számárságait még kiadták...”⁴³

Zemplén könyvének ismertetésekor hasonlóan vélekedett Vekardi László is:

„A XVIII. század első felében reá [Szentiványi Mártonra] támaszkodó nagyszombati jezsuiták tudományos igénye még kisebb, s ugyanez a helyzet a jezsuita akadémiákon, pl. Kassán is, itt 1737-ben jelent meg Akai Kristóf elretentő butaságokkal teli *Kozmográfiája*.”⁴⁴

Érdeemes a könyv kiadástörténetét megnézni. Zemplén Jolán állítása szerint

„művét első, 1737-es kiadása után még 1739-ben, 1741-ben és 1749-ben is kiadták”.⁴⁵

Az első probléma itt jelentkezik. Petrik bibliográfiája szerint három kiadás volt, és ezekhez járult egy részleges kiadás.⁴⁶ Így tehát az első kiadás 1737-ben, a

⁴⁰ A harmadikat, az M. A. Toti vizsgájához kapcsolódó kiadványt nem találtam a neten.

⁴¹ BALDINI 2006, i. m. 411.

⁴² EANDI, Giuseppe Antonio, *Memorie storiche intorno gli studi del padre Giambatista Beccaria delle scuole pie, professore di fisica sperimentale nella r. Università di Torino ec.*, Torino, 1783, 153–158.

⁴³ ZEMPLÉN 1964, i. m. 402.

⁴⁴ VEKERDI László, *A fizika története Magyarországon = Valóság*, 8(1965), 96–100.

⁴⁵ ZEMPLÉN 1964, i. m. 151.

⁴⁶ PETRIK 1888, i. m. 36.

második 1739-ben, a harmadik pedig 1741-ben jelent volna meg. Ehhez jönne még a szintén 1741-ben megjelent részleges kiadás, amely Petrik szerint a mű 1737. évi kiadásának harmadik könyvét tartalmazza. Ezekhez járul még a *Pótlások*ban leírt újabb kötet, amely szintén 1741-ben jelent meg, és a „szerző *Cosmographia* című műve 4. könyvének címlapkiadása”.⁴⁷

Ez öt kötet, melyekből négy megtalálható és megnézhető az OSZK-ban. Ezek alapján a fenti leírások nem tekinthetők pontosnak. Valójában csak egy teljes kiadás van, ez Petriknél a második, ami 1739-ben jelent meg, és hat könyvből áll.

Az OSZK-ban kézbe vett példányok alapján az alábbi kapcsolat van a különböző kiadások között:

1. *Cosmographia*, 1736: ez tartalmazza az első két könyvet.
2. *Continuatio Cosmographiae*, 1737, a harmadik könyv első 14 fejezetét tartalmazza.
3. *Cosmographia*, 1739, ez az egyetlen teljes kiadás, hat könyvet tartalmaz.
4. *Continuatio Cosmographiae*, 1741, ez a 4–6. könyveket tartalmazza.

A harmadik könyv 15–28. fejezeteinek külön kiadása hiányzik, ez elképzelhető, hogy Petrik harmadik, 1741-ből való kiadásának felel meg, bár a leírás alapján ez inkább a teljes mű lehet.

A fenti listán az 1., 2. és 4. tételek vizsgához kapcsolódó ajándékkönyvek. Az első kettő Barkóczi Sándor vizsgájára készült, a promoter Földesi János professzor volt (Szinyeyi szerint ő volt a második tétel szerzője).⁴⁸ A címlapokon nyomra sincs Akai Kristóf nevének. Vele csak a negyedik tételnél találkozunk, ahol ő volt a promoter Johannes Bapt. Grueber vizsgájánál. A 3. tételnél pedig semmilyen név nem szerepel a címlapon.

Hogy vált ebben az esetben Akai Kristóf szerzővé? Mert már elég korán őt tekintették annak. Horányi Elek 1782-ben neki tulajdonította,⁴⁹ és őt követte Poggenдорff⁵⁰ és Sommervogel⁵¹ is. Szinyeyi is őt tartotta szerzőnek (függetlenül attól, hogy Földesi Jánost is), és valószínűleg ő terjesztette el az újabb és újabb kiadások létét.⁵²

⁴⁷ Magyarország Bibliográfiája 1712–1860, V. Pótlások, szerk. Komjáthy Miklósné, Bp., OSZK, 1971, 23.

⁴⁸ SZINNYEI 1894, i. m. III, col. 678

⁴⁹ HORÁNYI Elek, *Nova Memoria Hngarorum et Provincialium, Pars I, A-C*, Pestini, Matthiae Trattner, 1792, 58: „Ipsius industriae adscribitur Cosmographia, quae cum continuatione, subiecta fuit prelo Cassoviae A. MDCCXLI. 8.”

⁵⁰ POGGENDORFF, J. C., *Biographisch-literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exacten Wissenschaften*, Erster Band, Leipzig, Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1863, col. 21.

⁵¹ SOMMERVOGEL, Carlos, S.J., *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, Bibliographie, Tome I (nouvelle édition), Bruxelles, Oscar Schepens, Paris, Alphonse Picard, 1890, cols. 103–106.

⁵² SZINNYEI 1891, i. m. I, col. 97: „Cosmographia, seu philosophica mundi descriptio. Cassoviae, 1737. (Újabb kiadásai: U. ott, 1739. 1741. és 1749.)”

A címlapok azonban egészen mást mutatnak. Először is Akairól neve csak a 4. tételnél bukkan fel (az OSZK példányai esetében). Másodsor, az 1. és 3. tételknél a teljes cím szerint különböző szerzőktől válogatták össze a könyv tartalmát („Ex Authoribus collecta”). Ez még jelenthetné, hogy Akai volt, aki ezt véghezvitte, de ennél sokkal egyszerűbb a helyzet. A könyvet ugyanis más írta.

1719-ben volt Prágában az a vizsga, amihez megjelent egy ajándékkönyv: *Mundus philosophicus disputationi traditus; sive Universa philosophia Scholastico-Peripatetica*.⁵³ Ennek valószínű szerzője a vizsga elnöke, Eugenius Worel⁵⁴ (Eugen Vorel), ciszterci szerzetes és prágai professzor. Természetesen, mint a fentebbi eseteknél is, itt is felmerülhet a kérdés, hogy valóban Vorel írta-e a könyvet, vagy ő csak a vizsgáztató volt? Az mindenesetre bizonyos, hogy a műnek cseh szerzője volt, ezt a szöveg egyértelműen bizonyítja. Ezeket olvashatjuk például: „Boëmiae nostrae”,⁵⁵ „in Boëmica lingua querere: Kolik ge hodin na den?”⁵⁶ A magyar kiadó a cseh hivatkozásokat a legtöbb helyen átírta – például a „Wativa Boëmiae”⁵⁷ helyett a magyar kiadásban „Danubio”-t találunk⁵⁸ – vagy egyszerűen kihagyta.⁵⁹ Van azonban olyan eset is, amikor a cseh szöveg benne maradt, pont a fentebb idézett „Kolik ge hodin na den?”⁶⁰

Nem a teljes cseh kiadás lett újra kiadva Kassán, hanem annak csak a „Syn-tagma physiologicum” című részei, azok viszont majdnem teljesen azonosak. A pár cseh hivatkozás magyarra változtatásán kívül is van azonban néhány különbség. Az 1741-ben megjelent *Continuatióban*⁶¹ például majdnem háromoldali szöveget hozzáírt a magyar kiadó, aki ebben az esetben lehetett Akai is, mert ő volt a vizsgáztató.

Így tehát látjuk, hogy az Akai Kristófról megjelent lesújtó vélemények teljesen alaptalanok. Természetesen lehet, hogy valóban egy vaskalapos skolasztikus volt, de ezt a *Cosmographia* és folytatásai alapján nem állíthatjuk. A feltételezhető szerzőről, Worelról pedig az utókornak jobb véleménye volt,⁶² mint Akairól hazai bírálóinak.

⁵³ VOREL, Eugenius, *Mundus philosophicus disputationi traditus; sive Universa philosophia Scholastico-Peripatetica*, Pragae, Wolfgangi Wickhart, 1719.

⁵⁴ ZEDLER, Johann Heinrich, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon*, Bd. 59, Leipzig-Halle, Johann Heinrich Zedler, 1749, cols. 22–23.

⁵⁵ VOREL 1719, i. m. 84 és 99.

⁵⁶ VOREL 1719, i. m. 702.

⁵⁷ VOREL 1719, i. m. 115.

⁵⁸ *Cosmographia*, Cassoviae, Soc. Jesu, 1736, 117.

⁵⁹ Például *Cosmographia* 1736, i. m. 107-től kezdve.

⁶⁰ *Continuatio Cosmographiae*, Cassoviae, Soc. Jesu, 1741, 500.

⁶¹ *Continuatio* 1741, i. m. 326 és utána.

⁶² BREDL, Sigismund, *Cistercienser-Professoren im erzbischöflichen Seminare zu Prag = Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner- und Cistercienser-Orden*, 15(1894), 300: „...P. Eugen Worel, wohl einer der bedeutendsten und gelehrtesten Männer, von denen die Geschichte des Collegiums ad St. Bernardum erwähnt; mehrere Werke über Philosophie und Theologie in einer seinerzeit gründlich bearbeiteten Weise sind uns von ihm hinterlassen.”

Zsoldos, Endre

Ferenc Weiss, Elek Horányi and Kristóf Akai

Books without an author may give rise to several problems in bibliography. I describe three such cases, where Hungarian scholarship supposed Hungarian authors. These authors are Ferenc Weiss, Elek Horányi and Kristóf Akai. In the cases of Weiss and Akai we can clearly tell the real authors, while we can only say that the theses attributed to Horányi were quite likely not written by him, but probably by an Italian piarist professor.

Keywords: 18th century, Hungary, old books, bibliography, history of astronomy, history of physics.

Lisztes Nikolett

Az örökhagyó és az örökösök

*Adalékok a Széchenyi-gyűjtemény történetéhez**

Gróf Széchenyi István legnagyobb értéket képviselő kéziratái a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában találhatóak. Itt őrzik – néhány kivételével – műveinek autográf kéziratait, hírlapi cikkeinek fogalmazványait, napló- és jegyzetkönyveit, levelezését és a működésével kapcsolatos iratokat.¹ Kevésbé ismert azonban, hogy a Széchenyire vonatkozó iratanyag gyűjtemény jellegű, azaz több részletben került az Akadémia tulajdonába ajándékozások és vásárlások útján. A Széchenyi-gyűjteményt három nagyobb anyagrész alkotja: Széchenyi István személyi irathagyatéka, az egykori Széchenyi Múzeum anyaga, és végül Viszota Gyula hagyatéka. A gyűjteménybe nem tartozó, de a Kézirattár állományában lévő további, Széchenyivel kapcsolatos iratok gyarapodása ugyanakkor máig is zajlik.

Könyvtártörténeti munkák egész sora érintett már hosszabban-rövidebben bizonyos részkérdéseket, de csak Harangi Lászlóné Boros Vilma és Körmendy Kinga foglalkoztak a gyűjtemény átfogó történetével. Kiváló forrástanulmányaik mellett Csapodi Csabával, a Kézirattár egykori osztályvezetőjével együtt abban is elévülhetetlen érdemeket szereztek, hogy a II. világháború pusztításai után kialakult a gyűjtemény mai rendje, és a magyar nemzet történetében kiemelkedő forrásértéket képviselő iratok újra elérhetővé váltak a tudományos kutatások számára.²

---

* A tanulmányt Körmendy Kingának és Mázi Bélának ajánlom szeretetteljes támogatásukért.

¹ 1968 és 1975 között a Széchenyi-gyűjtemény teljes anyagát rekatalogizálták. Jelenleg is használt katalógusa: KÖRMENDY Kinga, *A Széchenyi-gyűjtemény, K 163–K 311*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1976 (Az MTA Könyvtára Kézirattárának Katalógusai, 9). Széchenyi István naplóköteteinek és jegyzetkönyveinek konkordancia-jegyzékét lásd a Függelékben.

² KÖRMENDY Kinga, *A Széchenyi Múzeum anyaga és Viszota Gyula hagyatéka az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában = Magyar Tudomány*, 1983, 10, 786–789; Uő, *A Széchenyi-Gyűjtemény = Örökségünk, élő múltunk, Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*, szerk. Fekete Gézáné, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 2001 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 37), 115–142; H. BOROS Vilma, *Széchenyi István hátrahagyott iratainak története*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1967 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 54); (A munka bővebb tartalmú kézírata: H. BOROS Vilma, *Széchenyi István hátrahagyott iratainak története*, Bp., 1965, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára [a továbbiakban MTA KIK Kt.], Ms 10.644.). További irodalom: LÓNYAY Menyhért, *Gróf Széchenyi István és hátrahagyott iratai = Budapesti Szemle*, 1875, 15, 134–212; TASNER Géza, *Széchenyi szellemi hagyatéka és Tasner Antal végrende-*

Ilyen okoknál fogva jelen munka szerzője is csupán néhány adalékkal és szemponttal járulhat hozzá a gyűjtemény történetéhez a közgyűjteményi kezelés korai időszakában (1875–1896) felmerült problémák áttekintésével.

Az örökhagyó szándékairól

Gróf Széchenyi István végrendeletei és azok módosításai arról tanúskodnak, hogy személyi irathagyatékának, különösen naplóköteteinek sorsát illető döntését hosszas ingadozás előzte meg. 1835-ben előbb Wesselényi Miklós báró belátására bízta naplói sorsát, majd több alkalommal a kötetek megsemmisítésére adott utasítást, és csak 1841-re érlelődött meg benne a döntés, hogy teljes irathagyatékát bizalmi emberére és személyi titkárára, Tasner Antalra testálja. „... Tasner Antal titkáromnak jussanak minden könyveim, naplóim, kézirataim, jegyzékeim, és ő azokkal belátása és szabad akaratja szerint tegyen; meg levén nemes érzéséről és tiszta lelkéről annyira győződve, mikép semmi hatalom által magát kényszeríteni nem fogja hagyni, hogy irományaim oly részét is köztudomásra adja, mely valakit compromittálhatna, de azt lángoknak adandja át.”³ Széchenyi eme elhatározása illeszkedett saját emlékének megőrzéséről hozott döntéseinek körébe: a Nemzeti Casino emlékvacsorái vagy az Üdvlelde ötlete egyaránt a halál utáni tiszteletadás gondolatán alapult, amely révén törekedett meghatározni a személyére való emlékezés rítusainak formáit és kereteit.⁴ Mindezek alapján elmondható, hogy az örökhagyás szándéka akár indirekt formában is, de a kezdetektől létezett, és dilemmái elsősorban a hagyaték majdani kezelőjének kiválasztásával és az iratok felhasználásának mikéntjével voltak összefüggésben.

A Tasner család birtokában

Gróf Széchenyi István halála után, 1860 áprilisában Tasner Antal tulajdonába került a teljes irathagyaték. Széchenyi eredeti szándéka az volt, hogy irataival és azok kiadási jogával anyagi támogatást biztosítson a Tasner család számára,

---

lete, Emlékirat, h. n., 1876; *Gróf Széchenyi István naplói*, I. szerk., bev. Vizsota Gyula, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1925 (Gróf Széchenyi István *Összes Munkái*, 10), VII–XXX. (alább: SZIN 1); CSAPODI Csaba, *Széchenyi István kéziratjai és egyéb Széchenyi-emlékek az Akadémia Kézirattárbán* = *Magyar Tudomány*, 5(1960), 4, 242–247.

³ TASNER 1876, i. m. 51.; Tasner Antal (1808–1861) gróf Széchenyi István magántitkára, egyes vállalkozásainak hivatalos titkára, az 1850-es években báró Sina Simon magántitkára. Felesége Tenczer Emília, három gyermeke Géza, Alice és Dénes. *Tasner Antal m. t. társasági l. tag életirásai vázlat*, 1840, MTA KIK Kt. K 1232/69; *Tasner Antal gyászjelentése*, 1861. MTA KIK Kt. Ms 4227/80; Továbbá: SZIN 1, XV.; H. BOROS 1967, i. m. 6–11.

⁴ Az ún. serlegbeszéd hagyománya 1864-től az egyesület 1944-ben történt megszüntetéséig fennmaradt. GERGELY András, *Előszó = Széchenyi emlékezete, Serlegbeszéd a Nemzeti Kaszinóban 1864–1944*, Bp., Akadémiai, 2010, 9–15.

ennél fogva az örökös is a kéziratok mielőbbi kiadására törekedett.⁵ Az iratok rendezésében a Széchenyi család levéltárnoka, Paur Iván nyújtott segítséget, aki segédeivel a működésre vonatkozó iratok osztályozását végezte el.⁶ A hagyaték felmérésével egy időben több kiadástervezet is készült, amelyek egyes elképzeléseikben a később megvalósuló akadémiai kiadványsorozat közvetlen előzményeinek tekinthetők: Török János elgondolása szerint a *Gróf Széchenyi István összes munkái* című kiadványsorozatnak rögtön az 1861-ben megjelenő első kötetében a *Napló* magyar nyelvre fordított kivonatai szerepeltek volna 8-rét alakban, 25–30 ívnyi terjedelemben. A nagyívű munkát azonban jelentősen megnehezítette a terjedelmes hagyaték szétszórt állapota, hiszen voltak iratok a Tasner családnál, a bécsi rendőrség őrizete alatt, Paur Iván soproni lakásán és a Széchenyi család cenki levéltárában.⁷ A naplószövegek előkészítése miatt Tasner nagy erőfeszítéseket tett az 1848 márciusától szeptemberéig, illetve az 1859–1860 folyamán vezetett naplóköteteket is magában foglaló, ún. döblingi hagyaték rész megszerzéséért, de csak részben járt sikerrel. A bécsi rendőrség 1860 márciusa és áprilisa folyamán lefoglalta Széchenyi döblingi tartózkodása alatt írt kéziratait, és mint vizsgálati anyagot, az eljárás lefolytatása után, a kamarai levéltárban helyezte el. A hagyaték részét csak az első világháború után kötött badeni levéltári egyezmény értelmében szolgáltatták ki, ezért nemcsak a jogos örökös, de a magyar tudomány következő nemzedékei is elveszettek hitték a döblingi iratokat, mert nemcsak az iratok holléte volt évtizedeken át tisztázatlan, de a magyar fél még abban sem lehetett biztos, hogy a kéziratokat időközben nem semmisítették-e meg.⁸

⁵ *Tasner Antal jegyzetei, iratai Széchenyi István hagyatékával kapcsolatban, 1848–1861*, MTA KIK Kt. K 305/31–44; H. BOROS 1967, i. m. 6, 13.

⁶ *Széchenyi István hagyatékának eredeti cédulakatalógusa*, MTA KIK Kt. Ms 4227/1–8; A feldolgozottság szintje tehát megegyezett a közös családi levéltárban követett gyakorlattal: BAKÁCS István, *A Széchenyi család levéltára*, összeáll. Bakács István, Bp., Levéltárak Országos Központja, 1958 (Levéltári Leltárak, 5), 5; H. BOROS 1967, i. m. 12. Paur Iván (1806–1888) 1858 és 1888 között a Széchenyi család levéltárnoka. Régész, az Akadémia levelező tagja, 1858-ban rövid időre az MTA Kézírtárának öre. JAKAB Elek, *A M. T. Akadémia Kézírtárának ismertetése*, Bp., MTA, 1892, 7.

⁷ TASNER 1876, i. m. 67–80; SZIN 1, XIX; H. BOROS 1967, i. m. 11–26; Kiadástervezet készített Toldy Ferenc és Dessewffy József is. Toldy Ferenc kézírata: MTA KIK Kt. Ms 4227/18.

⁸ A nyomozás szempontjából érdektelennek ítélt kéziratokat a rendőrség Sopronba szállította. TASNER 1876, i. m. 52–64; „Elkobzott naplóieért folyamodott később az Akadémia az osztrák kormányhoz, de ezek hosszas keresés után sem kerültek elő, s így igen valószínűleg elvesztek...”. Gyulai Pál egyetemi előadása *Széchenyi Istvánról*, 1891–1892, MTA KIK Kt. K 303/7. 11. f. „Az irományok kiadása végett gr. Lónyay és gr. Andrassy Gyula tettek lépéseket, de melyek eredménye csak azon valószínűtlen válasz volt, hogy azok – nem léteznek többé. Hasonló eredménnyel, azaz eredménytelenséggel volt b. Bánffy min. elnök szives utána járása is.” ZICHY Antal, *Gróf Széchenyi István életrajza*, II, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1897 (Magyar Történelmi Életrajzok), 251; Az 1860-ban lefoglalt döblingi hagyaték rész és az ahhoz tartozó három naplókötet (1848. március 19. – szeptember 4., 1859. október 2. – 1860. március 1., 1860. március 3. – április 1.) csak az első világháború után, 1926-ban került az Országos Levéltárba. A döblingi hagyatékra vonatkozóan: *Gr*

Az akadályok ellenére 1860 tavaszától Tasner minden figyelmét a birtokában lévő naplószövegek előkészítésére összpontosította, a munka első fázisát – Széchenyi végakaratainak megfelelően – a naplószöveg kompromittáló részeinek megsemmisítése vagy olvashatatlanná tétele jelentette. 1857-ben kezdődött betegsége azonban időközben válságosra fordult, s a szigorú ágynyugalomra kényszerült beteget nyugtalanította a gondolat, hogy vállalt kötelezettségének nem fog tudni eleget tenni. Az aprólékos, nagy figyelmet igénylő feladattal végül nem egészen egy év leforgása alatt, 1861 májusára mégis elkészült.⁹

1861. augusztus 25-én bekövetkezett halála után idősebb fia, az ekkor 23 éves Tasner Géza (1838–1914) kezelésébe került a hagyaték, kinek – saját bevallása szerint – sem körülményei, sem felkészültsége nem volt meg az iratok további rendezésére és kiadására.¹⁰ A kezdeti szándékok így tervek maradtak, s ez alól csupán az *Önismeret* Tasner családnál lévő első része képezett kivételt: miután ennek kéziratán is elvégezte a kompromittáló részek törlését, Török János szövegrendezésével kiadta 1875-ben „A kiadó társulat” megnevezés alatt.¹¹ Az *Önismereten* kívül Széchenyi ifjúkori és útinaplóinak kiadását tette még komolyabb megfontolás tárgyává, e célból folytatta a kiadás előkészítését az 1818–1819-es naplószövegek fordításával, de hamarosan ebbéli tevékenységével is felhagyott, és végül a hagyaték eladása mellett döntött.¹²

Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka, I, szerk., bev. Károlyi Árpád, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1921 (Gróf Széchenyi István *Összes Munkái*, 7), 1–272; PAULINYI Oszkár, *Bécsi levéltárakból kiszolgáltató iratok*, Bp., Levéltárak Országos Központja, 1956. (Levéltári alapleltárak I, Országos Levéltár, 11), 33–35; SASHEGYI Oszkár, *Az abszolútizmus kori levéltár*, Bp., Akadémiai, 1965 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai I, Levéltári Leltárak, 4), 159–162.

⁹ TASNER 1876, i. m. 28, 81–84, 98–99; *Tasner Antal iratainak jegyzéke*, 1912, MTA KIK Kt. Ms 4227/76; (A lefestett részeket időről időre megpróbálják újra olvashatóvá tenni, a legutóbbi kísérlet 2019-ben történt multispektrális képfeldolgozó technológiával, sikertelenül – [A szerző]).

¹⁰ TASNER 1876, i. m. 100–111; Tasner Géza (1838. április 12. – 1914. február) életrajzi adataira vonatkozóan: *Tasner Antal m. t. társasági l. tag életrajzi vázlat*, 1840, MTA KIK Kt. K 1232/69; *Budapesti Hírlap*, 1914. február 24.).

¹¹ Széchenyi István, *Önismeret* (Döblingi kézirataiból), Bp., Athenaeum, 1875; *Kivonat Tasner Géza a Széchenyi iratait rendező bizottmányhoz 1877. november 5-én intézett beadványából*, MTA KIK Kt. Ms 4227/52; A kézirat történetéről: *Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka III: Blick és kisebb döblingi iratok*, szerk., bev. Tolnai Vilmos, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1925 (Gróf Széchenyi István *Összes Munkái*, 9), 569–570.

¹² *Tasner Géza fordításai Széchenyi István 1818–1819. évi naplóiból*, MTA KIK Kt. Ms 4227/82–87; A Tasner család feltehetően egy életrajzi jellegű feldolgozást is fontolóra vett: TASNER Antal, *Gróf Széchenyi István és báró Wesselényi Miklós La Trappe kolostorban, Franciaországban*, (Fogalmazvány Tasner Géza kézírásával, Tasner Antal javításaival), MTA KIK Kt. K 305/30.; A hagyaték eladásáról: H. BOROS 1967, i. m. 21, 28–29.

1. ábra. *Tasner Géza (1838–1914), MTA KIK Kt. Képek 2-r. 9.*

A Széchenyi-hagyaték a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonába kerül

Gróf Széchenyi István 1825-ben tett felajánlása egy magyar tudós társaság alapítására a modern polgári Magyarország genezisztörténeteként él(t) a nemzeti emlékezetben, és a történeti alak köre épült szimbólumrendszernek integráns részét képezte a Magyar Tudományos Akadémia mindenkori léte és tevékenysége, így amikor 1875-ben megvásárolta gróf Széchenyi hagyatékát, az intézmény nemcsak megerősítette a polgári értékekhez és hagyományokhoz való tartozását, hanem újabb korszakot is nyitott ebben az összetett kulturális kapcsolatban.

A Tasner Gézától megvásárolt iratok 1877-ben történő átvétele után¹³ az Akadémia, mint a „hagyomány őrzője” összefogta az olyan kánonteremtő társadalmi intézményeket, mint a cenzúra, a szöveg- és értelemgondozás.¹⁴ Elindult a forrás-kiadás- és fordítás, a gyűjtemény gyarapítása, a tudományos kutatás és a könyvkiadás ösztönzése, valamint az ennek révén felhalmozódó tudásanyag oktatásban történő hasznosulása. A folyamat kiemelkedő állomását jelentette a Zichy Antal szerkesztésében 1884 és 1896 között kiadott *Gróf Széchenyi István összes művei* forrás-kiadványsorozat, valamint a szintén Zichy által jegyzett, de már a Magyar Történelmi Társulatnál megjelent Széchenyi-életrajz 1896–1897-ben.¹⁵

A tudományos kutatással párhuzamosan megélnékült az intézmény kultuszapoló tevékenysége: a Lánchíd és az Akadémia előtti téren felavatták az államférfi szobrát, majd születésének századik évfordulójától kezdődően ünneppsorozatokat rendeztek, és elhelyezték a palota Akadémia utca felőli frontján az alapítási jelenetet megörökítő emléktáblát. A kánon intézményesülésének mintegy záróakkordjaként, 1896-ban különgyűjteményi kezelés alá vonták a hagyatékot, és reprezentatív anyagából létrehozták az 1905–1944 között működő Széchenyi Múzeumot.¹⁶

¹³ H. BOROS 1967, i. m. 31.

¹⁴ A kánonról és a kanonizáció folyamatáról: ASSMANN, Aleida, ASSMANN, Jan, *Kánon és cenzúra = Irodalmi kánon és kanonizáció*, szerk. Rohonyi Zoltán, Bp., Osiris, Láthatatlan Kollégium, 2001 (Szemeszter), 87–107.

¹⁵ *Gróf Széchenyi István összes művei*, 1–9, szerk. Zichy Antal, Bp., MTA, 1884–1896. (A továbbiakban: MTA 1. sor.); ZICHY Antal, *Gróf Széchenyi István életrajza*, I–II (Magyar Történelmi Életrajzok), Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1896–1897.

¹⁶ Török János már 1860 áprilisában felvetette, hogy a család Nagycenken hozzon létre egy emlékhelyet: *Török János levele Széchenyi Bélának*, Pest, 1860. április 21., MTA KIK Kt. Ms 4227/19; A Széchenyi Múzeum előzménye megjelenik Tasner Géza Széchenyi-archívumra vonatkozó ötletében is: TASNER 1876, i. m. 104–105. A Múzeumra vonatkozóan: *A Magy. Tud. Akadémia Széchenyi-Muzeumának tárgyjegyzéke*, összeáll. Szily Kálmán, Vizsota Gyula, Bp., MTA, 1905; DIVALD Kornél, *Az MTA palotája és gyűjteményei, Magyarázó kalauz*, Bp., MTA, 1917, 76–93; KÖRMENDY Kinga, *Az Akadémia Széchenyi Múzeuma = Széchenyi és kora*, szerk. Éri István, Bp., Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület, 1991 (Tájak–Korok–Múzeumok Könyvtára, 3), 329–338.

2. ábra. *Zichy Antal (1823–1898) 1881-ben, MTA KIK Kt. Ms 10.206/159.*

A hagyományteremtés közvetlen irányítását a kezdetektől bizottsági jogkörbe vonták. Az iratok átvételére és lajstromozására alakult ideiglenes testületet 1882–1883 folyamán állandósították, Lónyay Menyhért elnökön kívül Zichy Antal, Gyulai Pál, Szász Károly, Pauler Gyula és köpeczi Deák Farkas részvételével. A Széchenyi Bizottság ettől a ponttól kezdve egészen 1944-ig az elvi irányvonalak meghatározásával gyakorolt felügyeletet a hagyaték kezelése felett: feladata a művek és a kéziratos hagyaték tudományos igényű kiadása, történeti feldolgozások megjelenésének elősegítése, illetve a további kéziratok és tárgyi emlékek gyűjtése, nem utolsósorban az alapító emlékének ápolása. Vezető tisztségét az Akadémia mindenkori elnöke töltötte be, tagjait az Igazgatótanácsból, valamint az I. és a II. Osztály tagjai közül választották.¹⁷

A gyűjteménygyarapítás lehetőségei

Gyűjtőkör

A Széchenyi-hagyatékot a Kézirattár anyagától különválasztva, előbb a Történettudományi Bizottság üléstermében helyezték el kulcsra zárt szekrényekben. Ezt a helyzetet megváltoztatta a Széchenyi Múzeum létrehozásáról hozott döntés 1896-ban, melynek következtében az 1890-es évek második felétől fokozatosan elkezdtek az iratok áthelyezését a múzeum számára kijelölt termekbe. A hagyatékon végzett forráskutató munkája okán eddig az időszakig főként Zichy Antalra hárult a hagyaték felügyeletének gyakorlati része, és az olyan hivatali teendők ellátása, mint például a kölcsönzések teljesítése. A Széchenyi-hagyaték és a később állományba került kéziratok kezelésének és gyarapításának módja, pontosabban annak lehetőségei, az említett előnyösebb körülményeknek köszönhetően megváltoztak, így sok tekintetben különböztek az akadémiai Kézirattár 1948–1949-ig követett gyakorlatától.¹⁸

A Tasner családtól történt átadás-átvétel (1877) után újrakezdődhetett a hagyatékreszek felmérése, ismételten felszínre hozva a gyűjteményszervezéssel és -gyarapítással kapcsolatos problémákat. A letétben maradt iratok beszerzéséről a Széchenyi Bizottság tagjai gondoskodtak, ami közel sem jelentette egyúttal azt,

¹⁷ A Széchenyi Bizottság reprezentatív testület volt, és minden időszakban volt legalább egy, a grófi családot képviselő tagja. FRÁTER Jánosné, *A Magyar Tudományos Akadémia Állandó Bizottságai 1854–1949*, Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1974 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai, 70), 307–315. Az elnöki tisztséget átmenetileg Pauler Tivadar és Fraknói Vilmos másodelnökök is betöltötték. *Akadémiai Értesítő*, 1884, 7, 209; *Akadémiai Értesítő*, 1889, 5, 203.

¹⁸ BERLÁSZ Jenő, *Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának átalakulása*, Bp., Akadémiai, 1957 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai, 4), 3–5.

hogy minden kézirat az Akadémia kezelésébe került volna.¹⁹ A gyűjtés folytatásának akadályát mindazonáltal nem a jószándék hiánya okozta: 1860-ban még nem létezett bevett szakmai gyakorlat arra vonatkozóan, milyen jellegű és tárgyú iratok képezik egy személy kéziratosa hagyatékát, s ez lett a következetlenség forrása, amikor Széchenyi iratait a családi-nemzetségi levéltár egyéb vonatkozású anyagrészei közül próbálták elkülöníteni, és láthatóan szintén a személyi hagyaték mibenlétének tisztázatlansága idézett elő már korábban félreértéseket Tasner Antal és Paur Iván között is.²⁰

A gyűjtőkör jellegére és dinamikus változásának tényezőire irányítja a figyelmet, hogy az akadémiai osztályokkal történő konzultációt követően a Széchenyi Bizottság 1882-ben még visszaküldte a gazdasági s főként a birtokügyekkel kapcsolatos iratokat a családi levéltárba, míg a hivatalos vonatkozásúakat az Országos Levéltárnak, a műszaki alkotások iratait pedig a Közmunka és Közlekedési Minisztériumnak adták át, miközben a gyűjtőkörben már az 1890-es évektől mindenemű irat, kiadvány és tárgy szerepelt, amely Széchenyi István életútjával vagy működésével bármilyen módon kapcsolatba hozható volt. A 20. század első felében alkotó Viszota Gyula esete emellett arra is rámutat, milyen negatív következményekkel járt az iratok átadása a kutatás lehetőségeire.²¹

Az 1878–1882-es években zajló selejtezés ténye tehát szükségszerűen feltételez a korai időszakban egy olyan elvet, vagy legalábbis implicit módon érvényesülő szempontokat, amelyek alapján végrehajtották az iratok szétválasztását.²²

A grófi családnak visszaküldött akták a még folyamatban lévő vagy azokkal szorosan összefüggő gazdasági ügyekre vonatkoztak. Ne feledjük, hogy a Széchenyi alakjával kapcsolatos kutatások a 19. század végéig a jelenre közvetlen hatással bíró közelmúlt eseményeire irányultak. Az adományozó nyilvánvaló érdekeinek

¹⁹ *A Széchenyi Bizottság levele Paur Ivánnak*, Bp., 1877. november 14. MTA KIK Kt. Ms 4227/49; *Lónyay Menyhért levelei Paur Ivánnak*, Bp., 1877. december 9-én és 1877. december 30-án. MTA KIK Kt. Ms 4227/29–30; *Fraknoi Vilmos levele Paur Ivánnak*, Bp., 1877. december 17., MTA KIK Kt. Ms 4227/50.

²⁰ Jogai érvényesítéséért Tasner Antal több alkalommal érvelt amellett, hogy gróf Széchenyi István irathagyatéka alatt nem pusztán a dicsőült magántermészetű kéziratait, „hanem széles értelemben birtokában volt mindennemű irományokat, iráscsomókat” kell érteni. TASNER 1876, i. m. 91; *Paur Iván levelei Tasner Antalnak*, 1860. június 5. és 1860. június 14., MTA KIK Kt. Ms 4227/12–13.

²¹ H. BOROS 1967, i. m. 34; KÖRMENDY 1991, i. m. 329. A műszaki alkotásokra vonatkozó iratokat előzetes véleményezésre az Akadémia III. Osztályához küldték át. *Akadémiai Értesítő*, 1881, 8, 229. Viszota Gyula (1871–1947) irodalomtörténész, az MTA tagja (l. 1913. április 24., r. 1932. május 6.). 1913-tól 1944-ig a Széchenyi Bizottság titkára, a Széchenyi Múzeum igazgatója. *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai*, III, főszerk. Glatz Ferenc, Bp., MTA Társadalomkutató Központ, Tudománytár, 2003, 1386.

²² A rendezést illetően a következőkben állapotok meg: az iratok időrendben, tárgycsoport szerint legyenek rendezve Széchenyi különböző életszakaszaihoz igazítva. Az iratokat selejtezzék. *A Széchenyi levéltári bizottság ülése az Akadémia elnöki helyiségeiben*, 1878. november 26. MTA KIK Kt. Ms 4227/62.

szem előtt tartása, a gyűjteményszervezés etikus szempontjai, s nem egy alkalommal a kegyeleti megfontolások az 1880–1890-es években megvalósuló forráskiadványok és tudományos feldolgozások kapcsán is fontos szerepet játszottak.

A különböző levéltárakban elhelyezett további Széchenyi-iratok esetében kézenfekvő volna a proveniencia elvére gondolni, hiszen valóban a kézirat fogalmi körébe nem tartozó levéltári jellegű iratok kerültek átadásra. A proveniencia elvét követő rendezés az Akadémia Könyvtárának korabeli kéziratári gyakorlatára azonban még kevésbé volt jellemző, ennek megfelelően az állományban maradt iratok jellege is arra utal, hogy a szempont következetesen nem érvényesülhetett.²³

Közelebb visz az alkalmazott szempontrendszer meghatározásához az Akadémia céljainak és az általuk előállt tudománytörténeti szituáció végiggondolása. A megőrzés és megóvás feladatai mellett a döntéshozók alapvető elvárásként fogalmazták meg a források kiadását s egy korszerű Széchenyi-életrajz ezen keresztül lehetővé váló, mielőbbi megszületését. Lónyay Menyhért elnök ennek érdekében kérte Tasner Gézát a hagyaték egyben tartására.²⁴ Az iratok nagyobb részének válogatását azonban később az a Zichy Antal végezte, aki kutatói szempontokat követve az anyag tartalmában rejlő – személyi, időbeli, tárgyi, területi – vonatkozásokra figyelt. Az egykorúan keletkezett feljegyzések és lajstromok alapján ezért elsődlegesen az mutatkozik meg, mi volt az 1880-as évek elején kialakuló Széchenyi-kutatás fő iránya, és ehhez milyen iratcsoportokat tartottak forrásértékűnek: a gazdasági és műszaki információkat csak a 20. század első évtizedeitől megjelenő részletkutatások kezdték módszeresen hasznosítani, ezzel szemben a 19. század tudományos érdeklődése mindvégig megmaradt az életrajzi jellegű kérdésfeltevéseknél.²⁵ A hagyaték kezelésének kezdeti időszakában tehát egy összetett szempontrendszer határozta meg a gyűjtőkört és a gyarapítás irányait, amely a legszorosabb összefüggésben volt a kor tudományos felfogásával és etikai elveivel.

Szerzeményezés

Tervszerű szerzeményezési program leginkább a levelezési anyag tekintetében létezett: a Régi Akadémiai Levéltár (Kézirattár, RAL) számos levélfogalmazványt őriz, amely arról tanúskodik, hogyan keresték fel Széchenyi kortársainak leszármazottait, ekként eredve nyomába egy-egy fontosabbnak ítélt emberi kapcsolatnak; a levélfogalmazványok mindemellett kifejezően tükrözik vissza a be-

²³ Példaként említendőek a budapesti Széchenyi-szoborra szervezett gyűjtés iratkötegei. BERLÁSZ 1957, i. m. 15.

²⁴ *Lónyay Menyhért levele Tasner Gézának*, Budavár, 1875. április 19., MTA KIK Kt. Ms 4227/34.

²⁵ Az iratok válogatását Zichy Antal, Szász Károly, Pauler Gyula és Deák Farkas végezte. *A Széchenyi „levéltári” bizottság 1878. november 26-án tartott ülésének jegyzőkönyve*, MTA KIK Kt. Ms 4227/62; *A Széchenyi Bizottság tagjainak feljegyzései a hagyatékról* [1878–1879], MTA KIK Kt. Ms 4227/63–70.

szerzés bizonyos fokú nehézkességét is, hiszen a kor társadalmi viszonyaiból eredő normák azt diktálták, hogy az egykori bizalmas és félhivatalos magánlevelezések tárgyában csak az Akadémia első tisztségviselője nevében fordulhattak egy magas rangú politikushoz.²⁶

A gyűjtemény gyarapodása döntően ajándékozásoknak volt köszönhető, melyek közül mind érték, mind mennyiségi tekintetben kiemelkedtek a Széchenyi család tagjainak 1878 és 1943 között tett kézirat- és tárgyi természetű felajánlásai. Változó sikerrel zárultak viszont a néhány évente közzétett országos felhívások, bár a Széchenyi Múzeum megnyitásának híre, illetve a forráskiadványok folytatólagos megjelenései láthatóan ösztönzőleg hatottak a közvéleményre: Széchenyi levelezésének 1889–1891 között megjelent három terjedelmes kiadványa után olyan ütemben gyarapodott az állomány, hogy már 1905-ben lehetővé vált egy újabb levelezéskiadás.²⁷

A tervszerű szerzeményezés feltételeit biztosító vásárlásokra ugyanakkor meglehetősen korlátozott anyagi keret állt rendelkezésre. A Magyar Tudományos Akadémia magát a Széchenyi-hagyatékot is egy országos gyűjtésből befolyt pénzüsszezből vásárolta meg 1875-ben. Az ekkor összegyűlt 10 569 forint 55 kr. alig volt több, mint a méltányos vételár fele, a Tasner család azonban az 1870–1880-as években rendkívül nehéz anyagi helyzetben volt, ezért elfogadta ezt az összeget.²⁸ A közadakozás viszonylagos eredménytelensége közvetlenül hozzájárult ahhoz, hogy Tasner Géza egészen 1894-ig nem mondott le a művek és kéziratok közlési jogáról,²⁹ illetve, hogy gróf Széchenyi titkárának, Tasner Antalnak írt, összesen 587 darab levelét 1877-ben árverésre bocsátotta.³⁰ A kutatás számára felbecsülhetetlen értéket képviselő levelek így kerültek rövid időre antikvárius tulajdonába.³¹ További bonyodalmakat okozott, hogy Tasner Géza több olyan ira-

²⁶ [Trefort Ágoston nevében írt] levélfogalmazvány Richard von Metternich-Winneburg-nak, Bp., 1888. január 10., MTA KIK Kt. RAL 23/1888.; Zichy József levele Trefort Ágostonnak, Fiume, 1888. február 3., MTA KIK Kt. RAL 135/1888.

²⁷ SZILY, VISZOTA 1905, i. m. IV.; A gyarapodás adatairól az *Akadémiai Értesítő* évfolyamai tájékoztatnak.

²⁸ Tasner Antal másik fia, Dénes halála után jelentős adósság maradt a családra: *Tasner Géza folyamodványa*, 1880. november 20. MTA KIK Kt. RAL 1029/1880; *Jancsó Mátyás kérelme Lónyay Menyhérthez*, 1882, MTA KIK Kt. RAL 597/1882; *Tasner Géza folyamodványa Trefort Ágostonhoz*, Eszék, 1886. november 9., MTA KIK Kt. RAL 704/1886; *Akadémiai Értesítő*, 1890, 1, 43.

²⁹ *Akadémiai Értesítő*, 1877, 12, 167–168; A tárgyalások lefolytatására vonatkozóan: LÓNYAY 1877, i. m.; TASNER 1876, i. m. 119–123; H. BOROS 1967, i. m. 29–40.

³⁰ Az elárverezett levelek tulajdonjoga, mint misszilis leveleké, ténylegesen is Tasner Antalé volt. Az iratok eladását azonban felháborodva fogadta a közvélemény: *A Hon*, 1877. július 3.

³¹ *Révai Leó nyilatkozata*, Bp., 1888. január 10., MTA KIK Kt. RAL 33/1888; *Gróf Széchenyi István levelei*, I, vál., bev., jegyz. Majláth Béla, Bp., MTA, Athenaeum, 1889 (Gróf Széchenyi István Munkái, 3), XIV; 1888-ban a Magyar Nemzeti Múzeum vásárolta meg a leveleket, amelyeket az Országos Széchenyi Könyvtár Levéltári Osztályán helyeztek el. MAJLÁTH Béla, *Jelentés a N. Múzeum Könyvtárának állapotáról 1887–88-ban = Magyar Könyvszemle*, 13(1888), 1–4, 179; H. BOROS 1967, i. m. 38; Gróf Széchenyi Tasner Antalnak írt levelei ma mégis a Magyar Nemzeti

tot tartott saját kézben, amelyek a közte és az Akadémia között létrejött megállapodás értelmében a Széchenyi-hagyatékhhoz tartoztak, így még a századforduló után is több alkalommal jelentkezett kéziratok eladási, később ajándékozási szándékával.³² A gyűjteménygyarapítás kezdeti szakaszának ilyenén alakulása nagymértékben beszűkítette az akadémiai kutatás és forráspublikációk mozgásterét: az előzetes tervektől eltérően késve jelentek meg a levelezést tartalmazó forráskiadványok, és a kötetek összeállításával a Nemzeti Múzeum könyvtárosát, Majláth Bélát kellett megbízni a Bizottságnak.³³

Az Akadémia tulajdonába került Széchenyi-hagyatékek gyarapításának döntő tapasztalata volt, hogy a nemzeti célokért folytatott közadakozás eszméje a 19. század végére fokozatosan veszített mozgósító erejéből. Ekkor jelentkezett az akkor még Sopronban dolgozó középiskolai tanár, Viszota Gyula, aki lemásolta a megyei levéltár Széchenyi működésével kapcsolatos iratait. Példáján felbuzdulva az Akadémia 1902. január 3-án belügyminiszteri rendeletet eszközölt ki, amelyben felszólították a vármegyei, városi és országgyűlési levéltárakat, hogy a gyűjteményük anyagából hasonlóképpen másolják le a vonatkozó iratokat, s azokat hitelesítve küldjék el.³⁴ Viszota Gyula önálló indíttatású és szisztematikus forrásfeltáró tevékenysége felhívta a figyelmet arra, hogy az állomány további gyarapítását az Akadémiának mint intézménynek kell megszerveznie, és mindehhez szükséges biztosítania a megfelelő emberi és anyagi erőforrásokat. Ebben állt a legfőbb kihívás, amely a következő időszakban a Széchenyi Múzeum vezetőjére várt.

Levéltár Országos Levéltárában kutathatóak (MNL OL R. 196.), mert az Országos Magyar Gyűjteménygyarapítás létrehozása után a Múzeumi Levéltárt 1926-ban átköltöztették az Országos Levéltár épületébe. BAKÁCS István, *A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának története az Országos Levéltár keretében 1934–1945 = Levéltári Közlemények*, 1972, 1, 33–84. – Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Mázi Bélának, amiért felhívta a figyelmemet a tanulmányra.

³² 1886-ban jelezte, hogy az 1876-os emlékiratának dokumentációján kívül magánál tartja a döblingi levelezés fogalmazványainak bizonyos részeit, Lunkányi János Tasner Antalnak írt 76 darab levelét, illetve az Önismerethez tartozó iratokat. Zichy Antal, *Gyulai Pál, Szász Károly jelentése a Magyar Tudományos Akadémia Igazgatótanácsának*, Bp., 1887. március 26., MTA KIK Kt. RAL 193/1887; *Akadémiai Értesítő*, 1887, 4, 141–143; Jegyzék Tasner Géza ajándékaikról: *Akadémiai Értesítő*, 1898, 5, 236; *Tasner Géza levele Szily Kálmánnak*, Bp., 1902. március 14., MTA KIK Kt. Ms 4227/73; Széchenyi István Tasner Antalnak írt 88 levelét és három levélmásolatot, illetve Tasner Antal Széchenyinek írt 19 darab levelét adta át. *Jegyzékek Tasner Antal hagyatékáról*, [1902], MTA KIK Kt. Ms 4227/74–75; *Szily Kálmán levele Tasner Gézának*, Bp., 1909. október 25., MTA KIK Kt. Ms 4227/72; *Tasner Antal iratainak átadási jegyzéke*, 1912, MTA KIK Kt. Ms 4227/76–77.

³³ *A Széchenyi Bizottság 1887. november 7-én tartott ülésének jegyzőkönyve*, MTA KIK Kt. K 1597/2; Majláth Béla, székhelyi (1831–1900) történész, régész. *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973*, összeáll. Fekete Gézáné, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1975, 180.

³⁴ H. BOROS 1967, i. m. 41.

Függelék

Gróf Széchenyi István
naplójának és jegyzetkönyveinek konkordancia-jegyzéke³⁵

A hagyaték átvételére alakult (Széchenyi Bizottság néven állandósult) bizottság által adott jelzetek és a jelenleg használt jelzetek³⁶ megfeleltetése:

I. 1.	K 241.	„Schreiben an Paul...”
I. 2.	K 242.	„Anmerkungen für die Zukunft.”
I. 3.	K 243.	„27ten April 1821...”
I. 4.	K 244.	„Pinot blanc et noir...”
I. 5.	K 245.	„Shelly’s phantom...”
I. 6.	K 246.	„71–5...”
I. 7.	K 252	„Jaj be fényes csillag...”
I. 8.	K 249.	„... Marie Eszterhazy...”
I. 9.	K 253. I.	„Den 20ten October...”
I. 10.	K 251.	„Jänner 4141-54...”
I. 11.	K 250.	„Den 9ten lober bin ich...”
I. 12.	K 253. II	„Über das C.”
II. 1.	K 239.	„Das Verhältnis meiner Liebe zu mir...”
II. 2.	K 218.	„Lebensgeschichte der F.”
II. 3.	K 237.	„O konnte ich...”
II. 4.	K 238.	„Praemien gaben...”
II. 5.	K 240.	„Wenn man ein Füllen hat...”
II. 6.	K 236.	„Gattungen von Pferden...”
II. 7.	K 235.	„O möchtest Dir das Leben...”
III. 1.	K 212.	(1814. okt. – 1818. júl.)
III. 2.	K 213.	(1818. júl. 13. – 1818. aug. 11.)
III. 3.	K 214.	(1818. júl. 20. – 1819. ápr. 29.)
III. 4.	K 215.	(1819. ápr. 9. – 1819. júl. 30.)
III. 5.	K 217.	1819.
III. 6.	K 248.	„Die Tage von 31 July, – 1, 2, 3ten Aug. 1819.”
III. 7.	K 216.	(1819. okt. 20.)
III. 8.	K 247.	„Wann ich bedenke...”
III. 9.	K 219.	(1820. jún. 6 – 1821. márc. 4.)
IV. 1.	K 220.	(1821. márc. 2. – 1822. febr. 19.)
IV. 2.	K 221.	(1822. márc. 1 – 1823. febr. 9.)

³⁵ Forrás: VISZOTA Gyula, *A naplók története = Gróf Széchenyi István naplói, I. szerk.*, bev. Vizsota Gyula, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1925 (Gróf Széchenyi István *Összes Munkái*, 10), XXVII–XXX; KÖRMENDY Kinga, *A Széchenyi-gyűjtemény, K 163–K 311*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1976 (Az MTA Könyvtára Kézirattárának Katalógusai, 9), 184–187.

³⁶ A teljes jelzet az őrző intézmény nevének és részlegének feltüntetésével a következő: MTA KIK Kt. K ... A listában a teljes jelzetet rövidítve közlöm.

IV. 3.	K 222.	(1823. febr. 9. – 1824. aug. 4.)
V. 1.	K 223.	(1824. aug. 4. – 1826. ápr. 1.)
V. 2.	K 224.	(1826. ápr. 1. – 1828. júl. 8.)
V. 3.	K 225.	(1828. júl. 4. – 1830. jún. 17.)
V. 4.	K 226.	(1830. jún. 18. – 1832. jún. 16.)
V. 5.	K 227.	(1832. jún. 15. – 1835. ápr. 6.)
V. 6.	K 228.	(1835. ápr. 7. – 1838. febr. 1.)
V. 7.	K 229.	(1838. febr. 1. – 1841. máj. 31.)
V. 8.	K 230.	(1841. jún. 1. – 1843. jún. 30.)
V. 9.	K 231.	(1843. júl. 1. – 1845. márc. 12.)
V. 10.	K 232.	(1845. márc. 13. – 1846. jún. 12.)
V. 11.	K 233.	(1846. jún. 13. – 1847. jún. 6.)
V. 12.	K 234.	(1847. jún. 6. – 1848. márc. 18.)

Lisztes, Nikolett

Le testataire et les héritiers Contributions à l'histoire de la collection Széchenyi

Le discours scientifique consacré à Széchenyi est aujourd'hui très volumineux. Un chapitre important en est l'histoire des documents légués par le comte István Széchenyi. Dans les années 1870, le legs de ce grand homme d'Etat fut transféré des héritiers désignés par son testament à l'Académie Hongroise des Sciences. Ces papiers sont à l'origine de ce qui allait devenir le Musée Széchenyi, puis la collection Széchenyi. Dans mon étude, je soumetts à l'analyse l'histoire de ces documents jusqu'à leur entrée dans le domaine public (1875–1896), en évoquant des aspects permettant la meilleure compréhension du processus de la professionnalisation de l'histoire et du défi que représente la formation du canon dans le dernier tiers du 19e siècle. C'est dans ce contexte que je cherche les réponses aux questions suivantes : quel était le rapport entre les objectifs de l'établissement et les possibilités d'enrichissement et de publication de sources ? Par quels critères les livres collectionnés étaient-ils définis ? Enfin : quelles étaient les tâches qui attendaient les directeurs de la collection dans la période subséquente ?

Keywords: 19th century, Count István Széchenyi, Hungarian Academy of Sciences, organization of collection development, institutionalization and professionalization of History.

Klacsman Borbála

Kétszer kifosztva – A monori Popper Nyomda története

A Popper család Monor egyik tősgyökeres zsidó családja volt. Popper Zsigmond édesapja már a 19. század derekán könyvkötőként dolgozott, ezt a mesterséget adta tovább a fiának, majd ő Ernőnek, a saját fiának. A Popper Ernő által alapított Popper Nyomda története így szorosan összefonódott a monori zsidó közösség sorsával, és a 20. századi magyar történelem leképeződésének is tekinthető.

Monor levéltári forrásai¹ között számos olyan dokumentum található, amely érdekes részletekkel szolgál a nyomda történetéről, továbbá a holokauszt által megtépázott Popper család egyetlen túlélő tagja, Popper László két visszaemlékezésben is rögzítette az általa átélteket, amelyek egyrészt a Dr. Miklós László Monori Zsidó Alapítvány honlapján,² valamint a monori holokauszt túlélők által összeállított, magánkiadású kötetben olvashatóak.³ Ezek alapján a nyomda sorsa részletesen rekonstruálható alapításától kezdve az államosításáig.

A monori Popper család és a nyomda fénykora

Popper Zsigmondnak és feleségének, Glancz Máriának egy leánya és két fia született. A leány, Popper Teréz mindössze 27 esztendő volt, amikor elhunyt.⁴ Az idősebbik fiú, Sándor bádogosként dolgozott, saját edény- és vasáruüzlete volt; öccse, az 1888-ban született Popper Ernő örökölte meg édesapjuk hivatását. Mindkét fiú harcolt az első világháborúban.⁵

---

¹ Az előjáráságon keletkezett dokumentumok megtalálhatóak a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárában (a továbbiakban: MNL PML): V.1075.

² Az oldal rengeteg, a helyi túlélők (köztük Popper László) által összegyűjtött adatot tartalmaz. Popper László 1998-ban leírt beszámolója a vészkorszakban vele történekről. https://moza.hu/dynamic/visszaemlekezesek_elem_pdfhu_2.pdf (Letöltve: 2021. március 22.)

³ *Bound by Fate – In Memory of the Jewish Community of Monor*, szerk. Ajtai, György, et al., magánkiadás, 2018, 35–37.

⁴ MNL PML XXXIII.1, monori anyakönyvek.

⁵ AJTAI György, et al., Név szerinti beszámoló a vészkorszak monori zsidó áldozatairól és a csekély számú túlélőiről. https://moza.hu/dynamic/visszaemlekezesek_elem_pdfhu_9.pdf (Letöltve: 2021. március 22.)

DOI 10.17167/mksz.2021.2.257-265

Popper Ernő már az érettségi után, 1907-ben elkezdett könyvkötőként dolgozni a családi üzemben, és édesapja halála után át is vette annak vezetését.⁶ 1909-ben alapította meg a nyomdát, miután megvette az első nyomdagépeket. Emellett könyv- és papírboltot is üzemeltetett. A Popper Nyomda azért lett olyan sikeres, mert Popper Ernő mindig igyekezett „haladni a korral”: 1917-ben villamosította a nyomdát, és nagyüzemben kezdett dolgozni. Így nem csoda, hogy a nyomda igazi családi vállalkozássá nőtte ki magát.

Popper Ernő Popper Laurát vette el, akitől három gyermeke született: László 1908-ban, Teréz 1912-ben, Lídia pedig 1913-ban. Lídia kozmetikai üzletet nyitott, testvérei László és Teréz azonban apjukkal együtt a nyomdában dolgoztak. 1934-ben Teréz hozzáment Grósz Dezsőhöz, aki szintén csatlakozott hozzájuk. Később Grósz Ferenc, Dezső bátyja, valamint Popper Elemér, Ernő unokatestvére is náluk helyezkedett el.⁷ Emellett természetesen a nyomda több helybeli lakosnak adott munkalehetőséget: tipográfusoknak, könyvkötőknek, nyomdászoknak. A papírboltot Popper Laura vezette.⁸

A két háború közti Monor miliójébe beleillett ez a vállalkozás: a városban ekkorra háttérbe szorult a mezőgazdaság, megerősödött az ipar és a kereskedelem, és Monor járási központtá nőtt. A főváros közelsége, a helyi üzletek, bankok sora mind kedvező körülményeket teremtettek a gyors fejlődéshez. A helyi asszimilálódott zsidó közösség kihasználta az 1867-es egyenjogúsítás révén nyílt lehetőségeket, és egy részük ügyvédi, orvosi, bankári szakmát választott. A többségük azonban kiskereskedő vagy ipari munkás volt, ám így is nagyban hozzájárultak a város gazdaságának fejlődéséhez. A monori zsidó hitközség rabbinátusa alatt egyesültek a környékbeli kisebb zsidó közösségek,⁹ tehát a helyi zsidóság vallási és világi élete egyaránt virágzott ebben az időszakban.

Az 1930-as évek elején a Popper család egy nagyobb ingatlant vett a Kosuth Lajos utcában, ahol elfért egyre bővülő üzemük. A nyomda ekkorra olyan hírnévre tett szert, hogy híres (főként antifasiszta) költők és írók is velük adták ki a könyveiket: így például Kassák Lajos, Szabó Dezső, Veres Péter, Zelk Zoltán is. Kiadványaik közt szerepeltek továbbá Fülöp Árpád költő színdarabjai éppúgy, mint újságok, hirdetések, iskolai nyomtatványok, meghívók, aprónyomtatványok, formanyomtatványok. Különösen profilba vágók voltak a monori helytörténeti munkák, például Fónyad Dezső, a helyi református lelkész írásai, a pártok helyi szervezeteinek röplapjai, valamint a helybéli munkáskörök alapszabályai és más nyomtatványai. A Popper-nyomtatványok az ország

⁶ A monori anyakönyvekben nem maradt információ arról, hogy Popper Zsigmond pontosan mikor halt meg, azonban lánya, Teréz halotti anyakönyvi bejegyzésében már őt is elhunytként említették 1908-ban.

⁷ A Popper család genealógiáját lásd: AJTAI 2018, i. m. 144.

⁸ *Uo.*, 173.

⁹ PACZOLAY Csilla, *Monor és a Holocaust*, MA szakdolgozat, Eszterházy Károly Főiskola, 2000, 7, 10, 16. 1941-ben Monor 13 000 lakosa közül mintegy 450 volt zsidó származású. *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)*, szerk. Kepecs József, Bp., KSH, 1993, 228–229.

minden szegletébe eljutottak.¹⁰ Ekkor a család még nem sejtette, hogy sorsuk hamarosan tragikus fordulatot vesz majd.

A zsidótörvények hatása – Popper Ernő iparigazolványának ügye

A magyar zsidóság életét az 1930-as évek végétől fokozatosan keserítette meg az antiszemita törvénykezés. Az 1938. évi XV. törvénycikk és az 1939. évi IV. törvénycikk előbb 20, aztán 6%-ban maximalta a zsidók részvételi arányát az értelmi-ségi, közigazgatási és gazdasági, ipari munkakörökben. Ennek nyomán tízezrek veszítették el állásaikat, iparendélyüket; teljes családok veszítették el a megélhetésüket; a zsidók helyét az „örségváltás” szellemében nemzsidók vették át.¹¹

E törvények természetesen hatással voltak a Popper Nyomda sorsára is. A megszorítások értelmében Popper Ernő iparjogosítványát több ízben is felülvizsgálták a helyi hatóságok, és bürokratikus úton igyekeztek ellehetetleníteni a nyomda működését. Először 1940 júliusában érkezett egy felszólítás Egedy Kálmántól, a monori járás főszolgabírójától, amelyben Popper Ernőt állampolgársági és illetőségi bizonyítványának, valamint születési anyakönyvi kivonatának bemutatására kötelezte. Amennyiben ezt nem teljesítette volna, úgy a főszolgabíró bevonta volna könyv- és papírkereskedés üzésére jogosító, valamint könyvkötő iparigazolványait.¹² Maga az eljárás alapvetően törvénytelen volt, hiszen egy 1922-es törvényre hivatkozva visszamenőlegesen kért be dokumentumokat az 1909-ben kiváltott iparigazolványhoz. Az ilyen jellegű bürokratikus zaklatás nem volt kuriózum Monoron: már az 1930-as évek végétől zajlott a zsidó iparosok, kereskedők igazoltatása, és azoktól, akik nem tudták benyújtani a szükséges okmányokat, elvették az iparjogosítványukat, ezzel is elősegítve a zsidótörvények által előírt kvóta elérését.¹³

A nyomda ügyét az is hátráltatta, hogy Popper Ernő nyomdagép-felállítási kérelmét több fórumon is elutasították a hatóságok. Az első kérelmet 1942 nyarán küldte el a monori főszolgabírónak, aki a döntés meghozatala előtt tájékoztatást kért a monori előljárástól. A vezetőjegyző arról informálta Egedyt, hogy Popper ugyan 1909-ben megkapta az iparendélyét, azonban „a géperői nyomdász ipar gyakorlása az iparendélyen nincs rávezetve”.¹⁴ A főszolgabíró augusztusban az 1939. évi IV. törvényre, valamint a 7720/1939. ME. sz. rendeletre hivat-

¹⁰ AJTAI 2018, i. m. 173.

¹¹ KÁDÁR Gábor, VÁGI Zoltán, *Aranyvonat: fejezetek a zsidó vágyon történetéből*, Bp., Osiris, 2001, 23.

¹² MNL PML V.1075 Cb, 9227/1940, Popper Ernő iparügye, 1940. júl. 30., valamint 9247/1940, Popper Ernő iparügye, 1940. júl. 30.

¹³ A monori előljárársági iratanyag alapján az összes helybéli zsidó iparost és kereskedőt ellenőrizték, néhányukat többször is. Lásd például: MNL PML V.1075 Cb 10041/1939, 9217–9225/1940, és így tovább.

¹⁴ MNL PML V.1075 Cb, 141/1944, a vezetőjegyző levele, 1941. aug. 21.

kozva elutasította Popper kérelmét. Ezt azzal indokolta, hogy „a törvény s a rendelet értelmében a kérelmező iparigazolványt nem kaphat és ezt megelőzően nem volt gépi erőre berendezett nyomdászipari iparigazolványa, minek következtében a gépállítási engedélyt sem adhattam ki.”¹⁵ Mindemellett a főszoigabíró az eljárás húszpengős költségét is Popper Ernőre róttá ki.

Popper azonban nem hagyta magát, felsőbb fórumhoz fordult. Fellebbezését Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjához, Endre Lászlóhoz küldte el.¹⁶ Endre szeptember 18-i véghatározata helybenhagyta a főszoigabíró döntését „helyes indokainál fogva”.¹⁷ Ezek az indokok a következők voltak: a főszoigabíró az 1939. évi IV. törvénycikk 14. §-ára hivatkozott, miszerint „Ipar gyakorlására zsidónak iparigazolványt, illetőleg iparendedélyt mindaddig nem lehet kiállítani, amíg az illető községben a zsidóknak kiadott iparigazolványok és iparendedélyek együttes száma a községben fennálló összes iparigazolványok és iparendedélyek számának hat százaléka alá csökken.” A törvény végrehajtási utasítása, vagyis a 7720/1939. ME. sz. rendelet 38. §-a ugyanezt a passzust értelmezte.¹⁸

Popper Ernő azonban tovább ment, és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterhez¹⁹ fellebbezett. A miniszter véghatározata kimondta, hogy „Az 1929. évi XXX. tc. 50. §-ának 2. bekezdése alapján a felülvizsgálati kérelemnek helyt adok és az alsófokú véghatározatok félretételével az elsőfokú hatóságot új eljárás lefolytatására és ennek megfelelőleg új véghatározat hozatalára utasítom. Megokolás: Jogszabályt sértettek az alsófokú hatóságok, mikor a gépállítási engedélyt az 1939:IV. tc. 14. §-ára valamint a 7720/1939. ME. sz. rendelet 38. §-ra hivatkozással utasították el, mert nevezettnek a nyomdaipar gyakorlására szóló iparjogositványa van, s ennek birtokában iparát akár kézi, akár gépi erővel folytathatja. Mivel a gépfelállítási engedély iránti kérelem nem tekinthető új iparigazolvány kiállítása iránti kérelemnek, az alsófokú határozatok félretételével új eljárás lefolytatását és véghatározat hozatalát rendelem el.”²⁰

¹⁵ *Uo.*, Egedy Kálmán főszoigabíró határozata, 1942. aug. 26.

¹⁶ Endre László (1895–1946) köztisztviselő, 1919 októberétől temesrékási szoigabíró, decembertől gödöllői szoigabíró, majd 1923-tól 1938-ig ugyanitt főszoigabíró. Több szélsőjobboldali szervezet tagja. 1938-tól Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja, 1944 áprilisától a Sztójay-kormány belügyi államtitkáráként a gettósítás és a deportálások egyik irányítója. A háború után a népbiroság halálra ítéli, kivégzik. Bővebben lásd: VÁGI Zoltán, *Endre László – Fajvédelem és bürokratikus antiszemitizmus a közigazgatási gyakorlatban 1919–1944 = Tanulmányok a holokausztról II*, szerk. Randolph L. Braham, Bp., Balassi, 2002, 81–153.

¹⁷ MNL PML V.1075 Cb, 141/1944, alispáni határozat, 1942. szept. 18.

¹⁸ *Rendeletek tára 1939*, Bp., 1940, 1189.

¹⁹ Keresztes-Fischer Ferenc (1881–1948), ügyvéd, politikus, előbb Baranya és Somogy vármegye főispánja, majd 1931 és 1935, valamint 1938 és 1944 között belügyminiszter. A második világháború idején az angolszász orientáció híve volt. A német megszállás után, 1944 tavaszán a Gestapo letartóztatta és a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolta.

²⁰ MNL PML V.1075 Cb, 141/1944, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter véghatározata, 1942. dec. 7.

Ez az egyértelmű véghatározat megvilágítja, hogyan igyekeztek a helyi és megyei antiszemita hivatalnokok ellehetetleníteni a zsidókat a törvények és rendeletek saját szájuk íze szerinti értelmezésével és alkalmazásával, mi több, olyan törvényhelyekre hivatkozva, amelyeknek valójában nem volt közük az adott ügühöz. A hetekig, hónapokig húzódó ügymenet mindemellett hátráltatta a nyomdatulajdonos munkáját, külön költségeket okozott neki, és érzelmileg is igen megálázó lehetett, hiszen a nyomda ekkor már országos hírnévnek örvendett.

Azonban hiába ment el a legfelsőbb fórumig Popper Ernő, hogy megtarthassa az iparigazolványát és folytathassa munkáját, fejleszthesse a nyomdát, mert az igazolványt hamarosan bevonta a főszolgabíró, és azt csak 1943 őszén kapta vissza.²¹ Az iratokból nem derül ki, mi volt ennek az eljárásnak az oka. 1943 decemberében a főszolgabíró ismét bekérte Popper Ernő okmányait és iparigazolványát.²² A monori jegyző válaszában azt írta a főszolgabírónak, hogy ez ügyben immár kétszer is beidézte Poppert; „Nevezett ezt [iparigazolványát és származási okmányait nagyszülőikig bezárólag] nem hozta be, és a második idézésre felesége előadta, hogy férje az okmányokat, valamint az iparigazolványt már személyesen beadta a Főszolgabírói hivatalba.”²³ Kérdés, hogy mi szükség volt az iratok ismételt bemutatására, hiszen már 1940-ben bekérték ugyanezen dokumentumokat Popper iparigazolványának felülvizsgálatakor. Mindazonáltal e bürokratikus eljárások illusztrálják, hogy mit is jelentettek a zsidótörvények a zsidók számára a gyakorlatban és a mindennapi életben.

Popper Ernő iparigazolványának és a nyomdának a sorsa is 1944. március 19-én pecsételődött meg, amikor a náci Németország katonái megszállták Magyarországot. Ekkor Popper igazolványát több más monori zsidó iparoséval együtt végleg elvonta az előjáróság.²⁴

A német megszállás után – a nyomda első elkobzása

A megszállással együtt drasztikusan felgyorsult a zsidóüldözés folyamata, és az újonnan kinevezett Sztójay-kormány gyors ütemben egyre súlyosabb megszorításokat vezetett be: többek között gondoskodott a zsidóság teljes kifosztásáról, a sárga csillag viselésének előírásáról, aztán a gettósításról és deportálásról.²⁵

Ezzel egy időben a Popper család tulajdonait is elkobozták. Az 1600/1944. ME. sz. rendelet értelmében 1944. április végéig minden zsidó családnak el kellett küldenie vagyonbevallását a Pénzügyigazgatóságnak. A rendelet szerint ugyan

²¹ MNL PML V.1075 Cb, 8822/1943, Popper Ernő záradékolt iparjogosítványának kiadása, 1943. szept. 9.

²² MNL PML V.1075 Cb, 12010/1943, Popper Ernő nyomdai bejelentése, 1943. dec. 13.

²³ Uo., A vezetőjegyző levele, 1944. jan. 14.

²⁴ MNL PML V.1075 Cb, 5951/1944, zsidók iparjogosítványainak felülvizsgálata és bevonása.

²⁵ Sztójay Döme 1944. március 22-től vezette a kollaboráns kormányt, így fő felelőse a vidéki zsidóság gettósításának és deportálásának.

csak a 10 000 pengőt meghaladó értékű vagyont kellett bevallani (például ingatlanokat, mező- és erdőgazdasági területeket, műtárgyakat, üzleteket és üzemeket), ennek ellenére a zsidóknak kiküldött kérdőívek rákérdeztek a nemesfém tárgyra, értékesebb lakásberendezési tárgyra, bankbetétekre, értékpapírokra is.

Popper Ernő vagyonbevallása szerint 1944-ben a nyomda és a hozzá kapcsolódó üzlet értéke 102 322 pengő volt, amibe beletartozott a nyersanyag, az árukészlet, az üzleti és az üzemi berendezés is. Közülük – értelemszerűen – az üzemi berendezés érte a legtöbbet: 77 144 pengőt. Ezen felül a családnak 440 pengő értékben voltak értékpapírai a Monorkerületi Takarékpénztárnál, és 5243 pengő tartozásuk állt fenn különböző papír- és könyvkereskedőknél.²⁶

Vagyonbevallásához csatolt levelében Popper Ernő érezhetően ingerült hangnemben írt a kifosztásáról: „egy részét ezeknek az ingóknak a csendőrség üzletben leltározásra kikészítve, – más részét, mint amit a lakásomon tartottam a bombatámadásokkal kapcsolatban – összeírta valami állítólagos feljelentésre és bűnjelként lefoglalta azzal, hogy ezt nem kell sehova bejelentenem.”²⁷ A bevallás tartalmaz emellett egy tételes felsorolást a szóban forgó felszerelésről, amelynek értéke mintegy 3600 pengő volt. Így ment át hivatalosan az állam tulajdonába a Popper Nyomda – akárcsak a többi monori zsidó üzlete, üzeme, lakása.

A monori gettósítás után az értékek sorsa hasonlóan alakult a többi magyar zsidó vagyonához: a lakásokat, üzleteket a csendőrség lezárta, az ingóságokat összegyűjtötték, szétválogatták és értékesítették.²⁸ Arról nem maradtak fenn adatok, hogy a Popper család vagyonára végül ki tett szert – az állam tette-e rá a kezét, vagy valamelyik helyi nemzsidó részére osztották ki a hatóságok.

Ahogy felszámolták a zsidók vagyonát, úgy tűntek el ők maguk is a monori közéletből. A Popper Nyomdat üzemeltető Popper és Grósz családok katonakorú férfitestvéit már 1942-től kezdve fegyvertelen munkaszolgálatra hívták be,²⁹ 1944 májusában pedig megkezdődött a gettósítás Monoron, amelynek nyomán előbb két- vagy többszobás lakásokban, azután az előljáróság által kijelölt házakban (nyitott gettóban) tömörítették a helyi zsidókat. Végül június végén a VI. depor-

²⁶ MNL PML VI.101 C/1/B, 3299/1944, Popper Ernő vagyonbevallása. A nyomda értékét a korabeli átlagos árakhoz hasonlítva lehet felmérni. Ezzel kapcsolatban lásd: BOROS János, *A pengő megsemmisülése, a forint születése, 1938–1946 = Múltunk*, 61(2016), 160–174.

²⁷ MNL PML VI.101 C/1/B, 3299/1944, Popper Ernő vagyonbevallása, 1944. máj. 4.

²⁸ MNL PML V.1075 Cb, 7779/1944, zsidó üzletek és raktárhelyiségek leltározása, a lezárt zsidó kereskedelmi vállalatok, üzletek névsorának betérjesztése; 8344/1944, Zsidók által elhagyott, zsidók örizetéből, vagy rendelkezése alól kikerült ruházati cikkek, fehérneműek, lábbelik összegyűjtése és értékesítése.

²⁹ Az 1939. évi II. törvénycikk 230. paragrafusára szerint „A katonai szolgálatra végleg alkalmatlannak osztályozott minden magyar állampolgár ifjú [...] egy ízben három hónapot meg nem haladó időtartamra terjedő, munkatáborokban teljesítendő közérdekű munkaszolgálatra kötelezhető.” A honvédelmi miniszter rendelete szerint azonban 1940-től a hadköteles korban lévő zsidókat is munkásszázadokba hívták be, ami így hátrányosan megkülönböztető jellegű kötelezettséggé alakult. „*fegyvertelen álltak az aknamezőkön...*”, szerk. Karsai Elek, Bp., MIOK, 1962, XVII, XXVII.

tálási zóna³⁰ egyik gyűjtőtáboraként kijelölt monori téglagyárba vitték át őket a környező kisebb települések, falvak zsidó lakosságával együtt. Az itt összegyűjtött 9000 zsidó rabot a tömeges deportálások utolsó fejezeteként július 6-án és 8-án hurcolták el Auschwitz-Birkenaubába.³¹

A táborban a Popper család nagy része életét vesztette a nácik keze által. Meggyilkolták Popper Ernőt, feleségét, Popper Laurát, lányukat, Terézt és az ő kisfiát, Györgyöt. Az 1942-ben munkaszolgálatra behívott Popper László előbb Ukrajnába került. Visszaemlékezése szerint a napirendjük igen kemény volt: „Hajnali 3-kor volt az ébresztő, utána reggeli. A munka az volt, hogy két ember úgynevezett »troglin« mészköveket hordott állások építéséhez. A munka nagyon nehéz volt. Ehhez hozzájött még a keret magatartása, mert puskatussal ütöttek minket. A munka délután 4-kor fejeződött be, ekkor bevonultunk szállásunkra. A kosztra nem lehetett panaszunk, mert a századparancsnok nem engedett lopni, így például vacsorára négy munkás kapott egy 1 kg-os húskonzervet.”³²

Amikor 1943 januárjában a munkaszolgálatosok visszavonultak, Popper László lemaradt tőlük, mert fagyási sérülései és alultápláltsága miatt nem bírta a tempót. Kijevben került kórházba. Amikor később ismét útnak indult egyedül, útközben elvesztette az eszméletét. Oroszok segítették el Zsitomirba, a csendőrlaktanyába, ahonnan aztán Dorosicsba került. „Egy nagy hodályba kerültem, ahol haldoklók feküdtek. [...] április 29-én éjjel a honvédség felgyújtotta a kórházat. Az a hír terjedt el ugyanis, hogy a beteg zsidók terjesztik a tífuszt, tehát tőlük meg kell szabadulni. A zsidók megsemmisítése volt a lehetséges módszer, mert így a kórokozók is elpusztulnak. A hatás rettenetes volt. Azok, akikben volt annyi erő, hogy lábra tudtak állni, azok menekülni próbáltak, de a kijáratoknál álltak a honvédek, és géppisztollyal legyilkolták a menekülőket. Mi kijöttünk a másik barakkból, és segítettük az arra menekülőket, így unokatestvéremmel együtt kb. 25 égő embert mentettünk meg,” emlékezett Popper László a hírhedt dorosicsi mészárlásra.³³

³⁰ A magyar és német hatóságok Magyarország területét hat ún. deportálási zónára osztották. Minden zóna egy vagy két csendőrkörületet tartalmazott; a hatodik deportálási zóna területe megegyezett az első csendőrkörületével (Budapest és környéke). Innét július elején deportálták a zsidókat. BRAHAM, Randolph L. *A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon I–II*, Bp., Belvárosi, 1997, 558, 741.

³¹ A monori gettósítással és deportálással kapcsolatban lásd: KLACSMANN, Borbála, *Ten Days in the Brick Factory: The Monor Transit Camp = Between Collaboration and Resistance – Papers from the 21st Workshop on the History and Memory of National Socialist Camps and Extermination Sites*, eds. Karoline Georg, Verena Meier, Paula Oppermann, Berlin, Metropol, 2020, 67–90.

³² Popper László 1998-ban leírt beszámolója a vészkorszakban vele történekről, https://moza.hu/dynamic/visszaemlekezesek_elem_pdfhu_2.pdf.

³³ Popper László 1998-ban leírt beszámolója a vészkorszakban vele történekről, https://moza.hu/dynamic/visszaemlekezesek_elem_pdfhu_2.pdf. A dorosicsi mészárlás során mintegy 400–800 beteg munkaszolgálatos halt meg. Ezzel kapcsolatban lásd még: ZELK Zoltán, *Dorosicsi tűz = Munkaszolgálat a Don-kanyarban*, szerk. Rákos Imre, Verő Gábor, Bp., Ex Libris, 2008, 69–73.

Ukrajnából végül 1943 végén került haza, ám 1944 áprilisában ismét behívták. Ezúttal Borba vitték, ahol együtt szolgált többek között Radnóti Miklóssal, és ahol a rézbányában és útépitéseken dolgoztatták a munkaszolgálatosokat. „A keret kegyetlensége nem ismert határokat,” írta visszaemlékezésében Popper László.³⁴ „Végül is a jugoszláv partizánok szabadítottak fel minket a német és a magyar fasiszták uralma alól, és így kerültem el Temesvárra, majd onnan Monorra vezetett az utam. Családomból meghaltak a szüleim, nővérem, annak 6 éves kislánya. Egyedül nővérem férje, Dezső jött vissza.”³⁵

A háború után – a nyomda második elkobása

Hazatérése után Popper László visszaszerezte a nyomdát, és túlélő sógorával, Grósz Dezsővel együtt megpróbálták ismét beindítani. Ennek egyetlen nyoma maradt a monori iratanyagban: 1945 októberében iparigazolványt, valamint egy községi bizonyítványt kértek az előjáróságtól, hogy kisipari kölcsönt vehessenek fel. Ekkor, habár az épület a háború folyamán megrongálódott, már több mint tíz embert foglalkoztatott a nyomda,³⁶ ami tanúsítja, hogy Popper – sok holokauszt-túlélővel ellentétben – viszonylag zökkenőmentesen vissza tudta szerezni örökségét. Ez minden bizonnyal a nyomda hírnevének volt köszönhető: nem olyan „átlagos” vagyontárgy volt, aminek eredetét egy új birtokos könnyen le tudta volna tagadni, hanem szorosán összefonódott volt tulajdonosai nevével. A nyomda beindítása után Popper László ismét megnyitotta a papírboltot is, és még a háború vége előtt megjelentette az első hetilapot.³⁷

Azonban nem sokáig maradt a tulajdonában a nyomda, ugyanis 1949 decemberében államosították a bolttal együtt, mindenféle ellenszolgáltatás nélkül.³⁸ Ezután az üzem tovább működött 1953-ig, amikor a nyomdagépeket leszerelték, majd a teljes berendezést átszállították a Vörös Csillag Nyomdába (mai Zrínyi Nyomda). Popper Lászlót nem alkalmazták a saját volt papírüzletében, egy másik monori papírboltban dolgozott a nyugalmazásáig, 1969-ig.³⁹

³⁴ AJTAI 2018, i. m. 37.

³⁵ Popper László 1998-ban leírt beszámolója a vészkorszakban vele történekről. http://mozsa.hu/dynamic/visszaemlekezesek_elem_pdfhu_2.pdf. 1944 őszén a bori munkaszolgálatosok egy részét a keretlegények erőltetett menetben indították útnak észak felé. A hátramaradt második csoportot 1944. szeptember 29-én szabadították fel a partizánok. CSAPODY Tamás, *Bori munkaszolgálatosok*, h. n., Vince Kiadó, 2012, 21, 23.

³⁶ MNL PML V.1075 Db, 5322/1945, községi bizonyítvány Popper László részére.

³⁷ Monori díszpolgárok: Popper László, <https://monor.hu/popper-laszlo> (Letöltve: 2021. március 22.)

³⁸ 1949 decemberétől államosították a tíz vagy annál több munkást foglalkoztató üzemeket, gyárakat. GYÓRI SZABÓ Róbert, *A kommunizmus és a zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*, Bp., Gondolat, 2009, 167.

³⁹ Monori díszpolgárok: Popper László, <https://monor.hu/popper-laszlo>; AJTAI 2018, i. m. 173–174.

A rendszerváltás után, 1993-ban Popper Lászlót megválasztották Monor egyik első díszpolgárának. Így hosszú évtizedek után végre megkapta az elismerést, amelyet ő maga és a Popper család megelőző generációi vívtak ki. A nyomda azóta lebontott épületének helyére emlékművet helyeztek el, amely tartalmazza a második világháború áldozatainak névsorát, bár külön nem említi a zsidóság üldöztetését. A következő évben a helytörténeti kör kiállítást szervezett, amelyben a nyomda és a család történetét mutatták be.⁴⁰ Ezen aktusokkal a város megtette az első lépéseket a helyi zsidóság morális kiengesztelése és a holokausztról való megemlékezés intézményesítése felé.

Popper László története (és családja múltja), mondhatni, tipikus közép-európai élettörténet a 20. századból: az Osztrák–Magyar Monarchia még létezett, amikor megszületett, átélte az első világháborút, túlélte a holokausztot, amelyben egész családja odaveszett. Majd amikor végre úgy tűnhetett, hogy vége az üldöztetésnek, és a családi nyomda ismét üzemelhet, azt az államosítás során ismét elvették tőle, ezúttal végleg. Így a megkülönböztetés egy másik fajtáját is megtapasztalta – amikor az állam vagyoni helyzet, társadalmi státus alapján kobozta el a vagyontárgyakat. Popper László 2001-ben hunyt el, utóda nem maradt. Haláláig egyedül élt, csupán távolabbi rokonai látogatták,⁴¹ elhunytával végleg lezárult a Popper Nyomda története is.

Klacsman, Borbála

Confiscated Twice – The History of the Popper Printing House of Monor

The Popper family was one of the Jewish families living in Monor. Since the mid-19th century, members of the family had been working as book binders, until Ernő Popper founded the printing house in 1909. The fate of the printing house was strongly connected to that of the family throughout the 20th century: when the anti-Jewish persecution started, first, local and county authorities tried to interfere with Popper's work through bureaucratic means. Then after the German occupation of Hungary in March 1944, Hungarian Jews were deprived of their properties – and the printing house was “Aryanized”. Almost the entire Popper family lost their lives in Auschwitz-Birkenau, except for Ernő's son, László, who survived as a military laborer. László Popper returned to Monor at the end of 1944 and reclaimed the printing house. He re-started work, however, soon the socialist regime nationalized the printing house, which has never been given back to the Popper family.

Keywords: 20th century, printing house, Popper family, Holocaust, nationalization.

⁴⁰ *Uo.*, 174.

⁴¹ Monori díszpolgárok: Popper László, <https://monor.hu/popper-laszlo>.

KÖZLEMÉNYEK

Augustin Hirschvogel metszetei az 1549. évi hadjáratról. Az 1548 októberében Pozsonyban tartott országgyűlés határozatot hozott Balassa Menyhért és Basó Mátyás Léva és Murány környéki garázdálkodásának felszámolására. Az 1549 tavaszán indított büntető hadjárat fővezére az ifjabb Nicklas Salm császári generális volt. Elsőként Balassa Menyhért ellen vonultak. Balassa Menyhért várait katonasággal megerősítette, de ő maga Erdélybe menekült János Zsigmond választott magyar királyhoz. Salm hadai először Szitnya várát foglalták el, majd megkezdték Léva ostromát, amit április 22-én adtak fel védői. Ezután körbezárták Csábrágot, amit június 5-én kerítették kézre. Murány ostromát az ekkorra már hozzájuk csatlakozott Bebek Ferenc csapataival együtt július 5-én kezdték meg, a várostromokban legjártaabb Bernardo de Aldana irányításával. Basó Mátyás a vár rendkívül jó terepadottságainak is köszönhetően a mintegy tízszeres túlerő ellen negyven napig tudta tartani Murányt, amit végül augusztus 15-én foglaltak el Salm csapatai. Az ostrom vége felé Basó Mátyás kiszökött a várból, de pár nappal később elfogták, testvérével, Mártonnal és 12 katonájával együtt kivégezték.¹ A hadjárat eseményeit Tinódi Lantos Sebestyén is megörökítette.² Ezek az események nem keltettek érdeklődést Béctől nyugatra, nem tudunk arról, hogy nyomtatott híradások jelentek volna meg a várak elfoglalásáról. Ezért még olyan jelképesnek tekinthető ábrázolásokat sem ismerünk az eseményekről vagy azok helyszíneiről, amelyek a kor tudósításainak címlapján szoktak fametszetként megjelenni. A művészeti szakirodalom azonban számon tart egy 1549-ben készült Murány (ma Muraň, Szlovákia) című rézkarcot, amely Augustin Hirschvogel műve.³ Ez a látkép már Bartsch jegyzékében, majd Nagler művészeti lexikonjában⁴ is szerepelt, említés szintjén megtalálható a magyar nyelvű művészeti szakirodalomban is. Leírásból ismerte Rózsa György is,

¹ Az 1549. évi hadjárat bőséges irodalmából megemlíthetjük SZAKÁLY Ferenc, *Egy zsoldosvezér emlékiratai a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkról = Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata [1548–1552]*, közreadja, ford. SCHOLZ László, Bp., 1986 (Bibliotheca Historica), 5–56.

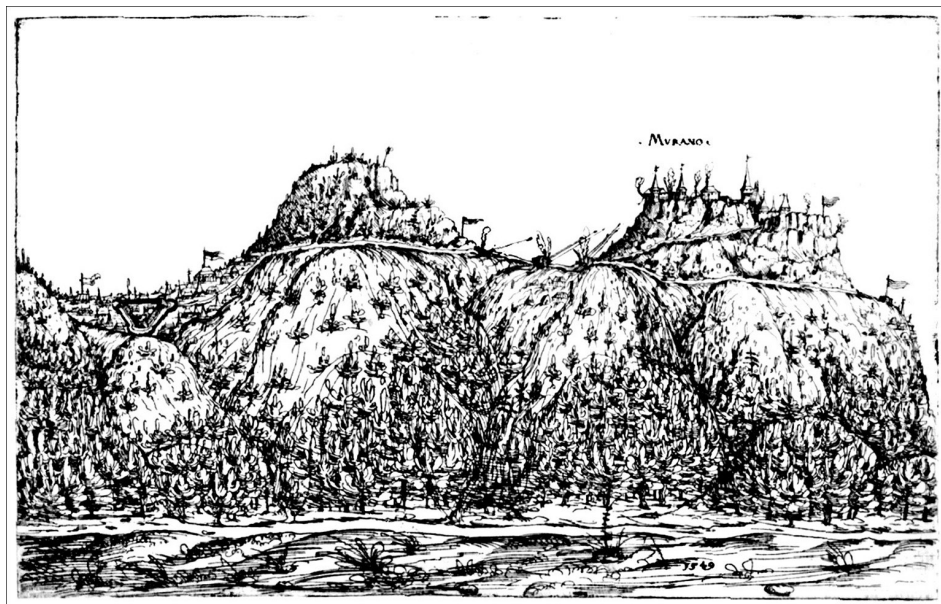
² TINÓDI LANTOS Sebestyén, *Szitnya, Léva, Csábrág és Murány várának megvétele*, 1549.

³ Augustin Hirschvogel (Nürnberg, 1503 – Bécs, 1553) üvegfestő, keramikus, térképrajzoló, grafikus, rézmetsző és rézkarcoló. Kezdetben apja, Veit Hirschvogel (1461–1525) ólomüveg-készítő műhelyében, majd keramikusként dolgozott. 1536–1543 között Laibachban (ma Ljubljana, Szlovénia) térképkészítéssel foglalkozott, Szlavónia- és Ausztria-térképe később Abraham Ortelius híres atlaszában is megjelent. 1543-tól élt Bécsben mint udvari térképkészítő. 1544-ben kiadott egy *Geometria* című oktató könyvet saját rajzaival a trigonometriai módszer ismertetésére. 1547-ben Bonifaz Wohlmutth bécsi császári építőmester közreműködésével elkészítette Bécs város új erődítésének tervét.

⁴ BARTSCH, Adam von, *Le peintre graveur*, Wien, 1808, Band 9, 192–193. 79. Bartsch részletesen leírja Murány fekvését, tulajdonosait. NAGLER, G. K., *Neues allgemeines Künstler-Lexicon*, Leipzig 1835–1852, Band VI., 559, 59. Schloss Muran in Ungarn.

legutóbb pedig Papp Júlia említi Sigmund von Herberstein műveivel foglalkozó írásában.⁵ Ennek a hagyományos értelemben vett Murány-látképnek azonban eddig nem történt meg sem a helytörténeti szempontokból történő feldolgozása, sem történelmi kapcsolatainak vizsgálata. Hirschvogel metszete nem szerepel a szlovákiai települések ikonográfiáját feldolgozó Katarina Zavadova leltárában.⁶ Magunk is csak Rózsa György szóbeli közléséből ismertük, képét mindeddig nem láttuk, ezért az nem szerepel az általunk eddig összegyűjtött Murány-ábrázolások között sem.⁷

Hirschvogel Murány-rézkarcából egy példány ismert, amit a bécsi Albertina gyűjteményében őriznek.⁸ A metszeten a MURANO felirat szerepel, így rejtély előttünk, Bartschnak hogyan sikerült ennek alapján azonosítania, hogy a képen a Gömör megyei, katonailag akkor már teljesen jelentéktelen Murány vára látható (Nagler későbbi jegyzékében a kép Schloss Muran névvel szerepel). Első ránézésre nem könnyű felismerni, hogy a jobb oldali hegytetőn egy vár van, bár ebben segít a vár fokán lobogó zászló. Ezzel együtt a kép címe még mindig lehetne akár „Tájkép Murány várával”, vagy hasonló. Ám alaposabb vizsgálat után egyértelművé válik, hogy ez nem egy egyszerű tájkép, hanem egy „eseménykép”. Ennek felismeréséhez azonban tudni kell, hogy abban a korban az ostromképeken szokás volt a kilőtt ágyúgolyók röppályáját berajzolni. Ilyen röppálya pedig a vár alatti hegnyeregben három helyen is látható. Tehát az 1549. évi hadjáratról mégiscsak készült „képes tájékoztatás” rézkarc formájában, vagyis nagyobb példányszámban, ráadásul a kor egyik elismert művészenek a keze munkájaként.

1. ábra. Hirschvogel: Murány ostroma 1549

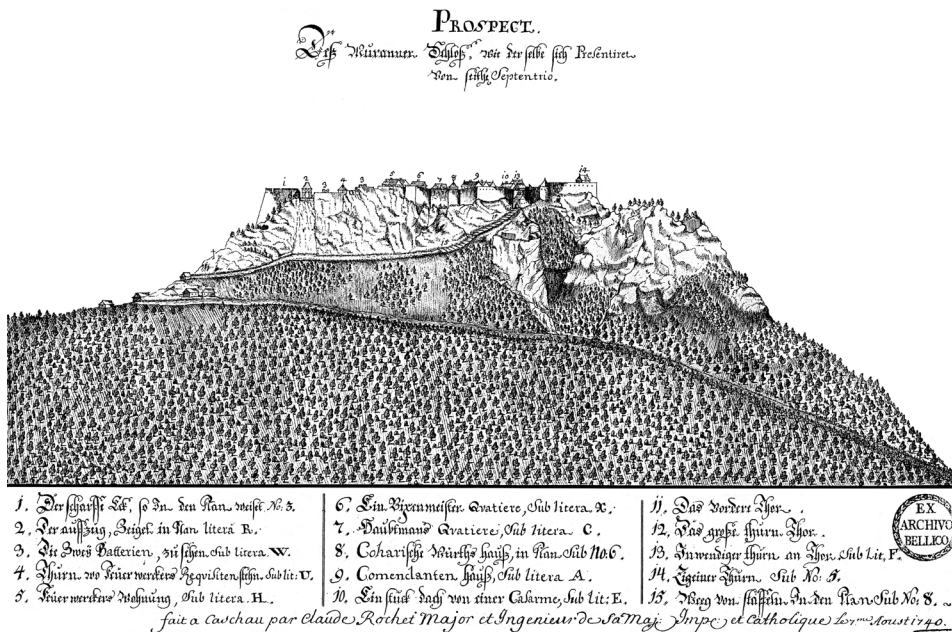
⁵ PAPP Júlia, *Sigmund von Herberstein kiadványainak magyar vonatkozású illusztrációi = Magyar Könyvszemle*, 137(2021), 1–38.

⁶ ZAVADOVA, Katharina: *Verny a pravý obraz slovenských miest*, Bratislava, Tatran, 1974.

⁷ SZALAI Béla, *Magyar várak, városok, falvak metszeteiken, 1515–1800*, I–V, Budapest, (Múzeum Antikvárium), 2006–2018.

⁸ Albertina, Wien, Inv. DG1930/2163 Die Burg Murany in Oberungarn 17,3 x 28,0 cm. Köszönet Papp Juliának a Murány-metszet őrzési helyének közléséért.

Eltelkintve Hirschvogel rajzának művészi értékelésétől, két dolgot jegyzünk meg. Az egyik, hogy Murány rajzát a helyszínen kellett készítenie, vagyis Hirschvogel járt Muránynál. Ennek bizonyítékát Claude Rochet hadmérnök 1740-ben készült rajzában látjuk.⁹ Rochet nemcsak Murány várának alaprajzát mérte fel a helyszínen, hanem egy látványrajzot is készített a várról (ez Hirschvogel rajzának jobb oldala), mégpedig a Hirschvogelével szinte teljesen azonos nézőpontból (persze, rajztechnikailag jóval szerényebb színvonalon). A két kép a meghatározó képi elemekben teljes azonosságot mutat. Mivel nagyon valószínűtlen, hogy Roschet ismerte és másolta volna Hirschvogel metszetét, ezért a magyarázat a hasonlóságra csak az lehet, hogy mindketten a helyszínen ugyanazt rajzolták le saját stílusuk és képességük szerint.

2. ábra. Claude Rochet rajza, 1740

A másik megjegyzésünk az „ostromkép” elnevezésre vonatkozik. Ez bármennyire is pontos megnevezése Hirschvogel munkájának, az mégsem egyike azoknak a 16–17. században tömegesen megjelent ostromképeknek, amelyek az eseményekről szóló nyomtatott tájékoztatások képi kiegészítései céljából készültek. Ez utóbbiakon a hangsúly nem (vagy nemcsak) az esemény helyszínének, hanem magának az eseménynek a bemutatásán (sokszor az egymást követő események egyidejű feltüntetésével) volt, beleértve az esemény szereplőinek ábrázolását is. Ezekre a teljesen más megközelítésű készült ostromképekre is bemutatunk az 1549. évi hadjárat egy másik eseményéről készült, eddig még nem ismertetett metszetet példaként.

⁹ Claude Rochet hadmérnök rajza, 1740. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Térkép-tár G I h 3445; ÖStA Wien, KA K U. K. Generalarchiv Kartensammlung Inl. C: V. Murány No. I. 485/12 A-D.

Gróf Apponyi Sándor hungarica hagyatékával a metszetgyűjteménye is az Országos Széchényi Könyvtárba került. A nagyon értékes gyűjtemény egy töredékének a feldolgozására azonban Apponyinak már nem maradt ideje, pár metszet a gyűjteményleírásban hiányosan, gyakran szerző feldeírítása nélkül szerepel. Ezek között van egy rézkarc, amely címe szerint Léva 1549. április 22-én történt elfoglalását mutatja be.¹⁰

A metszet bal oldalán a palánkkal körbevett Léva mezőváros látható, északi végénél van a várkastély, amely a Garam egyik mellékága által táplált tó partján fekszik. A várkastélyt a városban és a városon kívül lévő ágyúszáncokból ostromolják. A kép többi részét sátoztáborok és szállítóeszközök rajza tölti ki. Érdekes módon a képen egyetlen katona sem látható! Az ágyúszáncokat feliratok is jelzik, a sátoztáboroknál pedig az egyes parancsnokok neve, illetve katonaságuk megnevezése szerepel a következők szerint:

- DER SPANIER LEGER a spanyol tábor
- MAGISTER DE KAMPO valójában Bernardo de Aldana tábornester (korabeli magyar elnevezése „Nagykampó”)-
- PETHIEW HIANISCH HVSSARN Pethő János főpohárnok huszárokkal
- HORBATH BARTHOLOME HVSSARN Horváth(inovich) Bertalan Balassagyarmat kapitánya huszárokkal
- MAXIMILIAN LEISSER OBRISTER ZEIGMISTER Maximilian Leysser ezredes tábornester
- ARTALLEREI tüzérség
- GENERAL OBERSTER G N V SALM Niklas Graf von Salm főhadparancsnok
- GRAF JVLIVS VON HARDEKH gróf Julius I. zu Hardegg ezredes
- RATH VND SECRETARI KNEISSL Heinrich Wolfgang Kneissl udvari tanácsos és titkár
- HERR REINPRECHT V. EBERSTORF Reinprecht Graf zu Tierstein von Ebersdorf főhadparancsnok-helyettes
- HER ERASSM TEVEL Erasmus Teuffel von Gundensdorf győri főkapitány
- PROFANT PLACZ ellátmány hely

A metszeten feltüntetett katonai parancsnokok valamennyien ott voltak Lévánál az ostromló seregben, a metszet készítője tehát pontos értesülésekkel rendelkezett.

A metszet összességében megfelel azoknak az elvárásoknak, amelyeket az eseményekről értesülők képes kiegészítésként elvártak, beleillik a később hasonló célból készült metszetek sorába, azokból sem a tájékoztatás mennyiségi, sem a rajz művészi színvonala tekintetében nem lóg ki. Talán csak növényzetrajza szokatlan és – háborús esemény ábrázolásáról van szó – a harcoló katonaság ábrázolásának hiánya.

A metszeten egy mindeddig feloladatlan készítői jelzés is van, 1549 évszámmal. Számunkra vitathatatlan, hogy a jelzés Augustin Hirschvogel jelzése, tehát a Léva-ostromkép is az ő, eddig ismeretlen műve. Ez a tény számos további kérdés felvetését teszi megalapozottá.

Kezdjük talán azzal a megállapítással, hogy a két rajz egyaránt ostromot ábrázol, miért tér el mégis teljesen a két rajzon az ostrom bemutatásának képi megfogalmazása? Nem tudjuk a választ, még feltevélezt is nehezen találunk. Nétán Hirschvogel Murányt önmagának, kedvtelésből rajzolta, vagy meg akart valakit ajándékozni vele? Amikor arra járt, éppen akkor volt az ostrom, és az csak azért került a képre? Ez nagyon valószínűtlennek tűnik, különösen, ha arra gondolunk, hogy Léva ostroma pár hónappal korábban volt. Hirschvogel pedig Léváról teljesen más felfogásban készített rajzot.

¹⁰ App. M. 358. A metszet címe a képen fent középen címtáblán: PELEGERUNG DES VESTEN SCHLOS LEIWAY, IM 1549 IAR DE 22 APRIL.S UND IST SOLCHS DURCH HERREN NICLASSEN GRAFEN ZU SALMEN GENERAL OBERSTE EROBERT UD EINGENUMEN WORDEN. ETC. Méret: 47,7 x 27,3 cm.

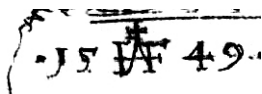

Itt meg kell jegyeznünk, hogy amíg biztosak vagyunk abban, hogy Hirschvogel Murány rajzát a helyszínen készítette, Léva esetében ezt nem merjük állítani. A metszeten semmi olyan egyedi jellegzetesség nem fedezhető fel, amelyet egy szóbeli elmondás (és a parancsnokok neveit tartalmazó lista) alapján Hirschvogel ne tudott volna akár Bécsben megrajzolni.

Hirschvogel magyar kapcsolatai – elsősorban a Perényi Péter bibliai munkájához készített rajzai miatt¹¹ – ismertek. Arra nézve azonban nem ismerünk adatot, hogy 1549-ben járt-e, és ha igen, miért járt Magyarországon, és miért készítette Murány metszetét. Nehezen tudjuk elképzelni, hogy az év elején csatlakozott volna Niclas Salm vagy valamelyik másik parancsnok seregéhez, és végig velük volt a hadjárat végéig. Megjegyezzük, egyéb elfoglaltságai miatt sem valószínű, hogy vállalkozott volna több hónapos tábori életre.

Hirschvogel 1552-ben térképkészítési felmérések céljából járt Magyarországon. Elképzelhető, hogy hasonló okok miatt már 1549-ben is felkereste a Felvidéket, és akkor készítette Murány és Léva rajzát.

4. ábra. *Augustin Hirschvogel, 1549, Léva*

Hirschvogel munkáinál korábban magyar helységről rézkarc-rézmetszet technikával csak egy metszet készült, Enea Vico 1542. évi képzelet szülte Buda-ábrázolása.

Írásunkat azzal a gondolattal zárjuk, Hirschvogel 1549-ben készült tájképrajzai közül azokat, amelyek helymeghatározása ismeretlen, érdemes lenne megvizsgálni, hátha azonosítható valamelyik felvidéki város vagy vár látképeként.

SZALAI BÉLA

¹¹ PERÉNYI Péter, *Concordantz und vergleichung des Alten vnd Newen Testaments* (Wien, Adler, 1550) munkájához Hirschvogel 112 metszetet készített.

SZEMLE

Andrew Alchin, *Buda, Ofen, Pesto, Buda, Pest, Budapest legkorábbi látképei: a XV. és XVI. századi Budát, Pestet és Óbudát ábrázoló fametszetek, réznyomatok és festmények, a könyvet tervezte Kassai Ferenc, Szombathely, Yeloprint Kft., 2019. 153 p.*

„Visszakerültél hát Budára, ahol születél.” Ottlik Géza gondolatát felidézve vesszük kezünkbe Andrew Alchin angol matematikus tisztelgő kötetét. Valóban tisztelgő kötet szeretett városa iránt, ugyanis a szerző először ötvenöt éve mint turista került a Duna-parti városba, évekig itt élt, az ELTE-n tanult, majd a rendszerváltás után az IBM munkatársaként és Budapest szerelmese-ként minden évben legalább egyszer visszatért hozzánk. A cambridge-i Pembroke College egykori hallgatója a Balassi Intézet és a British Hungarian Fellowship szervezésében 2014-ben megtartott előadásának bővített változata jelent meg most könyv formájában. Alchin maga is neves gyűjtőként nyúlt megbecsült Budapest-témájához, térkép- és városképgyűjteménye méltán híres egész Európában.

Rögtön felvetődik a kérdés, kikhez is szól ez a nemrégien megjelent kötet? Marslakóknak? Mondhatjuk dupla csavarral, hiszen utalhatunk Szerb Antal rövid, de a korban – sőt később is – kultikussá vált, Pestet és Budát sajátos nézőpontból bemutató kötetére, de utalhatunk Szilárd Leó *bon mot*-jára, miszerint arra a kérdésre, hogy hol vannak a marslakók: „Már itt vannak közöttünk, csak magyarnak mondják magukat...” lett a válasz. E kettő – ma már popkulturális utalássá nemesedett vagy silányult, megítélés kérdése – perspektívát összegyúrva állíthatjuk: mindannyiunknak, a város szépségére és megrendítő történetére rácsodálkozó külföldieknek és az itt élő, megforduló magyaroknak is hasznos multság lesz a kétnyelvű könyv lapozgatása, olvasgatása.

Mint minden történeti összegzés Pest-Buda ábrázolásáról, ez a könyv is Hartmann Schedel 1493 nyarán megjelent latin (majd karácsony előtt kijött német) nyelvű krónikájával kezdődik. Alchin is hangsúlyozza az ősnymtatvány városábrázolásainak egyik fontos tulajdonságát, nevezetesen, hogy a képek megegyeznek egymással (Damaszkusz és Mantova a két éles példa), de a kötet végén található Valachia és Magyarország metszete is azonos. Számunkra öröm, hogy Buda kitüntetett helye került ebből a szempontból, mert beletartozik azon harminckettő város körébe, melyeket egyedileg próbáltak ábrázolni. Fölmerül a kérdés, hogy ez mennyire sikerült? A szerző alaposan végigjárta Buda topográfiáját frissen készült fényképek segítségével. A részletekre odafigyel, vizsgálja a Schedel-metszet minden apró elemét, ütköztetve a régebbi (Salamon Ferenc) és az újabb (Végh András) kutatási eredményeket. Alchin felhívja az angol(ul) olvasók figyelmét arra, hogy míg ezt a Buda-metszetet feltehetően az 1470-es években rajzolhatták, addig London legkorábbi látképe 1544-ből való. A szerző két kevésbé ismert török ábrázolás (1526, 1529) után Erhard Schön 1541-es nevezetes, a bécsi Albertinában őrzött színezett metszetének részletes elemzését adja. Itt is felhasználja a régebbi és újabb (a már említett Végh mellett Szalai Béla és Wellner István munkáját tükröző) kutatási eredményeket. A rendkívül igényes nemesmásolatoknál kiemeli a fontos részleteket, és kisebb mellékletekben mintegy végigkalauzolja az olvasót a budai vár nyugati oldalán, bő-

ségesen tárgyalva az akkor zajló történelmi-katonai eseményeket is. Ugyanez az aprólékos figyelem jellemezi Virgil Solis és Enea Vico 1542-es metszetének bemutatását is. Talán itt megemlíthetünk egy érdekes adalékot, a Vico-rézmetszeten M. S. Sidero nevet kapta a Gellérthegy (talán megelőlegezve a későbbi híres Csillagdát). Bár a kötetbe bekerült török kéztől származó Buda-látképek többsége sematikus, az 1543-ban készült, Alchint leginkább Gustav Klimtre emlékeztető ábrázolás számos pontján segítette a későbbi kutatást: látjuk például a Margit-szigetet és a Dunán átívelő vasláncot. A következő metszetek a jól ismert Pest-Buda képeket hozzák, a gyönyörű reprodukciók lehetővé teszik, hogy olyan részleteket és érdekességeket is végigkövethetünk, amelyek hol felbukkannak, majd eltűnnek, mint például az Ördög-árok és az Aula Marmorea. Sebastian Münster, Johannes Leonclavius, Dominicus Custos, Giovanni Maggi, Giacomo Franco, Ahasver Rotenberger, Martin Rota és Wilhelm Dilich reprezentálja ezt a sokszínűséget. Az egészet lezárja egy ismeretlen készítő – számomra a kép is ismeretlen volt eddig – 1600 körül készült, sajnos rongált állapotban lévő, egy császári követség fogadását ábrázoló vízfestménye, amit egy zenekar muzsikája tesz valószínűleg még ünnepélyesebbé.

Alchin konklúziója magán viseli a város megértésének és megszeretésének folyamatát. Úgy fogalmaz, hogy bár Schedel Budája ma már nem létezik, de két vigasztaló szóval feloldhatjuk ezt a hiányt, miszerint a metszeteknek köszönhetően el tudjuk képzelni, milyen nagyszerű is volt a település, és dacára a történelem kegyetlenségének, „egy kivételesen gyönyörű város maradt a mai napig”. A kötetet profi módon összeállított mellékletek zárják, világos rendszerben látjuk a metszőkre, a szerzőkre vonatkozó adatokat, a látképek irányát, típusát, méreteit, datálását, a külföldi olvasók számára nagyon hasznos kronológiát, a Schedel, illetve a Hans Sachs-szöveg kétnyelvű (angol–magyar) fordításait és az alkotások közötti kapcsolatokat. Ezek némelyike meglehetősen szerteágazó, mint például a már említett Schön-metszet. Fontos kiegészítések továbbá a források és a könyvészeti megjegyzések felsorolása. Az engedélyekből kitűnik, hogy pénzt, időt és munkát nem kímélve a szerző mindenhol igyekezett beszerezni a legjobb minőségű elektronikus másolatokat: Trinity College, ÖNB, Topkapi, HAB, MNM, OSZK, s a lista szomorú aktualitása a szörnyű járvány következtében tavaly elhunyt nagyszerű térképtörténész és nem különben bibliofil Gróf László, akinek legendás oxfordi könyvtárából is került ki reprodukció.

Végezetül ki kell hangsúlyoznunk a kötet gyönyörű, könyvbarát megjelenését, amely egyaránt dicséri a szerző ízlését és a szombathelyi kiadó (Yeloprint Kft.), valamint Kassai Ferenc könyvművészi teljesítményét. Neves angol méltatója kiváló bridzsszakértőként jellemezte a fent megidézett budai vár alatt lakó tweedzakós Ottlik Gézá, aki bizonyára örömmel lapozgatná ezt a kötetet, és folytatna lendületes eszmecserét ékes angol nyelven Andrew Alchinnal. *Miről másról, mint Budáról.*

FARKAS GÁBOR FARKAS

Ex-libris, Colecția Mârza, szerk. Eva Mârza, Alexandru Știrban, Florin Bogdan, Alba Iulia, Cognitiv, 2019. 140 p.

Iacob Mârza (1946–2015) román történész, bibliológus, bibliofil, egyetemi tanár kezdetben muzeológusként, majd könyvtárosként dolgozott Gyulafehérváron (románul: Alba Iulia, latinul Apulum). Hosszú időn át a Batthyaneum Könyvtár igazgatója volt, a könyvtárról úgy nyilatkozott, hogy itt „a kódexek, ősnymtatványok és régi könyvek világában a kutató akár az édenben is érezheti magát...”.

Jelentős tudományos munkásságot fejtett ki, sokat publikált országos és külföldi szaklapokban, kötetekben; a régi könyvek, ősnymtatványok, kéziratok kutatása során a Batthyaneum Könyvtár

mellett többek között az Országos Széchényi Könyvtár régi román könyveit is számba vette feleségével, Eva Márzával.

A könyvek és a művészet iránti szeretet vezette el az ex libris műfajához, a kisgrafikai lapok gyűjtéséhez. Ehhez további ösztönzést adott a Batthyaneum Könyvtár jelentős, több ezer darabos ex libris gyűjteménye.

Márza ex libris kollekciójának bemutatásához számomra két – román és részben angol nyelvű – mű szolgált alapul. Egyrészt a gyulafehérvári Nemzeti Egyesülés Múzeuma által megjelentetett *Apulum LVII. Historia et Patrimonium* (Alba Iulia, 2020) című kötet egy tanulmánya (*Colecția de ex-libris-etichetă Iacob Márza*, szerzők: Eva Márza és Andreea Márza). Emellett fő forrásom a Iacob Márza gyűjteményét bemutató és képekkel bőségesen szemléltető katalógus, mely az ex libriseiből 2019 októberében nyíló kiállításához kapcsolódóan jelent meg *Ex-libris. Colecția Márza* (Alba Iulia, 2019) címmel Eva Márza, Alexandru Știrban és Florin Bogdan szerkesztésében.

Iacob Márza hozzávetőlegesen 4000 darabot kitevő modern ex libris gyűjteménye átfogó betekintést ad a romániai és tágabban értelmezve a nemzetközi ex libris gyűjtés világába, kiemelten a 20. század második felének viszonyaiiba. A katalógusban szereplő 200 körüli ex libris ezt reprezentálja, a kiadvány elején szereplő kétnyelvű (román–angol) bevezető írások pedig általános tájékoztatót adnak a műfaj mibenlétéről, nemzetközi és romániai történetéről, a technikákról és Márza gyűjtői tevékenységéről. Ekkorra az ex libris jórészt már elszakadt a könyvtől, és önálló gyűjtés tárgyává vált, a műfaj népszerűsítésére gyűjtőegyesületek alakultak, melyek cserealkalmakat, kiállításokat, kongresszusokat szerveztek, kiadványokat jelentettek meg.

A Iacob Márza-katalógusba bekerülő modern ex librisek többsége az 1980-as években készült, ennél jóval kisebb számban fordulnak elő az 1960–70-es évekből, és még kisebb mennyiségben az 1920–1950 között alkotottak. Emellett vannak év nélküli jelzéssel ellátottak is. A szélső időhatárokat tekintve a katalógusban szereplő legkorábbi ex libris 1925-ből való, a lengyel Waclaw Boratyński alkotása. A legkésőbbi 1990-ből, a portugál Artur Mario da Mota Miranda (1928–2018) részére az 1990. évi mönchengladbachi FISAE Nemzetközi Ex libris Kongresszus alkalmából készült lap, a román Dafinel Duinea grafikusművész linómetszete.

Márza mintegy 25 éven át gyűjtött ex libriseket Románia mellett a világ jó néhány országából származó grafikusoktól, gyűjtőktől. Gyűjteménye a helyi román művészekkel (Alexandru Rădulescu, Radu Solovăstru, Adrian Aramă) való együttműködés révén kezdett kialakulni, akik elkészítettek számára az első ex libriseket. Több száz emberrel állt kapcsolatban, a teljes gyűjteményre 20 feletti ország grafikusaival, gyűjtőivel folytatott levelezés, csere révén tett szert. (A katalógus bevezetőjében felsorolt 18 országnál néhányval többet listáz tételesen, számadattal az *Apulum* kötet tanulmánya.) A 4000-ból megközelítőleg 2600 lap származik külföldről, köztük Magyarországról, az akkori Csehszlovákiából, Jugoszláviából, Bulgáriából, Lengyelországból, a Szovjetunióból, az Egyesült Királyságból, Belgiumból, Franciaországból, Németországból, Ausztriából, Dániából, Portugáliából, Spanyolországból, Olaszországból, Finnországból, emellett Norvégiából, Svájcban, Görögországból, Luxemburgból és Hollandiából is érkeztek grafikák. Az európai országok mellett az USA-ból és Japánból szintén szert tett lapokra, előbbiből a magyar származású Petry Bélától, Japánból Peter Hosokawa, Ryoichi Murasawa művészekről. Kanada egyetlen lappal fordul elő a gyűjteményben.

A gyűjtésben kiemelkedő cserepartnerai voltak az olasz Mario De Filippis, a lengyel Zdislaw Dąbek, emellett Artur Mario da Mota Miranda Portugáliából, Marie-Louise Albessart Belgiumból, Viktor Chrenko, Karol Izakovič Szlovákiából, Petr Charypar Csehországból. A nemzetközi jellegnek megfelelően gyűjteményét országok és grafikusok szerinti rendben tárolta és tartotta nyilván. A gyűjtés során a régi könyv, a könyvtár, a zene voltak a kiemelt témái, de emellett orvosi, irodalmi, történelmi, nőt ábrázoló, építészeti vonatkozású, illetve állatokat, virágokat bemutató grafikák is érdekelték.

Anyagát saját névre szóló ex librisek készíttetésével is gyarapította. Ezeken kiemelt a könyv, a könyvtárbelső motívuma. A katalógus tanúsága szerint is gyűjtőként az 1980-as években volt a legaktívabb. Ő és neje, Eva Márza és a Márza familia részére többek között a Romániában élő Ervin Klein, Radu Solovăstru, Dafinel Duinea, Ștefan Orth, Molnár Dénes és Vecserka Zsolt alkottak ex libriseket az 1980-as években. Ștefan Orth – Orth István erdélyi magyar, nagyszebeni grafikusművész, restaurátor – Iacob Márza részére szóló ex librisén megjelenik a Christophe Plantin (1520–1589) híres antwerpeni nyomdász nyomdászjegyén szereplő Alkotó kéz, mely a felhőkön átnyúlva, körzövel a teremtesen dolgozik. Mellette a nyomdász jelmondata: „Labore et constantia” [Munkával és állhatatossággal].

A katalógus egyik fő érdeme a nemzetközisége. Az egyes művek több szempontú (alkotó, megrendelő, méret, technika, készítési év, ábra, állományi jelzet szerinti) leírását a grafikusokról és a készítőkről írt rövid bemutatás teszi még tartalmasabbá. Kiemelkedő az erdélyi magyar grafikusok (Gy. Szabó Béla, Debreczeni László, Radványi-Román Károly és fia, ifj. Radványi Károly, Molnár Dénes, Plugor Sándor, Vecserka Zsolt, Cseh Gusztáv, Orth István) alkotásainak nagy aránya. A magyarországi grafikusok közül találkozhatunk a Kalotaszegről elszármazott, jelenleg Komlón élő Bálint Ferenc, emellett Menyhárt József, Petry Béla, Nagy László Lázár, Fery Antal és a Póka György – Meskó Anna művészpár névvel. A magyar gyűjtőket Réthy István (1909–1988) jogász, a Kisgrafika Barátok Körének titkára mellett többek között Boros Edit (1949–2020) tanár, költő képviseli. Utóbbi – a középkor hangulatát idéző – ex librisének alkotója Cseh Gusztáv. Külön figyelmet érdemel Kertész Dénes (1930–1993) állatorvos „ex libris turisticis” feliratú lapja, melynek turistája könyvekkel kirakott úton halad, a grafikus Menyhárt József. A brassói születésű erdélyi magyar könyvtáros-bibliográfus, szakíró, szerkesztő, könyv- és ex libris gyűjtő Gábor Dénes (1936–2019), a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár könyvtárosa részére Vecserka Zsolt könyvtárbelsőt ábrázoló ex librist készített, de Bálint Ferenc alkotásán is fő motívum a könyv.

A magánszemélyek mellett intézmények, egyetemi és közkönyvtárak részére készült lapok is szerepelnek a katalógusban. Ez is mutatja az intézmények bekapcsolódását az ex libris készítésbe, és még inkább a gyűjtésbe. Hazánkat idézi a Tapolcai Városi és Járási Könyvtár faszítettű lapja Batsányi János (1763–1845) költő felesége, Baumberg Gabriella osztrák költőnő portréjával, az alkotó Fery Antal. Az Ajkai Városi Könyvtár ex librise a Póka György – Meskó Anna művészpártól nyitott könyvet ábrázol az ajkai erőművel.

A kötetben a nagy számban szereplő külföldi művészek közül kiemelem még az olaszokat, köztük Maria Elisa Leboroni, Giuseppe Mirabella, Enrico Vannuccini és Remo Wolf nevét. Maria Elisa Leboroni ex librise Emil I. Bologna (1916–2006) brassói orvos részére Cervantes *Don Quijote* c. művét idézi, a könyvoszlopra támadó főhős alakjával. Demeter Jenő (1934–1984) erdélyi orvos ex librisén – szintén Leboronitól – központi motívum a könyv, az olvasás. A Baróton élő orvos Gábor Dénes révén lépett a gyűjtés útjára, aki megajándékozta több ex librisével. Szintén ismeret-ségi körébe tartozott Virágh Zoltán (1905–1989) brassói orvos, aki a legjobb fametszőknek Kósa Bálint, Vecserka Zsolt, Imets László erdélyi művészeket tartotta. A katalógusban Plugor Sándor neki készített ex librisét szemlélhetjük a XVII. Nemzetközi Ex libris Kongresszus (Lugano, 1978) alkalmából, gitározó tengeressel.

A kiadványban található művészek közt említhetők még többek között ukrán, szlovák, cseh, lengyel, osztrák, német, spanyol, belga, bolgár grafikusok, akiknek alkotásai betekintést adnak a teljes gyűjtemény sokféleségébe. A katalógusba válogatott művek közt a fekete-fehér nyomatok mellett sok a színes reprodukció, technikában a linó- és a fametszetek vannak többségben, de jelentős a rézkarcok és egyéb mélynyomású lapok száma is. Emellett több klisé és ofszet is szerepel.

Végezetül még egy példa Iacob Márza ex libriseinek nemzetközi útjára. Molnár Dénes – a Marosvásárhelyi Művészeti Líceum tanára – a rézkarcot az aquatinta eljárással ötvöző, Eva és Iacob Márza

nevére szóló ex librisei közül több megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtárának könyvjegyállományában is. Ezek 1987-ben készültek, iniciálékát idéző betűgrafikák, melyek a tulajdonos nevének kezdőbetűi szerint az E, I és M betűket állítják középpontba szőlőmotívummal, némelyiken emberalakokkal kiegészülve (Jelzet: OSZK, Exl.M/197, 552, 553). Nem hagyható említés nélkül, hogy ezek egyike szerepel a bemutatott kiadvány fedőlapján is, az E betű révén beépülve a cím tipográfiájába. A katalógusból kiderül, hogy e sorozatban még más személyek (Helmut Seiler, Páll Lajos, Nagy Miklós Kund, Oláh Judit és Oláh Anna) nevére is készült grafika az S, P, N, J, O betűk középpontba helyezésével.

Iacob Márza gyűjteményének jelenlegi őrzőhelye a gyulafehérvári Nemzeti Egyesülés Múzeuma (Muzeul Național al Unirii Alba Iulia), ez adta a kiállítás helyszínét is. Az anyag egy tudós könyvtáros, tanár életének, gyűjtőtevékenységének egy kevésbé ismert területéről, hobbjáról ad számot, melynek népszerűsítésében nagy szerepe van a férje emlékét e kötetek szerkesztésével is ápoló feleségnek. A reprezentatív gyűjteményt bemutató katalógust és az *Apulum* kötet vonatkozó tanulmányát ajánlom minden az ex libris művészet iránt érdeklődő figyelmébe! Ne feledjük, „a grafika csodás lelki és kulturális kapcsolatokat teremtő katalizátor”.

VASNÉ TÓTH KORNÉLIA

Gilányi Gabriella, *Mozaikok Erdély ismeretlen gregorián hagyományából, Egy Anjou-kori antifonále töredékei Güssingben – Mosaics of the plainchant tradition of Transylvania, Interpreting the 14th-century antiphoner fragments at Güssing*, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Zenetudományi Intézet Régi Zenetörténeti Osztály, 2019 (Resonemus pariter, Műhelytanulmányok a középkori zenetörténethez – Studies in Medieval Music History 1.) 217 p.

A Zenetudományi Intézet Régi Zenetörténeti Osztálya által indított sorozat címe – *Resonemus pariter* – sokatmondó, mivel nemcsak a *Sanctus* ének adventi 'tropus'-a, hanem a 2018-ban rendezett, Szendrei Jankát születésnapján köszöntő konferencia címe is ez volt. Ez a címválasztás is jól tükrözi e könyvsorozat célját, amelyet Czagány Zsuzsa sorozatszerkesztő is megfogalmazott az Előszóban: a Zenetudományi Intézet Régi Zenetörténeti Osztályán korábban megkezdett alap kutatásokra építkezve folytatni a középkori magyarországi gregorián feltárását, és közzétenni ennek eredményeit. Ennek a célnak tökéletes megvalósulása a sorozat első köteteként megjelent mű. A szerző ugyanis Szendrei Janka és Dobszay László vezetésével részt vett 2004-ben a németújvári ferences könyvtár notált kódextöredékeinek helyszíni vizsgálatában, amelynek keretében a többségében már Szendrei Janka *A magyar középkor hangjegyes forrásai* (Bp., 1981) című katalógusából ismert, könyvkötésként fennmaradt fragmentumokról és őrzőkönyveikről részletes jegyzéket készítettek. A számos, addig ismeretlen tétellel bővülő alapleltár elkészítését követte a gyűjteményben található azon tizenégy töredék részletes elemzése, amelyek egykor ugyanannak az egy antifonálnak voltak a levelei.

A németújvári ferences könyvtárban őrzött, erdélyi provenienciájú töredékek az 1612-ben elhunyt kiváló botanikus, Beythe István protestáns lelkész könyvgyűjteményéhez tartozó nyomtatványok kötéseként maradtak fenn. Ennek a könyvtárnak és a lelkész gyűjteményének történetébe vethetünk pillantást a műhelytanulmány elején. Az őrzőkönyvek jelzetét, amelyek az 'in situ' található fragmentumok azonosítói is egyben, a bibliográfiai adatokat és az őrzőkönyvekben szereplő tulajdonosi bejegyzéseket is gondosan közli a Szerző. Ezek is szükséges adatok a levelek tartalmi és formai elemzése mellett a fragmentumok, szerencsés esetben az egykori kódex történetének teljes feltárásához, megismeréséhez. Gilányi Gabriella a tanulmányban leírja, hogy a szerzetesek elzárták az olvasók elől a protestáns teológiai témájú könyveket, amelyeket (nagy óvatossággal) a

könyvjegyzékekben sem tüntettek fel (12, 100). Ám valószínűleg az ajándékba kapott gyűjteményekből, mint Beythe Istvánéból is, a nem vallási témájú könyveket kiválogathatták, és hozzáférhetővé tették. Ezt tanúsítja a Zvara Edina által közzétett, 1742. évi könyvjegyzék (*Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon. Ferences könyvtárak 1681–1750*, szerk. Monok István, kiad. Zvara Edina, Bp., OSZK, 2008, 242), amelyben a jelenleg 4/80 jelzetű *Fragmenta Ciceronis* a kötésén látható régi, áthúzott jelzeten (I 29) található. A fragmentumon lévő két másik jelzet (a szintén elavult R 80 és a napjainkban is használt 4/80) újabb könyvtárrendezésekre utal. A fragmentumok könyvkötéssé válásának története nehezebben ismerhető meg, sok kérdésre nem kap a kutató választ, mégis fontos lehet az őrzőkönyvek történetének vizsgálata abban az esetben, amikor az egykori kódexen belül egymáshoz közel lévő, illetve egymással szomszédos levelek váltak kötéssé, ahogy történt a 4/68, a 4/80, a 4/82 és a 4/273 jelzetű könyvekkel és borításukkal. Valószínűleg a 4/273 jelzetű nyomtatvány, amely görögökből fordított beszédeket tartalmazott, és a 4/68 jelzetű nyomtatvány, amely Brandolini olasz ágostonos szerzetesnek a *De ratione scribendi* című művét tartalmazza, szintén az olvasók elé kerülhetett, talán a könyvjegyzékben szereplő P szekció alatt, amely az olasz, francia, görög és héber könyveket foglalta magában, de a jegyzék készítője az ide tartozó tételeket nem sorolta fel. Valószínűleg nem fog kiderülni, hogyan kerültek az antifonále levelei Németújvárra, mégis talán az az információ, hogy a gyűjteményben kizárólag Beythe István tulajdonában álló nyomtatványokat kötötték be ennek az antifonálénak a leveleibe, illetve, hogy nem a könyvek tartalmának elfedése vezérelte a könyvkötőket, hozzájárulhat a későbbi vizsgálatokhoz, amennyiben újabb levelek kerülnek majd elő a kódexből.

A szerző a tizennégy antifonále-töredék bemutatását és azok egykori kódexének rekonstruálását és elhelyezését a középkori magyarországi hagyományban átfogó kodikológiai elemzéssel kezdi. A töredékek állapotát és külső megjelenését részletesen, minden alkotóelemre odafigyelve közli. Az 'in situ' fragmentumok méretének megadásán kívül sorra veszi az íráskép, a notáció és a díszítés azon jegyeit, amelyek a provenienciát és a keletkezés idejét meghatározzák. A töredékeken szereplő ünnepeket és azok énektételeit táblázatba foglalja. Az egykori kódex eme párleves részének rekonstruálását és a tizennégy fragmentum tartalmának ismertetését talán könnyebben átláthatóvá tette volna, ha e két táblázatban (16, 22–23, 104, 110–111) nem az őrzőkönyvek jelzetei alapján, hanem a levelek egykori sorrendjében kerülnek feltüntetésre, ahogy később, a liturgikus tartalmi elemzésnél három levél tételeinek összehasonlító táblázatát szerkesztette Gilányi (60, 146). A táblázat azonban így is hasznos segítséget nyújt a kutatók számára, mert az énektételek lényeges adatait hiánytalanul tartalmazza: az ünnepet, a liturgikus pozíciót és a nemzetközi katalógusokban is használt azonosítószámait.

Az egyes elemzési szempontok külön fejezetekben olvashatók: a töredékek feltárását a zenei paleográfia, a liturgiai elemzés és a dallamok vizsgálatával végzi el Gilányi Gabriella a tőle megszokott körültekintő alaposággal és szakértelemmel.

A szerző a töredékeken lévő notáció átfogó bemutatása után az alapneumákat külön tárgyalva helyezi el az antifonálét az erdélyi források között. Az egyes hangjelzések elemzésénél nemcsak összehasonlítja a töredékeken látható neumákat az erdélyi eredetű, illetve esztergomi liturgikus könyvek, töredékek hangjegyeivel, hanem a téma teljes feltárásának és ismertetésének igényével az erdélyi jellegzetességek kialakulására is rávilágít, illetve az egyes neumák fejlődésének állomásait is bemutatja. A plasztikus leírások mellett a neumákat ábrázoló, kitűnő minőségű képek segítik az olvasót az ismertetés olvasása során. A proveniencia meghatározásában a hangjegyírás mellett a kulcsok és a 'custos' alkalmazása is szerepet játszik, amelyeket, a neumák elemzéséhez hasonlóan, alapos vizsgálat alá vesz a szerző gazdag képanyag kíséretében.

A fragmentumokon látható énektételek elemzése szintén az anyakódex keletkezési helyének meghatározásában kap döntő szerepet, de több esetben a vizsgálat meglepő eredményekkel is gazdagította ennek az antifonálénak az elhelyezését az erdélyi hagyományban.

Gilányi Gabriella a fragmentumokon lévő dallamokat az esztergomi főhagyomány mellett a

periférikus gregorián hagyomány bevonásával vizsgálja. Az összehasonlításakor élesen kitűnik a sajnálatos forráshiány, amely az erdélyi gregorián vizsgálatát nehezíti. Kiesnek a vizsgálatból az erdélyi provenienciára ellenére a szász területeken keletkezett liturgikus könyvek német dallamvariánsaik és metzigót notációjuk miatt. A szerző a Szepesi Antifonáléval, az Isztambuli Antifonáléval és a Váradi Antifonále fennmaradt, egyező tételeivel veti össze a tizenégy töredéken lévő dallamokat. Az összehasonlítás eredményét befolyásolja, hogy az utóbbi töredékesen maradt fenn, ezért nem lehetséges minden tételt összevetni vele. Bizonytalanságot okoz az is, hogy az Isztambuli Antifonále provenienciája sem egyértelműen tisztázott. Tovább nehezíti az elemzést, hogy az 'in situ' fragmentumok egyik oldala vonható csak be a vizsgálatba. A fragmentumkutatás fontossága is kitűnik a forráshiánytól szenvedő erdélyi rítus elemzésénél. A szerző az elemzésbe bevonta a kódextöredékeket is, amelyek olykor bizonytalan provenienciájuk, töredékességük és időbeli szétzórtságuk ellenére is sok információval szolgálnak a középkori hagyomány feltárásához. Ezért is tartható igazán szerencsés esetnek, amikor egy kódexből több levél, levélpár is fennmarad. A dallamok összehasonlításának és liturgikus elemzésének eredménye, illetve az abból felmerülő további kérdések pedig nemcsak a töredékek meghatározásához járulnak hozzá, hanem az eddig bizonytalan eredetű teljes kódexek esetében is válaszokat adhatnak, jelentőségük ezért kiemelkedő.

A dallamvariánsok elemzésének követését megkönnyíti a tizenégy töredéken lévő dallamoknak a könyv végén található modern átírása, amelyet Mészéna Beáta készített igényes kottagrafikával. Szintén a könyv végén található a tizenégy töredék jó minőségű fotómásolata, amelyeket nézegetve az olvasó szintén közelebb kerül az antifonále-töredékekhez. Az egész kiadványban érződő remek szemléltetést fokozzák a Függelékben közölt térképek is. A könyv második részében olvasható a szöveg angol fordításban. Nagyon fontos, hogy a magyar zenei kódextöredékek kutatásának eredményei ne csak itthon váljanak ismertté, hanem eljussanak külföldi tudósokhoz is. Különösen igaz ez az erdélyi provenienciájú fragmentumok esetében, hiszen látjuk a fenti esetből is, hogy a kimetszett darabok a mai országhatáron kívülről is előkerülhetnek. Az angol nyelvű, szintén képekkel és táblázatokkal ellátott könyvrész ezeknek az azonosításához segítheti a külföldi töredékkutatókat.

A sorozat első kötete tökéletesen bemutatja, hogy az eddig előkerült és feltárt zenei töredékek milyen nagy jelentőséggel bírnak a középkori magyar rítus megismerésében, és elemzésükkel egyre közelebb kerülünk ahhoz, ha csak lépésenként is, hogy ennek a hagyománynak a gazdagsága teljességében feltáruljon előttünk. Gilányi Gabriella könyve gyönyörű és igényes kivitelezésével nemcsak élvezetes olvasmány, hanem gyakran forgatandó, hasznos kézikönyv is egyben.

HENDE FANNI

Ivona Kollárová, *Tajne: nebezpečná myšlienka a netransparentnosť komunikačných sietí v čase nepokoja (1789–1799)*, Bratislava, Veda, 2020. 213 p.

Ivona Kollárová pozsonyi könyvtörténész a cenzúra történetének egyik legelismertebb kutatója ezen könyvét egy korábbi munkája folytatásának szánta, amely 2013-ban jelent meg *Slobodný vydavateľ – myslianci čítateľ: Typografické médium v jozefínskej dobe* [Szabad kiadó, gondolkodó olvasó, A tipográfia-médium a József-korszakban] címmel. Ebben a könyvkiadás és a nyomdászat történetét mutatta be II. József évtizedes uralkodása idején (erről ld. PAVERCSIK Ilona recenzióját, *Magyar Könyvszemle*, 132(2016), 107–109). Ebben az időben a könyvkiadás rendkívüli fejlődésnek indult, köszönhetően a császár reformjainak, amelyek erősebb centralizálás mellett több lehetőséget adtak a szabad versenynek, mint a korábbi, privilégiumokon alapuló rendszer. Ennek hatására az egyes nyomdák kiadványai között egyre nagyobb számban jelentek meg a könnyen eladható és széles körben terjeszthető kisebb, olcsóbb kiadványok, mint a pamfletek, röpiratok, brosrák és ponyvakiadványok.

DOI 10.17167/mksz.2021.2.278-280

A francia forradalom kitörése új helyzetet teremtett. Ezért választotta a szerző ezt a dátumot kutatása kiindulópontjává II. József halála helyett, annak ellenére, hogy így némiképpen átfedésbe került az előzőleg kiadott könyvével. Szerencsés volt itt kezdeni, hiszen ez az esemény volt az, amely elindította azt a folyamatot, amely meghatározta a következő évtized kultúrpolitikáját, beleértve az itt tárgyalt cenzúra- és könyvkiadás-történetét. A francia események hatására a korábban jellemző felvilágosult gondolatoknak (pl. vallásszabadság kérdése) nagyobb teret engedő uralkodói magatartás helyett egyre inkább előtérbe került a forradalomtól, a veszélyes gondolatoktól való félelem. Ez II. Lipót uralkodása alatt még nem volt jellemző, de később Ferenc császár kultúrpolitikáját egyértelműen meghatározta, és tovább rontott a helyzeten a magyar jakobinus mozgalom, amelynek könyvtörténeti vonatkozásaira, az esemény súlyának megfelelően Kollárová különös hangsúlyt fektet.

A szerző változatos forrásanyagra támaszkodott, egykorú nyomtatványokra, kéziratos hagyatékokra és levéltári forrásokra egyaránt. Kutatásait részint a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (Helytartótanácsi Levéltár), a Lőcsei Evangélikus Levéltárban (Archív Evanjelickej cirkvi v Levoči), a pozsonyi (Štáný oblastný archív v Bratislave) és a szepesi levéltárban (Spišský archív), az Országos Széchényi Könyvtár, a pozsonyi Líceumi Könyvtár (jelenleg a szlovák akadémiai könyvtár – Ústredná knižnica SAV – része), a Szlovák Nemzeti Könyvtár (Slovenská národná knižnica – Literárny archív) és a pozsonyi egyetemi könyvtár (Univerzitná knižnica v Bratislave) kézirattáraiban és a késmárki evangélikus könyvtárban (Lyceálna knižnica v Kežmarku) végezte. Emellett a hivatkozásai arról tanúskodnak, hogy alaposan tanulmányozta a témában megjelent szlovák, magyar, német és angol nyelvű szakmunkákat, mégis hiányolható, hogy sem Petrik Géza retrospektív bibliográfiáját, sem annak újonnan megjelent IX. és X. Pótlások köteteit (Bp., 2017 és 2018) nem használta, pedig ezzel teljes képet kaphatott volna a korszak magyarországi könyvkiadásáról.

Az első fejezet, a Titkos nyomda (*Tajná tlačiareň*) címet viseli, és egy kisebb tévedéssel indít, mikor az állítja, 1795. május 20-án a magyar jakobinus mozgalom 18 résztvevőjét végezték ki (20). Valójában a halálraítéltek száma volt 18, de nem mindenkin hajtották végre az ítéletet. A fejezetben arra a kérdésre keresi a választ, hogy valóban létezhetett-e az a bizonyos titkos nyomda, amelyről a Martinovics-összeesküvés minden vádlottját kikérdezték, vagy sem, illetve általában feltételezhető-e, hogy létezett valamiféle titkos nyomda, esetleg változó székhellyel, amely az illegális kiadványokat nyomtatta. Ennek kapcsán ismerteti az egyes uralkodók cenzúrendeleteit, amelyekből kiderül, hogy különféle időszakokban milyen típusú, témájú könyvek nyomtatása ütközött törvénybe. II. Lipót 1790 szeptemberében betiltotta azon írássok megjelentetését, amelyek a közjó és a béke ellen irányulnak, szembefordítják az alattvalókat az uralkodóval, vallási közönyt idéznek elő, vagy sértik mások vallásszabadságát. Ezután egyre gyakoribbá vált a könyvkereskedők ellenőrzése, különösen Ferenc császár idején. A rendelkezésre álló szakirodalom és a Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött nyomozati anyag átvizsgálása megerősítette, hogy nem létezett semmiféle titkos nyomda, a cenzúra engedélye nélkül nyomtatott könyveket, röpiratokat, pamfleteket létező, bejegyzett nyomdák nyomtatták ki, hamis impresszummal vagy impresszum nélkül. Így például Landerer Mihály János nyomdájában, aki a Martinovics-per egyik vádlottja is volt. A fejezet újdonsága a Helytartótanácsi Levéltár (MNL–OL) ide vonatkozó iratainak feldolgozása, a hamis impresszummal kiadott kiadványok már ismertek V. Ecsedy Judit kutatásaiból.

A második fejezet (*Spiritus gallicus*) elején beszámol néhány esetről, amikor a valós nyomdahely feltüntetésével, a cenzor engedélyével megjelent könyvek körül alakult utólag botrány (pl. a Batsányi János elleni eljárás a *Magyar Museum*ban megjelent forradalmi verse – *A franciaországi változásokra* – miatt). Elsősorban olyan eseteket emelt ki, ahol a cenzor (vagy valaki más) a franciaországi események megítélése vagy „forradalmi gondolatok” terjesztése miatt emelt kifogást. A fejezet legérdekesebb része a sajtószabadságról szóló korabeli polémiák bemutatása, részint levéltári anyagok, országgyűléshez benyújtott javaslatok, részint a témában megjelent nyomtatványok alapján. A cenzúra szigorítása mellett szóló érvek között szerepelt, hogy a közösség érdeke a

béke fennmaradása, és az uralkodónak kötelessége mindent megtenni ezért, míg a szabad sajtó hívei (Vay István, Hajnóczy József stb.) azzal érveltek, hogy a szabad gondolkodás alapvető emberi jog, amely elengedhetetlenül szükséges egy nemzet kulturális felemelkedéséhez.

A harmadik fejezet – Titkos könyvkereskedés (*Tajný knižný obchod*) – a könyvkereskedelemtől, könyvterjesztéstől szól. A nyomdák mellett rendszeresen ellenőrizték a könyvterjesztőket, vagyis a kereskedőket, az olvasóköröket, a postakocsikat, peregrinus diákok holmiját is, hiszen nemcsak az itthon nyomtatott, de a külföldről behozott könyvek is terjeszthettek nemkívánatos gondolatokat. Itt pontosan leírja, hogyan lehetett hivatalosan külföldi könyvet behozni az országban (77), milyen útvonalon érkeztek a könyvek, és milyen engedélyekre volt szükség (91), illetve hogyan zajlott a nyomozás, ha a revizor szabálytalanságot tapasztalt (97–98).

A negyedik fejezet – Árnyékban (*V tieni*) – az eddigiek eszmetörténeti háttérét mutatja be. Kiemelt szerepet kap az ateizmus (101–112) hazai megjelenések bemutatása, széles európai kontextusban. A tiltott (ateista, materialista, deista, antiklerikális vagy pornográf) könyvekre való igényre és a behozatal sikerességére a könyves hagyatékok alapján következtet, és meglehetősen sok példát hoz arra, hogy tiltott (ateista és deista) francia könyveket találtak előkelőségek hagyatékában (pl. Forgách Miklós és László, Illésházy István stb.).

Az ötödik fejezet – Emberek a hálózatban (*L'udia v sieti*) – főszereplője a kalandos életű Friedrich Trenck. Kétféleképpen mutatja be konfliktusait a cenzúrával egyházellenes írásai miatt. Először Trenck saját önéletírása, majd a rendelkezésre álló levéltári források alapján. Rendkívül érdekes az önéletrajz autentikus források alapján való ellenőrzése, amelyből kiderül, állításával ellentétben valójában nem volt engedélye pamfletjeinek kiadására, és az uralkodóval (II. Lipót) való baráti kapcsolata sem nyert bizonyítást, ahogy az sem, hogy II. Lipót helyeselte vagy bármilyen módon támogatta volna ezeket az írásait, ahogy azt az önéletrajzában írta (152–153).

Az utolsó, hatodik fejezetben – Nyilvánosságra hozni – eltitkolni (*Zverejnit' – utajit*) – az eddig kimaradt műfajokat foglalja össze. Először ír a kéziratok röplapokról, amelyek inkább helyi jellegű, jelentéktelen botrányokat kavartak egy-egy falu vagy kisváros értelmisége körében, majd politikai tartalmú epigrammákról, gúnyversekről, amelyek általában az aktuális országgyűlés idején jelentek meg. A szerző a könyvben többször rámutat arra, hogy az országgyűlések ideje alatt Pozsonyban különösen sok félig vagy teljesen illegális írás fordult meg. Érdekes felfedezés a Szepesi Levéltárból egy szlovák nyelvű verses elbeszélés (*Plač Geremiasse proroka nad nezdarilau Gerhard Krystinu...*), amely egy iglói lányszöktetés kapcsán erős kritikával illeti a katolikus egyházat és annak helyi képviselőit, akik a szerző szerint segítettek a csábítónak a titkos esküvő lebonyolításában, és rábeszéltek a menyasszonyt a katolizálásra. Emellett kitér olyan műfajokra is, mint az emlékkönyvek, amelyek bejegyzései között böven talált tiltott irodalomból származó idézeteket, és a hagyatékokból előkerülő kéziratok művei, amelyeket szerzőik meg sem próbáltak a cenzúra elé terjeszteni.

Rendkívül alapos, több szempontot figyelembe vevő és a források teljes feltárására törekvő munkáról van szó, ugyanakkor továbbra is helytálló Pavercsik Ilona kifogása, amelyet korábbi könyvével szemben emelt, a magyar nevek szlovákos alakban (Ján Bacsányi, František Versegi stb.) és a tárgyalt művek címének nem eredeti nyelven, hanem kizárólag szlovákul való közlésével kapcsolatban (az eredeti cím a főszövegből nem, csak a lábjegyzetből derül ki). Ez nemcsak furcsa és tudományosan vitatható, de meglehetősen nehézkessé is teszi a hivatkozott művek és személyek azonosítását.

Összességében elmondható, hogy Kollárová könyve érdekes és precíz áttekintést nyújt a könyvkiadás és a cenzúra működéséről az általa „nyugtalanság idejének” nevezett időszakból (1789–1799), ezért mindenképpen alapműnek kell tekinteni az elkövetkezendőkben hasonló témájú kutatásokhoz.

KOVÁCS ESZTER

SZÁMUNK SZERZŐI

BOROS ISTVÁN, Váci Egyházmegyei Könyvtár, *boros.istvan@vaciegyhazmegye.hu*

FARKAS GÁBOR FARKAS, Országos Széchényi Könyvtár, *farkas.gabor@oszk.hu*

FEKETE CSABA, Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár, Debrecen, *feketecs@silver.drk.hu*

HENDE FANNI, MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport, ELKH, *hende.fanni@oszk.hu*

KLACSMANN BORBÁLA, *bklacsmann@gmail.com*

KOVÁCS ESZTER, Országos Széchényi Könyvtár, *kovacs.eszter@oszk.hu*

LISZTES NIKOLETT, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, *lisztes.nikolett@konyvtar.mta.hu*

SZALAI BÉLA, *szalaiibela@gmail.com*

TUSOR PÉTER, MTA–PPKE Fraknói Kutatócsoport; Moravcsik Gyula Intézet, *tusor@btk.ppke.hu*

VASNÉ TÓTH KORNÉLIA, Országos Széchényi Könyvtár, *vasnelli@gmail.com*

ZSOLDOS ENDRE, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Konkoly Thege Miklós Csillagászati Intézet, *zsoldos@konkoly.hu*

Folyóiratunknak ez a száma
a Nemzeti Kulturális Alap, az ELKH Titkársága
és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelent meg.

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

A kiadásért felel Balogh Balázs főigazgató.
HU ISSN 0025–0171
A borítóterv Somogyvári Zsuzsa munkája. Tördelte Hudecz Andrea
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme.